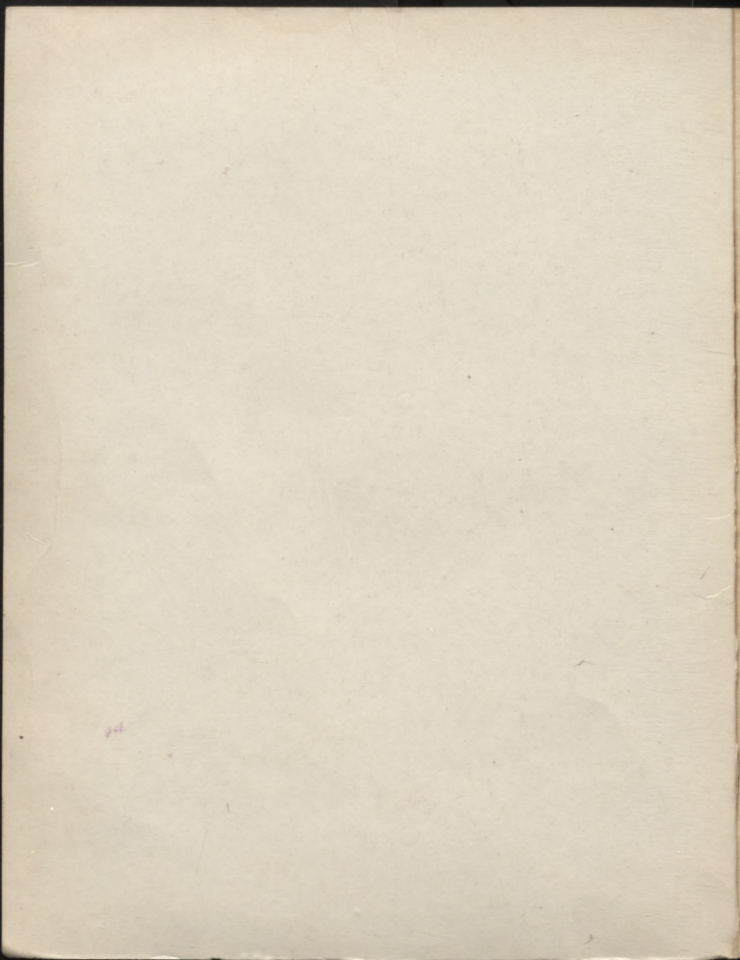

Varaviksne

1995

95-2

36

135073

L
821

Varavīksne

1995

Literārā mantojuma gadagrāmata

RIGA
PRESES NAMS
1995

UDK—p 82.0(-883)
Va 649

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

~~95-9.063~~ 0305067383

Sastādītāja Līvija VOLKOVA

Redaktore Ligita BIBERE
Tehniskā redaktore Skaidrīte GRINBERGA

Ojāra MARTINSONA fotoreprodukcijas
(RLMVM fondi un privātie arhīvi)

Apgāda «Preses nams» vadītāja Māra CAUNE
Tipogrāfijas direktors Teodors PRŪSIS

ISBN 9984—00—111—3

© Apgāds «Preses nams», 1995

ILZE ŠKĪPSNA

*

Draugs, tu, aiziedams no mājām,
Vienu domu paņem līdz,
Aizklīdzams pa zemēm tālām,
Zini: mājas nezudīs.

Ej kurb iedams, neaizmirsti,
Ka tu mājās izaudzis
Un, kad dzīvē guris būsi,
Mājas tevi sagaidīs.

Ja reiz visu pazaudēsi,
Tomēr viens tu nebūsi,
Runā tava zeme klusi:
Mājās nāc jel, latvieti!

Rīgā 1944. gada septembrī.

* Šeit un turpmāk ar * apzīmēti arhīvu materiālu pirmpublicējumi.
Šis dzejolis pievienots 1944. gada 25. septembrī Mirdzai Jurevicai
(Cdrei) rakstītajai vēstulei (RLMVM, inv. nr. 422112).

●
Man šorīt mati smaržo
Kā dzeltenās plūmes.
Brīnos un brīnos:
Nu jau divdesmit gadu,
Kopš nosala plūmes.

Vectēva dārzā jau toreiz
Vectēva nebij —
Nu jau trīsdesmit gadu,
Kopš nomira vectēvs,
Kad manis vēl nebij.

Kā dzeltenās plūmes šorīt
Man smaržo mati.
Brīnos un brīnos:
Bij vectēvam dārzi un plūmes,
Man — dzeltenī mati.

50. gadu beigās.

● Seit un turpmāk ar ● apzīmēti pārpublicējumi no rakstu krājuma
«Ilzes pasaulē» (ASV, Grāmatu Draugs, 1984).

PAR ILZI ŠKIPSNU

ILZE ŠKIPSNA

● [PAR SEVI]¹

«Esmu dzimusi Rīgā 1928. g., bet visas vasaras pavadīju Vidzemes lauku sētā, un tā jutos piederīga tiklab pilsētai kā laukiem. Rīgā tiku līdz ģimnāzijas 3. klasei (3. pilsētas), pabeidzu K. Skalbes ģimnāziju Fišbahā, kur par latv. valodas skolotāju darbojās Zinaīda Lazda. No viņas mācījos cienību pret valodu vispār; gramatika man tika tik pamatīgi iedīdīta jau pamatskolā, ka ar to sevišķu grūtību nekad vēlāk nav bijis, — patiesībā man patīk pašai vērot, kā teikumi sarežģījas un met kūleņus, un tomēr patur loģisku un gramatisku formu. (Piebilde: «Vidējā īstenībā» pāris vietās ir izlaistas pieturas zīmes vai pa saiklim, kas dažus teikumus padara nepareizus un gandrīz nesaprotamus; izdevējs tāda veida drukas kļūdas atteicās atzīt «kļūdu labojumu» lapiņā, un tur nu es nekā vairs nevaru līdzēt...)

Vācijā Erlangenas universitātē sāku studēt ģermānistiku, tad nonācu Teksasā ar stipendiju luterāņu koledžā; ieguvu māstera grādu bibl. zinībās, apprecējos, vēlāk pārstudēju — māstera grāds antropoloģijā; bērnu nav, esmu strādājusi dažādās bibliotēkās, pašlaik esmu vietējā mākslas muzeja (*Kimbell Museum of Art*) bibliotekāre un dažādi interesējos par mākslas vēsturi. Ar īsu pārtraukumu esmu Teksasā nodzīvojuši kopš iebraukšanas Amerikā, tomēr cenšoties, cik bieži vien iespējams, braukt un ciemoties tur, kur latvieši. Man patīk ceļot, spēlēt šahu un tenisu.

Rakstīt sāku jau skolā; pirmos īstos stāstus Fišbahā, kur mēs izdevām žurnālu «Lāpa», paši bijām autori un redak-

tori un, lai gan uzklausījām skolotāju padomus, tomēr darījām, kā gribējām. Tas bija skaists laiks. Kas mani sākotnēji ierosināja rakstīt, es nemaz nezinu: kopš varu atcerēties, esmu gribējusi vārdos kristalizēt, noturēt visādas domas un sajūtas, atrast tām izteiksmi un veidu; man laikam vienmēr licies, ka neviens ieskatījums un pārdzīvojums nav pilnīgi pabeigts, iekams tam nav atradusies izteiksme. Tās ir diezgan mistiskas lietas, jo beigās es tomēr neaprakstu savus pārdzīvojumus tieši un piedzīvojumus jau pavisam ne; kāds uzrakstītam sakars ar manu pašas dzīvi vai pieredzi, to es pati tik viegli nemaz nevarētu pateikt. Tikai vienā gadījumā esmu mēģinājusi aprakstīt kaut ko tieši tā, kā tas notika, un tas ir stāsts jaunajā grāmatā² un saucas «Ieņemšana»³.

¹ Rakstīts 1975. gadā kādam latviešu literāram pulciņam Austrālijā. (A. Šķipsna.)

² Pēdējais īsprozas krājums «Vidējā īstenība» (1974). Pirms tam iznākušas trīs grāmatas: stāstu krājums «Vēja stabules» (1961), romāni «Aiz septiņā tilta» (1965) un «Neapsolītās zemes» (1970).

³ Šai skaistajā stāstā, kas apraksta mātes bērū dienas rītu, Ilze izteic savu dziļo mīlestību pret māti, viegli pieskaroties arī bērnības dienām. (A. Šķipsna.)

Ilze Sķipsna.
U. Zemzāra zīmējums.

● ATMIŅAS PAR MANU MĀSU

Ja es esmu aicināts pakavēties manās un Ilzes kopējās bērnu dienās, tad šai situācijā slēpjas arī zināma pretruna. Varētu pat minēt, ka no Ilzes viedokļa stāvokli varētu uzskatīt par ironisku. Vispirms jau mana māsa bija par mani trīs gadus jaunāka un rakstniece. Tādēļ, ja par to vispār kādreiz būtu ticis domāts, varēja sagaidīt, ka kādā dienā viņa būs tā, kas rakstīs atmiņas par mūsu bērību. Dzīvē tomēr daudz kas sagrozās aplami, un tā nu ir iznācis, ka atmiņas jāraksta man, vecākam brālim un nerakstniekam.

Ironija savukārt atrodama apstākļi, ka mēs savu kopējo bērību vienmēr esam atcerējušies visai dažādi. Pēckara gados bieži debatējām, pat pastrīdējāmies par dažkārt visai pretrunīgām faktu atmiņām, par to iztulkojumiem nemaz nerunājot. Atmiņas bija tik dažādas, ka kādreiz biju spiests pārdomāt par cilvēka atmiņu nevis kā faktu glabātāju, bet kā personības funkciju. [..]

Mūsu «realitātes» visvairāk sedzas viena ar otru vectēva celtajās mājās, Jaungulbenes pagasta Dreīnos, kas bija kā kopsaucējs ne vien mums abiem, bet visiem Škipsnu bērniem. Mūsu dzimta cēlusies Ušuru ezera krastā, Jaungulbenes pagasta dienvidos. No turienes nākuši, vectēvs un abi viņa brāļi sev iekopa saimniecības ar tādu vērienu, tādu žestu, ka šodien brīžiem jājautā, vai tikai vecie laiki netiek romantizēti, kā dažkārt jaunības atmiņas. Es tomēr domāju, ka ne, un mazliet citā plāksnē, kad apmeklējām Latviju ar

svešumā dzimušo un augušo meitu Leldi, viņa komentēja par to, cik Latvijas daba piemīlīga, gluži kā mūsu atmiņās. Nelaiķis Ervīns Grīns savukārt, par dabu runādams, piezīmēja, ka latviešiem «viss, kas lirisks, ir latvisks». Tā varbūt tomēr ne viss ir romantizēta izdoma.

Vectēva celtā māja gadu gaitā kļuva par staltu trīsstāvu namu ar lielām stikla verandām. Plašajā, ap pieci pūrvieta lielajā dārzā auga tuvu pie simts ābeļu, varbūt kādas divdesmit dažādas šķirnes, no dažām iemīļotām tikai pa vienai. Pāris duču bumbieru, dažādi dzeltenī un sarkani ķirši, zilas, zaļas, sarkanās un dzeltenas plūmes, to vidū gardā Vidzemes dzeltenā olu plūme stāvēja lielu upeņu un dzelteno un sarkano jāņogu plantāciju vidū. Ērkšķogu nebija tik daudz, bet šķirņu dažādība bija liela — netrūka ne zaļu, ne dzeltenu, ne sarkanu, ne lielu, ne mazu, ne gludu, ne pūkainu. Dārzs nebija iekārtots saimnieciskai izmantošanai. Nekas no tā ražas netika pārdots, un stādījumi bija grupēti priekam un skaistumam, vēsai zaļai ēnai un sirds mieram. Dārzā bija bišu drava, bija daudz puķu, īpaši flokšu, dāliju un rožu, bija jaukas palmas un mazs tenisa un voleja laukums. Bija arī parks, ko no dārza atdalīja liels, kokiem apaudzis grāvis un savienoja mazs tiltiņš, pār kuru mazajiem bērniem bija aizliegts pāriet, jo parkā atradās mākslīgs ezeriņš, izrakts burtā «S» veidā, ar izbagarēto zemi uzbērtu mazos pakalniņos abos «S» līkumos, kas bija apaudzēti bērziem un kur Jāņos notika līgošana.

Ilze bija aizsākusi uzmetumu, kurā viņai Dreiņu māju lielā istaba parādās atkārtota sapņa veidā. Ilzes tēlojums — sapnis uzbur lielo istabu un senās mājas noskaņu labāk, nekā es to varētu cerēt izdarīt.

Sai apburtajā vietā tad arī vasarās auga un veidojās Ilze, un viņas dabas mīlestība, viņas redzīgums, viņas dzīves ziņa lielā mērā sakņojās šai vidē, šai vietā, šai dzīvē. Neviens no vectēva trīs dēliem zemi kopt nevēlējās, tie visi kļuva rīdzinieki. Ģimene paturēja savā ziņā galveno māju un dārzu ar parku, bet zemi iznomāja. Rentnieks Dzelzkalns arī izrā-

dījās sapņotājs, jo kā bijušais muižas kučieris milēja zirgus un nespēja no tiem šķirties. Zirgu skaitam augot — bija jau pāri par duci —, tikai pamazām — saimniecei par izmisumu — pārdotas govīs, lai pietiktu barības kumeļiem. Reiz, viņas pierunāts, Dzelzkalns izbrauca no mājām vest divus zirgus nodot Armijas pieņemšanas punktā, bet, pusceļā apdomājies, atgriezās ar visiem mājās. Katram bērnam tika «piešķirts» savs zirgs, un dažkārt mēs varējām piedalīties vārda izvēlē. Tā Ilzes Maijas kumeļš tika nodēvēts par Maiju un vēlāk ieguva savu literāro atspulgu Vitas Atsalā stāstā «Klusas sastapšanās». Pavasaros Dreīņos varēja sastapt arī kucēnus, kaķēnus, cālēnus un pa pagalmu pastaigājās arī zosis un tītari. No visa bija pa druskai, un nekāda masu produkcija neveidojās, kaut gan atmiņā palikuši gluži ievērojami cālēnu bari, kas, no savām dažādajām mātēm it kā uzmudināti, satraukti čiepstēdami, grūstījās, lai piekļūtu bērnu mestajiem graudiem.

Skolai beidzoties, vasaras sākumā uz Dreīņiem no Rīgas tika nogādāti desmit vai vairāk bērni, visi brālēni, tikai Ilze un Aina bija māsīcas. Aina bija par Ilzi 13 gadus vecāka un aizgāja skolās un studēt, tā ka Ilze bija vienīgā meitenīte puiku barā. Visu šo bariņu «valdīja» tēvamāsa Marta, kas bieži dabūja likt lietā savas žēlsirdīgās māsas zināšanas, ārstējot gan nobrāzumus, gan pušumus, gan sadurtas kājas.

Varbūt tieši ar zēniem cīnoties, nostiprinājās Ilzes raksturs. Viņas apņēmība un neatlaidība bija jau toreiz apbrīnojama. Kā maza meitene Ilze bija visai apaļa, un Martas tante viņu sauca par Ilzi Maiju Bumbiņu. Mazā Ilzīte to īsti labi nevarēja izrunāt, un tā viņas pašas versija — Ilze Maija Bumbiņa — viņai kļuva par pavārdu uz ilgāku laiku. Bet vēlākos gados Ilze izdomāja, ka pārāk apaļa būt visnegrib, un šo savu lēmumu arī īstenoja, lai pēc tam nekad vairs savā mūžā «svarīgo» pulkā neatgrieztos. Līdzīgi, pēc samērā viduvējām sekmēm pamatskolas sākumā, Ilze nolēma kļūt par izcilu skolnieci un tikmēr sēdēja pie galda un

Šķipsnu ģimene 1930. gadā ar bērniem Alvi un Ilzi.

mācījās ar tādu neatlaidību, ka kļuva pirmā skolniece. Kā svara zaudēšana, tā arī panākumi mācībās bija izplānoti mērķtiecīgi un, galvenais, neatlaidīgi īstenoti nodomi, kas varētu teikt, pat pārsteidza vecākus un brāli. Esmu vienmēr domājis, ka, ja cilvēks dzīvo ilgi diezgan, viņš nonātai pašā paaudzē, kur viņa vecāki, — septiņdesmitgadīgais un viņa deviņdesmitgadīgais tēvs vairumam ļaužu liksies tā paša gājuma cilvēki. Bērnībā toties ikkatrs gadiņš nozīmē bezgala daudz, un vai gan mēs, ģimnāzijā iedami pievērsām vairāk vērības jaunāko klašu skolas biedriem, nekā vecāko klašu zēni pievērsa mums? Trīs gadu starpība ar māsu bija gandrīz kā paaudžu plaisa, bet māsas neparastie un negaidītie sasniegumi tomēr imponēja arī pāršai atstarpei.

Rīgā pēc vairākkārtējas dzīvokļu maiņas lielāko laiku nodzīvojam Elizabetes ielā 9a, uz Vilandes ielas stūra jūgendstila namā, kura ārējais paskats vēl šodien saglabājies. Arī bērzs, ko Ilze ir pieminējusi un aprakstījusi, tur vēl aug.

No šī nama rudenos un pavasaros dažkārt devāmies ekskursijās ar tēvu, kam patika mūs vest izbraucienos Rīgas apkārtnē «nezināmā virzienā», kā viņš tos dēvēja. Ar mugursomām plecos dūšīgi tēvam līdzī soļojot, abi ar māsu centāmies uzminēt, vai ceļš šoreiz vedīs uz Mežaparku, Balt ezeru, Juglu vai kādu citu vietu. Ceļa mērķis galu galā protams, vienmēr noskaidrojās, bet sākotnēji izbraucien vienmēr tika pieteikti «nezināmā virzienā».

Mūsu ģimenē augot, stiprā personība bija māte, kas strādāja par tulkotāju Grāmatu Draugam ar dzimto vārdu Elizabete Kauliņa. Daudzo viņas tulkoto grāmatu vidū bija Džeka Londona «Jūras vilks» un «Mārtiņš Idens», kas pēc kara Latvijā izdoti tai pašā tulkojumā par jaunu, gan bez atzīmes, kas tā par tulkotāju.

Māte ticēja tradīcijām — vispārējām un ģimenes. Viņa domāja, ka latviešu pilsētas sabiedrībā valda liels tradīciju trūkums, pretēji laukiem, kur gadu simteņos bija izveidoju

šies savi rituāli lietu un gadmiju pareizā secībā. Tā, mums augot, Ziemsvētki, Lieldienas, dzimšanas dienas vienmēr tika atzīmētas zināmā veidā. Bija, protams, variācijas, bet tradicionālās konstantes mūs ar Ilzi pārliecināja, ka tieši tādiem un ne citādiem ir jābūt, piemēram, īstiem Ziemsvētkiem. Ka bērniem jānopušķo eglīte, ka tai jābūt raibu raibai, ka tēvs aizdedzinās visas svečītes un ka tikai tad istabā ienāks pārējā ģimene. Ka dāvanu sainīši būs zem eglītes, ka Alvis un Ilze noskaitīs pantiņus, ka viss būs tieši tā, kā tam jābūt, un ka tieši tā ir labi un nevis kaut kā citādi. Varbūt tieši šādu tradīciju dēļ Ilze nespēja piekāpties amerikāniskās Ziemsvētku paražas priekšā atvērt dāvanas otrā rītā, un viņas vīrs man izskaidroja, ka viņu kompromiss esot gaidīt Ziemsvētku vakarā līdz pusnaktij un tad atvērt dāvanas piemēroti abām tradīcijām. Ģimenes tradīcijas prasīja arī, lai bērniem dzimšanas dienā būtu mētrām apvīti krēsli, lai kādu sīkumu saņemtu arī bērns, kam dzimšanas diena nebija, lai mātei tiktu dāvināta hiacinte viņas dzimšanas dienā un daudz ko citu. Isteni šīs tradīcijas izjauca arī mātes vēlēšanos, bērniem lielākiem augot, pāriet uz baltu eglīti ar eņģeļu matiņiem un vati, jo tad jau raibās eglītes tradīcija bija tā nostiprinājusies, ka visi zinājām, ka bez tās būs tikai viltus Ziemsvētki. [..]

Bērņības un seno dienu atmiņas jau varētu turpināt bez gala, bet nobeidzot vēl jāpiemin, ka pretēji šai zemē un šai laikmetā pazīstamajai «kodolģimenei» mēs augām lielā radu saimē un spilgti apzinājāmies savu piederību ne vien tiešai ģimenei, bet, gandrīz varētu teikt, ciltij, kādu šodien vairs parasti saskata tikai gluži āfrikāniskās sakarībās. Šādas cilts, šādas radu saimes pastāvēšana deva piederības un drošības sajūtu, un, ja šodien maz vairs ir palicis pāri no tiem labajiem ļaudīm, kas bieži, skaitā divdesmit, sēdēja pie Dreīņu brokastu galda, tad jau tā ir mūsu tautas traģēdijas daļa mikrokosmā.

ILZE ŠKIPSNA

*

Sapņos es esmu pārtaisījusi lielo istabu jau ilgākus gadus. Sākumā tā bija līdzīga mūsu pašu Vidzemes māju lielajai istabai, ar nelidzenu, pelēku klonu, daudzām durvīm un trim logiem, kuru slēgus vasaras naktīs bieži atstāja neaizvērtus, jo priekšā bija saauguši vareni ceriņu krūmi. Lielā istaba vienmēr rādās krēslaina un arī vēsa, jo manos sapņos maizes krāsns nekad nekuras, kaut dažreiz tā ir pavisam skaidri saredzama kopā ar manu roku nospiedumiem no tās pievakares, kad, tikko atbraukusi, sajūsmā par pēkšņi atrasto vasaru un svaigi izbalsināto istabu es tieši virs krāsns platās mutes uzplaukšķināju nupat nomazgātas, slapjas rokas. Bāriens noplacināja sajūsma, bet priecīgi izplestie pirksti palika dancojam uz gaišās sienas un nekad vairs nerimās.

Taču lielā istaba, kas atgriežas sapņos, jau pašā sākumā bija arī citāda, jo vienmēr esmu zinājusi, kaut arī nekad neredzu, ka tajā atrodas ratiņi un ar svītrainām segām pārklātas gultas, un kalpu bērni, un svešs vectēvs uz zīrnāju maisa, un skalu gaisma, un pasaku valstības noslēpumainajā aizkrāsnē, kas kā ēnaina un nekad neaizsniedzama pasaule izplešas aiz lielās krāsns, tur, kur mūsu lielajā istabā bija tikai šaurs mūrītis, kaķim kur sildīties un mazajai, kuprainajai Marijai uztuities, kad tā, pa ciemiem un darbiem staigādama, iegriezās mūsmājās un nestāstīja vispasakas un nēteica dainas, bet spieģā balstiņā, šad tad neizdibināmi iesmiedamās, dziedāja ziņģes par muižkungiem un jumpravām. Pasakas un dziesmas toties ir satinušās mīkstos kamolos un šūpojas pie neredzamiem griestiem kā sīpolu virtenes un, Skalbi vai Jaunsudrabiņu gaidīdamas

smalki čaukst sapņu aizmalās, man aiz muguras, aizkrāsnes šai malā. Vai tai ir arī otra mala un kur tā beidzas, es nezinu, bet liekas, ka tā plešas arvien tālāk un ka tur arvien kaut kas rodas klāt, mainās un atminas, un zirnāju vectēvs pat ne sapņos nebūtu to visu varējis iedomāties, kaut gan tagad viņš droši vien ar visu paguvīs iepazīties uz savu roku un pārzina daudz labāk par mani, jo viņš taču tur dzīvo, bet es par aizkrāsnes notikumiem uzzinu tikai to, kas, man no muguras piezagdamies, iekļūst lielajā istabā pašā. Un, lai gan es beidzot esmu pārstājusi brīnīties par to, ka lielā istaba arvien no jauna parādās, mani tomēr pārsteidz noteiktība, ar kādu sapnis ievēro, ka mūsu lielajā istabā aizkrāsnes taču nebija.

Lielā istaba nepavisam nepārmainās pēc kādas noteiktas kārtības, tas nebūt nav tā, ka saimnieki ar sīkstu centību to uzlabotu no gada gadā, cirstu lielākus logus, ieliktu dēļu grīdu vai ievilkta baltu elektrību. Elektrība bija jau ievilkta kara laikā, par ko ļoti brīnījās kāds mazrunīgs vācu armijas virsnieks, diez kādās darīšanās ieklādis nomaļajās mājās un, ziemas vakaram tumstot, zem mana istā vectēva fotoportreta sēdēdams, zīmēja pa kabineta logu redzamo stikla verandas stūri un aizsnigušo ābeļdārzu. Vectēvs man rādījās skumjš un neaizsargāts, ozolkoka ielogs kails, un es pievēru acis, atcerēdamās sevi vienā no lielajiem gatves ozoliem, kur mēs ar mazo brālēnu iepriekšējos Jēkabos bijām uzrāpušies, meklēdami skaistākos lapu čemurus, ar ko vectēvu pušķot. Es neatceros ne viņa dzimšanas, ne miršanas dienu, bet viņam pieder Jēkabi un skaistas, blondas ūsas. Lielajā istabā toties elektrība, petrolejas lampa, zirgu lākturis, sveces, mušpapīri, gaisa vēsinātāji, grīdas spilveni, Brazīlijas rieksti, pātagas kāti un putekļu sūcēji var parādīties juku jukām vai pārmijus, un tas neliekas nesakarīgi, lai gan reiz, kad saimes galda vietā uzradās melns flīģelis, es no šīs nepareizības gandrīz pamodos, jo tāfelklavieres, gumijas koki un šūpuļkrēsli atradās zālē, mājas otrā galā, bet citas klavieres te nebija vajadzīgas; brālēniem Rīgas

dzīvokli bija divi flīģeļi, bet laukos viņi reti ieradās reizē, un tādēļ nebija strīdu par to, kurš kad vingrināsies, un tēvamāsa varēja mierīgi spēlēt savus korāļus svētdienas rītos; lielā istaba neņem pretī lietas vai cilvēkus no pārējās mājas, dažkārt tā ienāk sapnī tikai ar savu ēnainību un parāda, ka ārā ir saule; citreiz tā uzzib tikai tik ilgi, lai varētu dzirdēt, kā aizdip kailas kājas — daudz mazu kāju, kuru sārtos papēžus vēl varētu pagūt redzēt, ja pabāztu galvu pa durvīm uz lieveni, pagalmu, ganu ceļu, pļavām un tīrumiem, kur zeļ puķes un labība, un ļaudis savos darbos. Ārā viss ir gaišs, un tur nav vairs jāiet, bet, ja kājas aizdip aiz lielās krāsns, tad var vairs tikai klausīties un gaidīt, ko lielā istaba darīs tālāk. Ja vajag, tā pati prot izplesties — mazais, šaurais mūrītis izstiepjas tik garš kā vesela iela, un Marijas kuprītis kļūst par uzkalniņu, aiz kura steidzas un darās cilvēki, kas varbūt nāk no pilsētas un nomoda, bet varbūt ir dīvainie aizkrāsnes iemītnieki, atstājuši savu valstību un pārgērbusies mūslietu drānās, nepazīstamie pārgērbusies par pazīstamiem vai arī kļuvuši pazīstami tāpēc, ka daudzkārt ieraudzīti tai pašā sapnī, tai pašā vietā, apburti, piekalti un varbūt gaidīdami brīdi, kad sapnīs nepārtrūks kā filmas lenta un viņi varēs dzīvot tālāk. Tā apburts ir gleznotājs, par kura ierašanos aizkrāsne nekā nav zināms, bet kādreiz krāsns ķieģeļi pēkšņi sāk krauties arvien augstāk un no tās mutes kā trešā stāva bēniņu loga pa vieglu dūmu starpu izliecas jauneklis, kas reiz samiegotā uztraukumā esot glābis no uguns savas gleznas un nevis kaimiņu dzīvokļa bālo meiteni. Kopš tā brīža, kad liesmu mēles snaicījās ap krāsainajiem audekliem, kā sarkani velniņi lauždamies postīt un iznīcināt gleznotāja krāsu dārzus, apdrupušais nams tinas mūžīgos dūmos, un katrs otas triepiens, šurpu turpu, par un pret, klāj jautājumus un atbildes par to, vai pats savu dvēseli drīkst, vai tā ir jāmīl vairāk par svešu dzīvību. Savs — svešs — dvēsele — dzīvība — četri lielumi, četras krāsas, ko var dažādi sapārot un sajaukt.

RLMVM, inv. nr. 497268

ILZE ŠĶIPSNA PAMATSKOLĀ

Manuprāt, rakstnieku no parasta mirstīgā atšķir spēja secīgi saglabāt atmiņā notikumus, sejas, sarunas un jo sevišķi mirkļa gaisotni. Viss tas pilnā mērā piemita Ilzei Šķipsnai, un man šo īpašību trūkst. Par bērnību un pirmajiem skolas gadiem atmiņā saglabājušies tikai atsevišķi uzplaisnījumi. Dažu labu piemirstu bērnības notikumu man atmiņā atkal atsauca Ilzes vēstules, viņas stāsti un romāni.

Ar Ilzi Šķipsnu esam pamatskolas klases biedrenes. Neatceros, vai Ilze bija gājusi arī sagatavošanas klasē, bet man 1936. bija pirmais skolas gads, kad uzsāku mācības Valda Zāliša 1. pamatskolas pirmajā klasē.

Mūsu skolā viss bija skaists, cēls un svinīgs: sākot ar skolas ēku, ko rotāja skulptūra — māte izvada bērnus uz skolu —, un beidzot ar skolas direktoru Spudiņa kungu, kurš visos svinīgos gadījumos nēsāja vizītsvārkus un svitrainas bikses. Skola atrodas pašā Rīgas centrā pretim Mākslas akadēmijai, bet ir novietota tā, ka katrs skolnieks savā ceļā uz skolu iet kādu gabaliņu cauri krāšņajiem pilsētas apstādījumiem. Tie ir skaisti visos gadalaikos. Ilze no Vīlandes ielas nāca cauri Strēlnieku dārzam, es soļoju cauri Vērmānes dārzam un Esplanādei. Tas ritos vairoja pozitīvas emocijas.

Neglīts bija tikai skolas pagalms — smilšains, pelēku mūru ieskauts. Bet tas mūs netraucēja šeit garajos starpbrīžos izvērst skaļas rotaļas, kurās piedalījās visi, kas atradās pagalmā, neatkarīgi no klasēm. Iemīļotākās bija tās

rotaļas, kur varēja labi izskrieties un izkliegties: «Halimbambā igi sudā» un «Zuļikgarstiķi» (Zuļiki un gorodovoji). Pie kam meitenes vienmēr bija žuļiki, puikas gorodovoji.

Mūsu skolā bija jauktas klases. Solos gan sēdējām meitenes ar meitenēm, zēni ar zēniem. Lielākais negods bija, ja par palaidnībām skolotāja sasēdināja zēnu ar meiteni vienā solā.

Ilze tolaik bija apaļīga meitenīte ar divām garām, bet paplānām bizēm. No tām viņa šķīrās tikai pamatskolas pēdējā klasē.

Atceros, ka kādam klases biedram uz skolu vienmēr pretim nāca māmiņa ar lielu buldogu, kuru zēns pēc tam cēli vadāja pa Esplanādi. Reiz arī Ilze izlūdzās pavadāt suni. To viņai atļāva, tikai lika pie sirds nepalaist dzīvnieku vaļā. Suns manīdams svešu roku, centās atbrīvoties un sāka strauji skriet. Ilze turējās, turējās, taču beidzot pakrita. Buldogs viņu plakaniski vilka pa grantēto celiņu, bet Ilze nelaida saiti vaļā. Lai gan bija nobrāzta rokas un ceļgali, viņa neraudāja. Jau toreiz parādījās dažas Ilzei raksturīgas īpašības — pienākuma apziņa, atbildība par pašas izvēlētu.

Mūsu klasē iemīlotas bija iesaukas. Tās saņēma kā skolnieki, tā skolotāji. Bija mums Kaķis, Ruksis, Krekls, Ausēzēlis u.c. Mani sauca par Kranci, bet Ilzi — par Tipsi. Šie mīļvārdiņi mums saglabājās uz mūžu. Mūsu pirmajā klases audzinātājai Vilhelmīnei Avotiņa kundzei iesauka bija Stopētā lauva. Viņa bija ļoti stingra un prasīga matemātikas skolotāja (tādēļ Lauva), bet ar maigu sirdi (tādēļ Stopētā). Mūsu jaukais ticības mācības skolotājs Perlbahs kurš tam laikam neierasti nēsāja bārdu, bija dabūjis pavisam nepiedienīgu iesauku — Jūdāss. Domāju, ka daļai šo trāpīgo iesauku autore bija Ilze.

Pirmajā klasē mēs visi jau pratām lasīt un rakstīt un sākām mācīties angļu valodu. Mums bija ļoti skaista bilžaina mācību grāmata, ko bija sastādījis LU lektors Hanters-Blērs (*Hanter-Blair*). Visas meitenes bija iemīlējušā elegantajā, blondajā angļu valodas skolotājā Bērziņa jaun

kundzē. Viņa bija nesen atgriezusies no prakses Anglijā un interesanti stāstīja par turienes skolām. Bērziņa j-kdze gribēja arī mūsu skolā ieviest meitenēm gaiši zilus svētku priekšautus. Soreiz viņai nepiekritām. Uzskatījām, ka šādos priekšautos mēs izskatīsimies pēc resnām moderēm.

Laikam visos laikos latviešu Izglītības ministrijai bijuši mīļi eksperimenti ar skolniekiem. Šāds eksperiments ar mums notika 1938/39. m. g., kad tika likvidētas jauktās klases. Zēnus pārcēla uz jaunuzcelto pamatskolu Lenču ielā. Meitenes palika Valda Zāliša 1. pamatskolā. Sākās skolas pilnīga feminizācija. Visi skolotāji aizgāja līdzī zēniem. Vienīgi dziedāšanas skolotājs Jānis Milzarājs palika mūsu kuplajā dāmu pulkā.

Arī skolas direktoru Spudiņa kungu nomainīja valodniece Mērija Saule-Sleine, kura šajā amatā nostrādāja līdz vēsturiskajām pārmaiņām 1940. g. Liekas, ka šajos divos pēdējos brīvvalsts gados skolotāju vērīgās acis saskatīja pirmos rakstnieces iedīgļus Ilzē Šķipsnā. To secināju tikai pēc daudziem gadiem, kad Ilze sāka viesoties dzimtenē. Vienā no pirmajām ciemošanās reizēm Sleines kundze izteica vēlēšanos sastapt savu bijušo skolnieci. Domāju, kā gan viņa atceras Ilzi — vienu no simtām pamatskolas meiteniņu. Direktrise mūsu klasē neko nemācīja, viņas vadībā darbojāmies tikai mazpulkos. Vācām latviešu tautasdziesmas, kur minēts zelts un sudrabs. Izrādījās, ka Ilzes vākums toreiz bijis ievērojams un skolotāju istabā pārspiesti arī meitenes saturīgie domraksti.

Tajā tikšanās reizē 70. gadu sākumā Sleines kundze bija apmierināta, ka viņas vērtējums piepildījies — Ilze atradusi paliekamu vietu latviešu rakstniecībā. Ilzes darbus Sleines k-dze bija lasījusi Amerikā, viesojoties pie sava dēla arhitekta Gunāra Birkerta, un tos augsti vērtēja.

Feminizācija skāra arī ticības mācību. Mācītāja Perlbaha vietā nāca Viksniņa kundze. Viņa prata audzēknes iejūsmināt savam priekšmetam. Daudzas no mums toreiz gribēja kļūt par teologēm. Viksniņa k-dzes vadībā šajos gados aiz-

rautīgi apmeklējām Doma baznīcas svētdienas skolu. Kādā vēstulē Ilze atcerējās savas pavasarīgi gaišās sajūtas, pa tukšajām Vecrīgas ieliņām svētdienas rītā soļojot uz baznīcu.

Interesanti, ka mūža ritumā Ilze atbildi uz cilvēka būtības un sūtības jautājumiem ir meklējusi dažādās reliģijās. Bērniībā tas bija luterānisms, viņas ģimenē un skolā koptā reliģija. Pusaudzes gados viņa atbildi meklēja latviskajā dieva ziņā. Studiju gados Amerikā Ilze pētīja Austrumu reliģijas. To ietekmi jūtam daudzos Ilzes darbos. Bet savas dzīves tumšākajā brīdī, kad ļaunā slimība centās salauzt Ilzes garu, viņa mierinājumu atrada katoļticībā.

1940. g. pavasarī daudzas meitenes no mūsu 4. klases taisījās iestāties vidusskolas sagatavošanas klasēs. Tas nozīmēja šķiršanos. Ilzei mācības bija nolemts turpināt 3. vidusskolā, kur par skolotāju strādāja viņas tante. Mēs ar Skaidrīti (Kaķi) eksāmenus kārtojām Rīgas pilsētas 2. vidusskolā. Tur par skolotājām strādāja vairākas «maldonietes» — manas mātes skolas biedrenes no V. Maldoņa ģimnāzijas.

Par šo laiku Ilze 1974. gada 24. marta vēstulē atcerējās: «...kādi uztraukumi bija, beidzot pamatskolas 4. klasi un eksaminējoties uz ģimnāziju. Dīvainā kārtā man, vidusskolotai un vēlāk arī augstskolu beidzot, šīs sajūtas vairs nebija ne tik spēcīgas, ne nozīmīgas. Pirmais gājiens palicis prātā visspēcīgāk, kaut beigās viss izrādījās «pa tukšo».»

Tiešām 1940. g. rudenī mēs atgriezāmies vecajā pamatskolā. Pār Latviju vēlās sarkanā migla, bet skolā pārmaiņas nelikās lielas. Nomainīta, liekas, tika tikai direktore. Mēs dzīvojām savu mīlo, labi pazīstamo skolotāju aizvējā. Pār valsti svētkos deklamējām montāžas no pazīstamu rakstnieku — Raiņa, Aspazijas, Skalbes un Akuratera dzejām. Skolā parādījās pionieru vadītāja un pionieru istaba. Tur bija patīkama telpa, kur varēja noslēpties no nepatīkamām stundām, gatavojot sienas avīzi. Šis darbs klasei patika. I Jau ātri, ne mācīti, ne mudināti, iemanījāmies atdot ķeizaram to, kas ķeizaram pienākas. Ideoloģiskam akcentam

avīzes ievadā noderēja kāds laikmetīgs dzejolis vai tematiska fotogrāfija no «Atpūtas» vāka. Pārējais saturs bija mūsu pašu ziņā. Klasē rakstīt un zīmēt gribētāju netrūka. Skatos vecu fotogrāfiju — redkolēģiju zem Staļina bildes (ieblakus gan karājās K. Barona portrets). Kāds paradokss — reta no mazajām «aktīvistēm» padomju varas otrreizējo atnākšanu sagaidīja dzimtenē. Dažām jau pēc pāris mēnešiem liktenis bija lēmis sāpju ceļus Sibīrijā, citas devās labprātīgā trimdā uz rietumiem 1944. g. atvasarā. Ilze redkolēģijā nav.

Savu nostāju pret jauno režīmu viņa prata paust ironiski. Man atmiņā daži pantīni no dzejoļa par kurmja tēvu, kurā Ilze bija apdziedājusi brāli Alvi, savu mentoru kāršu spēlē. So vērtīgo māku Ilze nodeva tālāk mums — citiem kurmjiem:

«Kurmjiem vajag apvienoties,
Visiem kopā cīņā doties.
Kas par kurmi kurmiskāks,
Lai ir jūsu vadītājs.

Kurmjiem tad būs dzīve plaša,
Zemi apņems kurmju dvaša.
Augstu kurmju astes plīvos,
Visur brīvais kurmis dzīvos!»

Kāda lieliska parodija par padomju dzejdariem!

Ilzes uzdrikslēšanās izpaudās arī pirmajā un pēdējā karnevālā V. Zāliša pamatskolā. 1940./1941. gadu mijā karnevāls nomainīja tradicionālo Ziemassvētku eglītes vakaru. Katra meitene šai ballē gribēja izskatīties pēc iespējas daiļāka. Mūsu klasē bija gan Karmena, gan Grietiņa, gan Jūliška no Budapeštas. Vienīgās, kuras ieradās vīriešu drānās, bija Gina Bruža — turks un Ilze — profesors Kautkas-Itnekas. Profesors runāja smalkā, ķerkstošā balsī, un katram bija skaidrs, kurš šeit domāts. Bet mūsu klasē «stukaču» toreiz nebija.

Karnevāls skolā ātri beidzās, un daļa klases meiteņu devāmies uz Otto Schwarz'a kafejnīcu. Pasūtījām tik daudz kūku, ka nespējām visas apēst. Daļa palika uz šķīvjiem. Šīs kūkas atcerējāmies visus kara gadus. Ar šo dienu beidzās mūsu laimīgā, bezrūpīgā bērnība.

Jauno mācību gadu iesākām zem kāšakrusta zīmes, jaunās skolas telpās Lazaretēs ielā. Mūsu skaisto skolu bija okupējuši vācu karavīri.

Lazaretēs ielā, bijušā ebreju vidusskolā, bija saspiedušās vairākas skolas — mācījāmies mainās. Mūsu pamatskola nāca no rīta, pēcpusdienā tajās pašās klasēs mācījās 1. vidusskolas zēni. Skolas soli sāka kalpot par pasta kastītēm dažai labai mīlestības vēstulītei.

Mūsu klasē turpinājās kāršu spēles mānija. Spēlējām zolīti caurus starpbrīžus, aizslēpušās aiz saliekamās tāfeles. Vislielākā azartiste bija Ilze. 1972. gada 29. oktobra vēstulē viņa atcerējās: «...mani reiz pamatskolas pēdējā klasē izauca pie tāfeles, rakstīt laikam «Straumēnu» garos teikumus, un man no skolas priekšauta kabatas ārā rēgojās piķa divnieks.» Ilze klasē bija vienīgā, kura tolaik prata novērtēt Virzas «Straumēnu» poētisko valodu. Man diktāt ar «Straumēnu» garajiem divdabju teikumiem ir radījušs alerģiju pret šo darbu uz visu mūžu.

Otra mānija bija opera un operas mākslinieki. Nedēļā vairākus vakarus sēdējām operā. Biļetes centāmiem pirkstāvvietās. Bija toreiz tādi aizgaldiņi zāles beigās. No turienes, ugunīm dziestot, «pikējām» uz iepriekš nolūkotām brīvām sēdvietām. Ar laiku iemanījāmies iet uz otru cēlienu. Tad varējām iemānīties zālē pavisam bez biļetes.

Mūsu iemīļotākie dziedoņi bija Ādolfs Kaktiņš un Maris Vētra. Vētra dzīvoja ar Ilzi vienā mājā — Elizabetes un Vīlandes ielas stūrī. Ieejot noslēpumainajā kāpņu telpā, ko blāvi apgaismoja sievietes figūra ar lāpu rokā, vienmēr sajutu satraukuma trīsas: varbūt sastapšu dievināto mākslinieku. Sirsnīgu līdzjūtību mūsu bariņā izraisīja Ilze

stāsts, ka Marisa Vētras sievai — ebrejietei — vācieši uzlikuši mājas arestu.

Centīgi izsekojām arī Ādolfu Kaktiņu, kuram bijām devušas iesauku Kaķis. Pavadijām viņu no operas uz mājām, bijīgi iedamas pa ielas otru pusi. Šis vadīšanas man bija ļoti neizdevīgas, jo dzīvoju uz pretējo pusi. Kaķim un Tipsim gan tas bija pa ceļam uz mājām.

Abas ar Kaķi apskaudām Ilzi, kuras mājās Dreīnos 1942. gada jūlijā ceļā uz koncertu Jaungulbenē viesojās Mariss Vētra, Ādolfs Kaktiņš un Jānis Ķepītis. So svarīgo notikumu Tipsis uz karstām pēdām apraksta savā 1942. g. jūlija vēstulē. Vēstuli lasot, abas ar Kaķi jutāmies kā koncertā bijušas.

1942. gada vasara bija pagrieziena punkts mūsu draudzīgā bariņa dzīvē. Pamatskola bija pabeigta. Mūsu maigā, klusā klases audzinātāja Eihas kundze bija laimīgi izvadījusi «savas mīlās meitenes» cauri sarežģītajām vēstures peripētijām. Vēl pēdējo reizi sacēlāmies pret likteni un vecāku gribu — visas kārtojām iestāju eksāmenus Rīgas pils. 3. vidusskolā. Tomēr rudenī mācības tur uzsāka tikai Ilze un Tatjana Plūme, mēs pārējās — Krancis (Rūta Kronenberga), Kaķis (Skaidrīte Āboliņa) un Eva (Ieva Rubene) — pēc vecāku lūguma tikām pārskaitītas Rīgas pilsētas 2. vidusskolas 1. klasē. Sākās jauns mācību cēliens ar jauniem uzdevumiem un jauniem draugiem. Satikāmies gandrīz vairs tikai jubileju reizēs.

Vasaru pēc pamatskolas beigšanas Ilze vadīja Jaungulbenē savos mīļajos Dreīnos. Sai vasarā Ilze nobrieda gari — daudz lasīja, sāka nopietni dzejot. Izmainījās arī viņas ārējais izskats. Ilze kļuva garāka, slaidāka un šķīrās no savām «peļastēm». Rudenī uzņemtajā fotogrāfijā Ilze redzama ar pāža frizūru. 1942. g. 15. jūnija vēstules nobeiģumā Ilze raksta: «Es māku deģot valsi, tango un citus krāmus. Es pa ballēm un zaļumballēm vien staigāju.» Tas droši vien rakstīts, lai mēs ar Kaķi kļūtu zaļas aiz skaudības. Ilze bija pārkāpusi bērģības sliexsnģ, sākās jaunģba.

* VĒSTULES RŪTAI KRONENBERGAI

Dreņņos
1942.15.6

Moon!

Ak Tu viens našpetens! Tavu vella makaronu! Tavu elles tarakānu! Ko Tu galu galā iedomājies! Tu man pēc vesela mēneša klusu ciešanas atrakstīji vēstuli, pie kam puse no tās bija tikai viena briesmīga lamāšanās un bāršanās. Vai Tev vispār kādas tiesības teikt man «raksti skaidrāk!». Kas nevar manus «r» izlasīt, lai nelasa manas vēstules! Viens pieklājīgs cilvēks būtu kaunējies mani šitā «apskādēt», bet Tev jau tas taisni pa prātam. Nākošā vēstule, ja Tu tādu vispār rakstīsi, droši sastāvēs no pārmetumiem par to, ka es rakstu ar zīmuli un uz šāda papīra. Bet priecājies, ka es vispār rakstu. Es jau biju nolēmusi 2 nedēļas par sodu nerakstīt, Tu elles cīsu maiss! Par slinkumu nemaz nerunā, jo tas drīzāk ir vainīgs pie tā, ka es Tev šovakar rakstu. Ko domājies, es visu dienu nostrādājos vaigu sviedros, un tad nu šī grib, lai es vakarā, kad tikko vairs kustu, rakstītu kilometriem garas vēstules. Vai tad Tu domā, ka es bez garīgās barības varu dzīvot?! Tās pāris stundas dienvidū pāiet «drudzainā ātrumā lasot grāmatas», jo es jau nevaru kā Tu pusgadu vienu grāmatu lasīt. (Tā kā Tu mani nosauci par Hilonu Hilonīdu, tad es domāju, Tu vēl arvien lasi to pašu «Kurp eji?».) Bez tam es pati vēl nodarbojos ar dzejošanu (!!!). Jā, kur lai man rodas tas laiks, lai rakstītu Tev garu vēstuli. Es taču esmu izlasījusi «Pēru Gintu», tuvojos «Fausta» finišam un vēl savas 10 citas grāmatīņas.

Iesaku Kaķim no visas sirds izlasīt B. Bjernsona «Pa Dieva ceļiem». Ui, ku labs! Bez tam lūdzu — izgudrojiet abi īsu, skaistu uzvārdu, vīrieškārtas, kas sāktos ar mikstinātu līdzskani, vislabāk «S» vai «C».

Pie mums dzīvo vēl viens cits skuķis, Aina, ļoti foršs. Mēs parasti kopā ražojam. Pēdējā laikā viņa, Alvis un es ravējam sīpolus, un mums sviežas «nāvīgi forši». Aina ir liela dziedātāja un dzied visādus «šlāģerišus» ar jocīgiem vārdiem, bet, ja vārdu pietrūkst, tad mēs gudrojam paši. Piem.:

«Pa debess pļavām ganās
Tās Dieva aitas,
Aiz astēm kopā sietas,
Tik tīras, baltas.»

Vai:

«Pa ielām tramvajs braukā
Kā baltsārts trulis.
Pa logu skatās laukā
Jūds Iciks Smulis.»

Vakar ik pa stundai sāka drusku līt, un tad mēs bēgām zem jumta. Tad mēs dziedājām:

Uz māju! Uz māju!
Uz māju pagurķoties! utt.

Vakar mēs uzrakstījām vēstules vienam kareivim (latvietim) uz Ļeņingradas fronti. Es viņu pilnīgi nepazīstu, bet man ir izredzes mainas ceļā iegūt šmontes.

Ir nolemts mani iesvētīt pēc 3 gadiem (drausmīgi ātri, vai ne?) vasarā uz laukiem, reizē ar Alvi. Būs braša uzdzīvīte.

Bet tagad — pietiek
Moon!

Tipsis

(Es ar māku dejot valsī, tango un citus krāmus. Es pa ballēm un zaļumballēm vien staigāju.)

Tipsis

Hallo, Kranci!

Tā kā es nezīnu zāļu, kas līdzētu pret to, ka cilvēks paliek vecāks, tad man nekas cits neatliks kā novēlēt Tev daudz laimes dzimšanas dienā un Tavam vārdam par godu un slavu arī daudz laimes vārda dienā un visu citu, kas tur vēl piederas klāt. Bez tam es Tev novēlu, lai Tu jo Tu vecāks kļūsti, jo dumjāks paliec, citādi Tu pats līdzināšies cienījamam Hilonam Hilonīdam. Un te būs tas «apsveicināšanas dzejolis», kuru Tu tā vēlējies, bet kurš Tev gan laikam nebūs pa prātam:

Krancis skatās kalendārā,
Kad ir viņa dzimšansdiena,
Lai var visiem pavēstīt:
«Nākat mani apveltīt!»

Paiet visa priekšpusdiena,
Apsveicēja nav neviena.
Nu jau klāt ir pusdienlaiks,
Krancim aptumšojies vaigs.

Krancis vaid, un Krancis ārdas:
«Nedzirdētas lietas tādas!
Kā drikst mani neievērot,
Slavas dziesmas neizdziedāt!?»

Beidzot pienāk vakars vēls.
Krancis ir aiz dūsmām mēms —
«Pat nevienas vēstules
Šodien nesaņēmu es!»

Bet tad pienāk trešā diena
Līdz ar vēstuli no Tipša,
Kurā Tipsis burtošos greizos
Apsveic Kranci šūpļa svētkos!»

Tā kā Tu manu vēstuli saņemsi ļoti vēlu, tad Tev paškaidrošu iemeslus. Man jau vajadzēja vakar šo vēstuli uzrakstīt, bet tas diemžēl nebija iespējams. Vakar vakarā Kaktiņš, Vētra un Ķepītis uz mana brālēna priekšlikumu bija sarīkojuši Jaungulbenē koncertu. Svētdienas priekšpusdienā viņi atbrauca uz Dreņiem. Te tika sarīkota «priecīga sagaidīšana», jo Kaktiņam bija dzimšanas diena (26. jūlijā). Tad tika ēstas pusdienas, kurās gan es daudz neko nespēju ieēst, jo šie visi trīs taisīja tādus jokus, ka pārējie varēja dabūt krampjus smeļoties. Visforšāk ārdījās Kakls (Kaktiņa iesauka — R. K.), pats nemaz nesmiedamies. Pēc pusdienas spēlējām zoli, kurā Kakls pazaudēja un Ķepītis — viņam par lielu uztraukumu — vinnēja. Mārisiņš man bija kaut kur izrāvis plēvi, kuru vakar atveda, un «par to es ļoti priecājos pat lielos, grūtos sirdsēstos». Vēlāk braucām uz koncertu. Abi dziedāja forši, un Mārisiņš lika Ķepītim pie katras viņa dziesmas klanīties. Koncerts ieilga, jo viņiem vajadzēja daudz ko atkārtot. Kaktiņš pēkšņi vienas dziesmas vidū aizmirsā vārdus (Kur tu esi, kur tu zudi), bet Ķepītis viņu izglāba, spēlējams to pašu vietu otrreiz, un tā Kakls «iekrita vidū» ar saviem «gludiem un tāliem ceļiem». Pēdējo dziesmu viņi dziedāja otrreiz (kopā). Tad viņus izsauca trešoreiz. Kakls sarīkojās uz dziedāšanu, pēkšņi Vētra pieņāk pie skatuves malas un saka: «Godātie apmeklētāji, Kaktiņa kungs grib dziedāt «Rīga dimd».» Kakls izbrīnījies pablenž uz viņa pusi. «Bet redzat, tā kā viņam šodien dzimšanas diena...» (zālē nāvīgs troksnis — aplausi, nāvīgi ilgi). Kakls, nikni blenzdams, speras uz Mārisiņa pusi, liekas, ir gatavs smērēt šim ar savām notīm pa galvu. Mārisiņš metas uz otru skatuves pusi. Kad aplausi apklust, viņš pamāja uz Kaklu un saka: «Es jau zināju, ka viņš mani sitīs...» (smieklī un aplausi) «...bet, tā kā es domāju, ka jūs gribēsīt viņu apsveikt...» (ilgi aplausi) Kakls atmet ar roku un aiziet uz otru pusi (smieklī) «...tad, skatoties uz viņa lielajiem nopelniem, nodziedāsim «Ilgu mūžu tautas darbiniekam» (aplausi). Visi pieceļas un dzied. Pēc tam

Kakls palocās un murmina kaut kādus pateikšanas vārdus, kuri atkal izsauc aplausus. Tad viņš saka: «Neņemiet man launā, ka Vētras kgs jūs tā ir izprovocējis (smieklī) un ka viņš jums izstāstījis, ka es palieku ar katru gadu vecāks (smieklī un aplausi), bet es nemaz tik vecs neesmu (aplauši). Manos gados dzimšanas dienas neskaita (smieklī) tās ir sīkums (smieklī un aplausi), jo es palieku ar katru gadu jaunāks (smieklī un aplausi), tāpēc es uzskatu šo incidentu par nokārtotu (smieklī un aplausi). Tad viņš dziedāja savu «Rīga dimd». Bet šoreiz pietiks!

Moon.

Tipsis

● TIPSIS

Ka pazīstu Ilzi, tā laikam tikai izlūzija. Mans mīlais draugs ir vienmēr bijis Tipsis jeb Tipsītis.

Kā šie pavārdi iesākās, mēs ne viena, ne otra īsti un pareizi nevarējām atcerēties. Tas tālu pagātnē. Rīgas pil-sētas 1. pamatskolā, kad Tipsītis sēdēja mums solā priekšā. Un mēs, Krancis un Kaķis, esot raustījušas Tipša bizītes. Daudzus gadus vēlāk es atzinos, ka man bija skaudība, jo pašai bižu nekad nebija. Krancis un es bijām bērni vieni-nieki, bet Tipsim bija vecāks brālis, kas bija varenāks, lielāks un spēcīgāks nekā mēs. Par to mēs Tipši nožēlojām.

Kad manam kaķim bija kaķēni, ar tiem varēja spēlēties, pēc skolas mums bija laiks tādām izpriečām. Un kā mūsu gadiņi auga, tā brīvā laika nodarbības mainījās. Lasījām grāmatas, pārsprīdām tās un mainījām. Un vienu ziemas sezonu, tā bija pēdējā Rīgā, vismaz divus vakarus nedēļā skrējām uz operu. Ne vienmēr spīdēja saulīte, pa vidam sastrīdējāmies arī. Bet Tipsītis nekad par citu grēkiem pret sevi ilgi nedusmojās.

Mūsu kopējie ceļi šķīrās, kad atstājām Rīgu, ko abas mīlējām. Mājas, bērniņa palika pagātnē. Bet draudzība turpi-nājās. Gan pa Rīgas ielām kopā vairs nekad nestaigājām, bet kopā esam cilpojušas gan pa Londonu, Romu, Atēnām un Istanbulu, gan pa Ņujorku un Sanfrancisko. Pirmo reizi kopā apmeklējām Meksikositiju, un tas bija piedzīvojums, jo kopā ar Tipsīti nekad nebija garlaicīgi. Tipsīša kādreizē-jaais bērniņas entuziasms bija pieaudzis un nekad neapsīka.

Kad kopā staigājām pa pilsētām, par kurām bērniņā jau bijām jūsmojušas un grāmatās lasījušas, atcerējāmies to un priecājāmies par «te nu mēs esam». Kopā apstaigājām muzejus, apbrīnojām slavenus mākslas darbus un arhitektūras brīnumus. Bet arī nieki, garšas, smaržas un pat ielas tirgoņu dražas kaut kā pārvērtās mūsu personīgi jaunatklātos brīnumos.

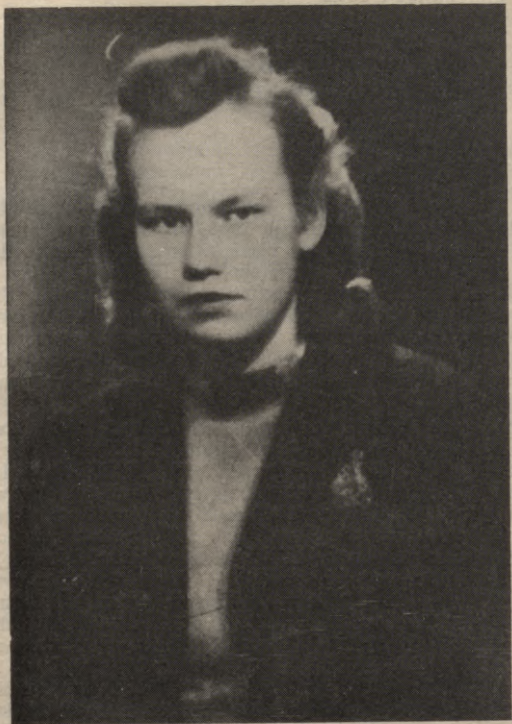
Jau sen bijām vienojušās, ka kopā ceļošanu turpināsim. Tā īstenojās arī brauciens ar — «ču-ču» kugīti pa Nilu. Maydum piramīda rīta saulē ar tuksneša klusumu visapkārt bija šī brauciena lielākais kopējais piedzīvojums. Vēlāk par to Tipsītis teica: «Arī Ķīnas vai Indijas ceļojums Ēģiptē nevarēs pārspēt.» Un tā arī bija, to sāk saprast arī Kaķis.

MANA SKOLAS DRAUDZENE
ILZE UN MŪSU KLASE

Ar Ilzi Šķipsnu mācījāties vienā klasē Rīgas pilsētas 3. meiteņu ģimnāzijā 1942./43. un 1943./44. mācību gadā (1. un 2. klasē). Mēs visas bijām sanākušas no dažādām Rīgas un lauku pamatskolām. Bija kara laika apstākļi — aptumšošana, mācības pēcpusdienās līdz dziļai tumsai, skolas telpas Valdemāra ielā 2 bija vāciešu okupētas, tāpēc mācījāties virs Valtera un Rapas grāmatnīcas Teātra ielā divos augšstāvos. Starpbrīžos klases vēdinājām, solos sēdēdamas, jo gaitenis bija šaurs, pastaigām tur neatlika vietas.

1942. gada rudenī pēc iestāju pārbaudījumu izturēšanas mūs sadalīja pa angļu, vācu un franču klasēm. Mēs ar Ilzi nonācām angļu klasē. Lielākoties bijām tipiski kara laika bērni — pabalējušu vaigu, salāpītiem elkoņiem, katra ar savu ciešanu un pārdzīvojumu nastiņu uz muguras. Manai sola biedrenei Ausmai Skrastīņai (bijušā Rīgas policijas priekšnieka meitai) vairs nebija vecāku. Viņu labdarīgi bija pieņēmusi kāda restorāna saimniece. Skolā sūtišana Ausmai brīvajā laikā bija jāatpeln, uzraugot bērnu un mazgājot restorāna netīros traukus. Tas, protams, nebija tas sliktākais variants no izsūtāmo ešelona laimīgi atpalikušai meitenei.

Es pati 1941. gadā biju dabūjusi triecienu pa saviem tikko sazēlušajiem jūtu asniem. Samīdīti un sadragāti tie kalta zem ešelonu riteņiem... Tas mani vērtā par vairs nekam īsti neticīgu melanholiķi.

Ilze Šķipsna 1943. gadā. Veltījums Rūtai Kronenbergai:
«Vecajam Krancim, lai viņš domā par mani, uz māju ejot,
jo es esmu tik ļoti iedomīgs. 1943. g. 17. febr. Tipsis.»

Pa baru bija arī skaļas, trakulīgas meitenes, kas savu bēdu vienkārši izkļiedza. Tāpēc bieži virinājās klases durvis un parādījās mūsu mīļās audzinātājas skolotājas Avotiņas tumši zilās acis, taču pierē krunka arvien dziļāka... Tāds miers, neviena skaļāka vārda, vajadzēja vērīgi ieklausīties, lai saprastu viņas teikto. Skolotāju Avotiņu respektēja un mīlēja visas meitenes.

Visgrūtākā audzēkne bija Lidija Ūvliena — tikko zaudējusi māti, mirušu ar tbc, mazais brālis — viens pats audzināja bērnus. Lidija atklāti stāstīja — mājā gājis raibi: citudien nēgi, citu i to pašu kartupeļu nebijis. Lidija bija vienmēr smaidoša, ļoti sievišķīga, gracioza, dievbijīga katole. Bet skolu nebeidza. Gadu pirms beigšanas Lidiju izslēdza, jo viņa gaidīja bērnu.

Ilze atnāca no Rīgas pilsētas 1. Valda Zālīša pamatskolas reizē ar Taņu Plūmi — slaveno, skaisto peldētāju, kuras žilbīgais smaidis vērtā viņu līdzīgu amerikānietei. Dabiski — abas nosēdās kopā un Taņas slaidā auguma dēļ — pēdējā solā. Taņa reti bija skolā (treniņi, sacikstes, izbraukumi), ieradās tikai uz svarīgiem kontroldarbiem.

Ilzīte nebija ne uz pusi tik koša: ne īpaši sārtu vaigu, ne «gaiši, pēc dzeltenām plūmēm smaržojoši mati» (I. Šķip-sna). Pelēcīte lauku vadmalā, slēpju zābakos — tādu es atceros Ilzi pēc skata 1. klasē. Bet Ilzei bija raksturs — neatlaidība skolas darbā, asa, atjautīga valoda, ja kāds lūkoja ar viņu pacikstēties.

Reiz skolotājs Balodis iekrita ķīviņā ar Ilzi. Viņa teica, ka skolotājs nevarot uzdot neko tādu, ko viņa turpat klasē nevarētu izdarīt. Skolotājs Balodis kļuva sarkans, mētāja zīmuli, pat uz krāsns — Ilzei tika darbs nolikt uz skolotāju galda atpakaļ. Beidzot skolotājs zīmuli izmeta pa logu. Tas jau bija pret spēles noteikumiem — un Ilze uzvarēja. «Pa-dodos stiprākai varai,» viņa teica un nopūtās ar savu iemīļoto «puf».

Starpbrīžos Ilze klaiņoja pa klasi, aprunādāmās gandrīz ar katru meiteni, jo mājas darbi viņai vienmēr bija sagatavoti. Jutu, ka viņai izveidojies savs skats uz dzīvi, manij labas audzināšanas iezīmes. Man Ilze ļoti patika.

Arī man jau kopš agras bērnības ģimenē bija saskare ar dažādām mākslām. Mātes māsasvīrs Roberts Jaskovskis bija saistīts ar tēlotājas mākslas pasauli (pats pozējis Raiņa kapa piemineklim), un viņam bija milzīga mājas bibliotēka, kura man nebija liegta. Māmiņa labprāt spēlēja un dziedāja. Dārziņa dziesmas, un mācījos arī es. Tā es dzīvoju starp dziesmu, dzeju un mūziku.

Kad Ilze jūsmoja par operu, ko pāris reīžu nedēļā bijušajām pamatskolas biedrenēm apmeklēja, es klusēju. Ko man, vecam operas vilkam, bija teikt? Ka pēc konkursa (no piecu gadu vecuma) biju štatots bērnu lomās un nostrādāju ilgi, vairāk nekā desmit gadus? Biju opermūzika piesātināta, vairākus cēlienus dungoju no galvas. Ārija zināju ar visiem vārdiem. Bija pat situācija, kad Ilze atrādās zālē, bet es uz skatuves. Bet man bija kauns Ilzei šādā darbā atzīties. Tā man šķita it kā nevajadzīga plātīšanās.

Mums bija lieliski skolotāji. Mūsu audzinātāja skolotāja Avotiņa mācīja dabas zinības, bija lietišķa un visus saprata toša. Vēsturi pasniedza doc. Viksniņš — visjautrākais skolotājs. Ar Lidiju viņiem bieži raisījās asprātīgi dialogi, kas visu klasi izlocīja smieklu vētrā līdz asarām. Latīņu valodu skolotājs Balodis (Ablatīvs) bija visnopietnākais. Matemātiku mācīja skolotājs Johansons, angļu valodu — skolotāja Kūle, vācu valodu — viņas dzīvesbiedrs, ticības mācību pirmā sieviete teoloģe Latvijā Brauera jaunkundze (frāzē zūras dēļ dabūja iesauku «Kotlete»), latviešu valodu prof. K. Kārklīšs.

Skolotāja Kārklīņa stundas saņēmām ar aplausiem, tie mums patika visām, īpaši mums ar Ilzi. Viņš savas stundas beidza ar dzeju. Klase atelpoja, kad viņš izsauca mani, lai paklaidinātu sītos kādu Bārdas dzejoli. Tie viņam bija sevišķi mīļi.

Aspazijas «Dzimteni» viņš nevarēja klausīties bez asarām, laikam taču nojauta, ka tikvien upuru tautai nebūs, ka būs vēl jāceļo tālu, tālu...

Mēs ar Ilzi apmainījāties ar domrakstiem un pamazām meklējām ceļu viena pie otras. Tas nebija viegls. Mēs bijām tik dažādas, bet it kā domājām vienu domu. Tas nenozīmē, ka mēs tā saskanīgi, par visu runājot, klanītu galvas. Nepavisam! Domstarpības kūpēja, bet līdz ugunskuram netikām. Parasti Ilze beigās noteica savu iemīļoto «puf»... un skandāls beidzās neiesācies.

Pēc pirmā skolas gada pēkšņi jūlija sākumā atlido vēstule no Ilzes! Nosarku aiz prieka! Nebijām runājušas sarakstīties. Kā viņa zināja manu adresi? Mīļā Ilze! Mans prieks tomēr nekavēja mani vīzdegunīgi labot Ilzes steigā rakstītajā vēstulē kļūdas ar sarkanu zīmuli. Ipatni, ka Ilze daudzkārt aizmirsu uzlikt punktu uz «i». Ilzei strauji mainījās rok raksts, viņa sāka rakstīt stāvus, lietojama t. s. rondo spalvu.

Nekavējos ar atbildi. Tā sākās mūsu sarakste.

Jaunajā mācību gadā jau bijām sirdsdraudzenes, izlūdzām klases audzinātājam atļauju pārsēties kopā vienā solā, absoloties nepļāpāt. Kopīgi apmeklējām teātrus, pāris reižu bijām Universitātes aulā skaistos koncertos, dažādos citos sarīkojumos.

Pāris reižu esmu bijusi pie Ilzes mājās Vilandes ielā. Šķipsnu ģimene dzīvoja vienās kāpnēs ar Marisu Vētru. Dzīvoklis bija ērts — kā jau tā rajona namos. Ilzei bija pašai sava istaba ar savu «noslēpumu». Uz gaiteni bija stikla durvis, caur kurām vecāki kontrolēja, vai meita, gaismu nodzēsusi, guļ. Bet patiesībā Ilze ik vakarus vēlu zem segas ar kabatas bateriju lasīja, cik un ko vien vēlējās. Šo Ilzes blēdību arī es esmu daudz izmantojusi.

Ilzes mājas atmosfēra bija skumja: brālis iesaukts leģionā, māte bija ļoti klusa. Tēvs vienmēr bija laipns, pēc izskata Ilze līdzinājās viņam.

Viena lieta, par ko es Ilzi apskaudu, bija viņas sportiskums. Viņa slēpoja, bieži izbrauca kopā ar tēvu. Tas man gāja secen.

Vadot vienai otru uz māju pusi, pastaigās mēs daudz runājām par dzeju. Izdomājām vienu tematu un tad katrs par to uzrakstījām dzejoli. Tā radās «Lielais pulkstenis» «Tercīnas ziemā» u. c.

Ar Ilzi bija interesanti gan runāt, gan klusēt.

* VĒSTULES MIRDZAI JUREVICAI (ŪDREI)

(M. Ūdres komentāri)

Dreņņos 4. jūlijā 1943. g.

Labs vakars!

Tevi šī vēstule mazliet pārsteigs, bet lūdzu to uzskatīt kā mēģinājumu salauzt vai vismaz iedragāt to atturību un noslēpumainību, kas valda klasē un arī starp mums. Nemaz īsti nezinu, kā lai pastāstu Tev to, ko domāju. Kad es tā pagājušā ziemā vēroju klasi, man šķita, ka Tu esi vienīgā, ar kuru man būtu kopīgas intereses; tāpēc jau es Tev rakstu.

Mūsu klasē daudz meiteņu, kas nav spējīgas nopietni domāt, kur nu vēl interesēties par literatūru. Man šķiet, tā Tevi saista tāpat kā mani, un man liekas, ka savstarpēja domu izmaiņa varētu mums daudz ko dot. Nezinu, varbūt Tu nejūti vajadzību pēc domu biedra, bet man tāda trūkst, sevišķi rakstniecības laukā. Domu izmaiņa taču asina prātu un bieži paver plašāku redzes loku. Un tā nu, zinot Tavus labos domrakstus, kā arī to, ka Tev patīk lasīt, man jau ziemā ienāca prātā nākt pie Tevis ar dažādiem priekšlikumiem. Varbūt tas nebūs kautrīgs jautājums, tomēr, būdama pie pārliecības, ka Tu to dari, vaicāju Tev — vai tu dzejo? Man liekas, Tu dari, varbūt Tev pūrā kāds stāsts? Varbūt es maldos, bet, ja tas tiesa, tad neturi sveci zem pūra, kā paruna saka. Izmainīsimies saviem «gara ražojumiem»! Palabosim tos, aprunāsimies gudri, un sākums jau būs labs. Tomēr, liekas, vajadzētu padomāt arī par klasi. Man būtu priekšlikums mēģināt nākošgad nodibināt kaut kādu literāru apvienību, ja kādam būtu interese, un izdot klases žurnālu.

Varbūt es gribu pārāk daudz, tomēr par neiespējamu es to neturu. Vajadzētu to tikai ierosināt, un dalībnieku būtu tikai tikām. Kā Tu domā?²

Tagad, kad esmu uzrakstījusi apmēram to, ko gribēju, varu Tev pastāstīt kaut ko citu. Es nu dzīvoju pa laukiem un strādāju kā kārtīgs izpalīgs. Ceļos piecos augšā, eju uz ganiem un ravēju cukurbietes. Pa pusdienas laiku lasu un slavēju Dievu, ka šeit ir daudz vērtīgu grāmatu. Vienīgās nepatīkšanas tagad sagādā laiks. Tas ir auksts un lietains. Tā nu esmu šo to pastāstījusi, tagad beigšu cerībā, ka Tavš prāts nebūs tik drūms, saņemot šo vēstuli, kā laiks tagad ārā.

Visu labu

Ilze

Jaungulbenes pag., st. Elste. p. k. 1.

RLMVM, inv. nr. 42210

¹ Biju Ilzei slēpusi, ka Rīgas pilsētas 8. (Maija) pamatskolā jau no pirmajām klasēm skaitījos galvenā «pēc pasūtījuma» dzejotāja skola svinīgajiem aktiem. Pati biju arī deklamētāja. Esmu rakstījusi arī dažus stāstīņus. Vienu no tiem — «Ilze» (kāda liktenīga sagādīšanās! 1940. gadā mācību sākumā radiofona bērnu ritā nolasīja Emīlija Bērziņa. Toreiz uzrakstīju arī divas ludziņas saistītā valodā.

² Atbildēju viņai: sak, mēģināt jau varam, bet tad jau mums divām augstākais — trim (Dzidra Cimdiņa arī pa reizei uzrakstīja kādu dzejoli) vajadzēs to žurnālu pierakstīt no vāka līdz vākam, un nez vai tas citām būs interesanti. Tā arī līdz žurnālam netikām.

Esī gan Tu man «sirdsraudzene», skaties tikai, ņemt un nenākt uz skolu!¹ Ja nu man nebūtu pārliecība, ka Tev kaut kas nopietns noticis, tad jau gan Tevi lamātu, ka Tu uzdrošinieš atstāt mani šinī briesmīgajā dienā vienu pašu šajā lauvu bedrē. Es Tev savā lielībā tūlīt lepošos ar savu aukstasinību, proti, tas nemaz nav tik vienkārši Johansonam p

deguna rakstīt «mīlestības» vēstules, bet viņš acumirkļīgi ir ļoti ieņemts ar tavas «sirds draudzenes»² pratināšanu. Starp citu, viņa ievērojami labi zin.

Vispār šodien daudz svarīgu notikumu. Vispirms profesora kungs laipni atļāva domrakstus nodot piektdien, pie kam tas man bija ļoti satricinošs vēstījums, jo es savā ēzeļa centībā vakar uzrakstīju muļķīgu gara ražojumu.

Nākošais svarīgais punkts šīsdienas notikumos ir tas, ka profesora kungs apprasījās, kur Tu esi, kā mums vakar patīcis un kur mēs vakar pazudušas!!! Visu cienību! Vēlāk viņš man koridorā vēlreiz apprasījās, kā patīcis, kā citreiz esot bijis, un priecājās, ka esot mūs tur saticis.³ Tas nu būtu par profesora kungu.

Tagad nāks tas bēdu stāsts par — ne jau nu par Jānīti⁴, bet gan par Balodi un latīņu klasesdarbu. Sīkākas izziņas vari smelties savā klasesdarbu burtnīcīnā. Smalki, vai ne? Man jau tīri skunstīga jušana. Protams, Ablatīvs atkal nevarēja apmierināties, man neveltījis pāris jaukus vārdus. Tiešām ļoti laipns cilvēks. Bez tam par Jānīti⁴ ievācu šādas ziņas: atbrīvots līdz 1. martam. Acumirkļi slimš. Tātad es viņu vēl ceru redzēt, un man labas cerības, ka viņš manu jauko gara ražojumu sūtīs atpakaļ⁵.

Sodien atklājās, ka puķe, kuru mēs vakar tik sirsnīgi apskādējām, pieder Neldai⁶. Labi, ka viņa neko nenojauš.

Geometrija pagāja puslīdz mierīgi, un tagad, paldies Dievam, varēs bēgt mājās.

Avotiņa arī laipni apprasījās par Tavu labklājību. Ja nu Tu savā augstcienībā neturēsi par iespējamu apmeklēt rītu šo augstvērtīgo iestādi, tad piektdien no rīta uzdrošināšos Tevi apmeklēt.

Izbeidzot šo vēstuli, lūdzu mani atvainot, jo te ir iznācis nesakarīgs muldējums, bet man taču ir dažnedažādi attaisnojoši iemesli, kā nekā apstākļi un tā tālāk.

Ceru, ka Tu mājās aizgāji labi, starp citu, Tavs uzticīgais, filozofējošais pavadonis Tonis⁷ arī nav skolā.

Tātad es ceru, ka rīt Tu ar savu smaidīgo ģīmi kūkosi man blakus, jo šeit patiesi ir ļoti drūma sēdēšana bez Tevis

Visu labu

Tipsis

Sveču mēneša 16. dienā

RLMVM, inv. nr. 42210

¹ Klasē rakstīta vēstule, iemesta manā pastkastītē. Biju saslimis ar limfas dziedzeru iekaisumu jeb t. s. «cūciņu». Trīs nedēļu laikā Ilze mani vairākkārt apmeklēja un apgalvoja, ka viņai nekas nelipot un ka «cūciņu» viņa jau esot izgulējusi.

² Dzidra Cimdiņa.

³ Profesors Kārklīšs mūs negaidīti bija satīcis kārtējā sarīkojumā. Jāņa baznīcā (mazajā zālē), kur mācītājs Smits organizēja regulāru iknedēļas dzejas vakarus. Ilze mani pierunāja piedalīties ar dzejas lasījumiem. Smits bijis viņas skolotājs pamatskolā. Vakari bija veltīti L. Breikšam, Z. Lazdai, V. Tomai, L. Auzai, A. Pelēcim, Andrejam Eglītim.

⁴ Jānis Brūvelis bija dievturis, kurā Ilze bija ļoti iemīļusies un centās visur, kur vien cerēja viņu sastapt, piedalīties. Viņai izdevās mani reiz aizvilkt līdzī uz tādu saiešanu pie Oļģerta Auna. Tur Jānis Veselis lasīja savu jaunāko darbu fragmentus. Pārējos neatceros, bet redzēju Jāniti — pamaza auguma plecīgu tumšmati ar platu sudrabrokassprādzi. Lai viņu neiesauktu armijā, viņš strādāja 1. pilsētas slimnīcā par sanitāru. (Ilze arī bija iestājusies dievturos, likdama kāju uz akmens.)

⁵ Ilze bija uzrakstījusi un iedevusi Jānitim atvadu vēstuli, kuru viņa drikstēja lasīt, tikai aizejot uz fronti.

⁶ Nelda Luca.

⁷ Skaidrīte Tone, iesaukta par Tonīti, dzīvoja man kaimiņos K. Barona ielā 104.

Dreīņos 18. maijā 1944

Miers ar Tevi!

Sis skaistais virsraksts man šķiet itin piemērots pēc tam kad izlasīju Tavā vēstulē ziņas par sirdsapziņas pārmetumiem un visu tālāko. Tev nu gan ir idejas!

Tava vēstule mani ļoti iepriecināja (nav norakstīts neviens pieklājības grāmatu standartvēstulēm), sevišķi savu apmēru

un ierašanās laika dēļ, proti, es šorīt tikai atbraucu šurp, un šorīt labpatikas pienākt arī Tavai vēstulei. Vai nav jauki? (Ja Tu gribi zināt manas slepenās domas, tad lasi: hū, cik ilgi mēs tā turpināsim, jāsāk taču kārtīgi vēstules rakstīt.) Un tāpēc es sākušu, nepūloties aprakstīt dabas jaukumus un tamlīdzīgas lietas.

Vispirms es Tev gribētu aizrādīt, ka cilvēki nemaz nav tik tukši, kā Tu domā, lai gan uz laukiem tā bieži vien varētu izlikties. Ja nemaldos, Tu laikam vispār neesi daudz uz laukiem dzīvojusi, un tāpēc es Tev varētu ieteikt labi izmantot savas cilvēku novērošanas spējas, ņemot vērā, ka tādu lauki nevar mērot ar pilsētnieka mērauklu.² Vienam paglītotam cilvēkam ir viegli runāt par dzīvi un operēt skaistiem vārdiem, taču tādēļ viņš nav inteligentāks un iekšēji bagātāks par šādu lauki, kas bieži izjūt daudz vairāk, tikai nespēj to pateikt, jo daudzkārt to pats nemaz neapziņas. Taču tas jau Tev pašai droši skaidrs.

Nebrīnies, ka es, puslīdz nopietni rakstot, tomēr neķeršos pie mūsu svarīgā jautājuma, jo man liekas, ka to vēl būtu pārāgri pārcilāt. Tāpēc saki, ko mēs labu varētu izdomāt attiecībā uz visu mūsu klasi nākošajai ziemei, jo gluži tā tas tomēr nevarēs iet kā pagājušo gadu. Viena ideja ir (ne mana), proti, ierīkot klasē vēstuļu kasti, kurā katrs anonīmi var iemest jautājuma zīmīti, kuras saturu pēc tam kopīgi iztīrāt. Ceru, ka arī Tu nāksi ar līdzīgiem priekšlikumiem.

Bez tam, lai Tev vēl būtu ko padomāt, lūdzu, atraksti man, ko Tu vispār domā par stilu, sīkāk — par sabiedrības un personīgo stilu un viņa izveidošanu. Vai Tu vispār tādu «stilu» atzīsti?

Tā, tagad sacīšu Tev pāris maigākus vārdus, kā jau tas smaržojošā pavasara vakarā pienākas. Vajadzētu, tā sakot, ļaut runāt dvēselei skaistus vārdus, kas iet no sirds uz sirdi, bet vispirms es gribētu apvaicāties, vai Tava dvēsele ir kaut ko diktējusi Tavai spalvai un vai to manas mirstīgās acis nevarētu redzēt. Protams, es nevēlos no Tevis neko izspiest, bet labprāt palasītu kaut ko, protams, neaiz-

mirstot arī Tevi, tiklīdz būšu iekārtojies. Bez tam — norunāsim nākošā dzejoļa tēmu. Paņem grāmatu, ko pēdējā lasi, uzšķir 8. lapas pusi, 3. rindā 2. vārdu no beigām. No runāts? Neaizmirsti arī man šo vārdu pateikt.

Tagad beigšu, savas jaunākās atziņas uzrakstīšu citā reizi, jo šovakar taču ir mans pirmais vakars laukos un gribu sev pati to uzdāvināt.

Tātad — visu labu!

Tava meitene.

RLMVM, inv. nr. 4221

¹ Šī ir pirmā vēstule pēc mācību gada beigām. 1944. gada pavasarī tas beidzās negaidīti ātri — ap Jurgu dienu. Pēc garākas pastaigas mēģinājām pie Raņķa grāmatu un rakstāmlietu veikala K. Barona ielā Blaumaņa ielas stūrī. Mēs nenojautām, ka šķiramies uz mūžu un nekad vairs neredzēsīmes. Iznāca apmainīties tikai ar dažām vēstulēm, vasarā krievi jau iebruka Latvijā.

² Es biju viņai rakstījusi no Tērvetes, kur strādāju par izpalīdzīgu Lauriņu saimniece bija kāda pusvāciete ar vīru — istu dzērāju un plenci, kura dēļ man nācās daudz lieku reižu mazgāt grīdu. Laulība bija dzīvojusī katru vasaru un strādājusi visus iespējamus lauku darbus. Iepriekšējo vasaru mājas ļaudis bija sirsnīgi, laipni, pat rūpīgi par mani. Bet šai gadījumā — vai nu Ilze neizprata situāciju, vai arī nebija to pietiekami uzskatāmi raksturojusi. Katrā gadījumā, izlasot Ilzes vēstuli, apvainojos par viņas vīzdegunīgajām pamācībām, un mēs mazliet «sacecāmies». Tāpēc nākamajās vēstulēs turpinās attiecīgu skaidrošanu.

Dreņķos 4. jūnijā 1944

Šoreiz Tu saņemsi vienu ļoti īsu vēstuli, kas būs steidzami rakstīta, bet es diemžēl nespēju Tev likt šo vēstuli gaidīt vēl ilgāk, jo, ja negribu rakstīt tagad īsi un ātri, tad man nav izredžu Tev uzrakstīt nekā ātrāk kā pirms (pēc? — L. V. trim dienām. Apstākļi, redzi.

Redzot Tavu jauko vēstuli savā priekšā, es nopietni un kārtīgi lūdzu — neuzdod man turpmāk mīklas Tavu idejis

kliņģeru veidā, jo es cienu skaidrību un bez tam, nemaz nekaunoties, atzīstu, ka tas nu manam prātam nebija saprotams. Aptuvēnu nojēgu ieguvu ar intuīcijas palīdzību, iedomājoties Tavu izteiksmīgo seju, balsi un miklaino raksturu, bet neņemos galvot, ka šis nojēgums atbilst patiesībai, kuras faktiski nemaz nav.

Tad nu īpaši būtu vēl otra lieta. Neskatoties uz manām pūlēm, kuras gan Tev varbūt palikušas nemanītas, es jau ziemā pūlējos mūsu «divsarunu» pēc iespējas atbrīvot no dažādiem karaļvalstu un ūdensspaiņu rāmjiem. Tas man diemžēl neizdevās, es Tavu runas veidu pieskaitīju Tavam «skarbajam cilvēkam», bet nu es ar šausmām jūtu, ka Tu to netaisies mainīt, arī vēstulē, kuru es uzskatu šī vārda («vēstule») augstākā nozīmē par draugu, kam var sacīt daudz, ja ne visu, un sacīt tā, kā domā, nevis kā sabiedrībā, vienlīga kādā, runā. Tālab man netiek lasīt vārdus par «manu cienījamo personu» un tml., jo es negaidu no Tevis asprātīgus izteicienus, par kuriem dažas labas priecātos, bet es meklēju Tevi — Tevi pašu, nevis Tavu masku, es gribu vārdus, ko vari rakstīt tikai Tu, bet nevis katrs. Galu galā ne jau tāpēc mēs kļūvām draugi, lai apmainītos skanīgām frāzēm, un es Tev bieži esmu teikusi, ka negribu un nevaru ar Tevi runāt tā kā ar kuru katru citu. Tas viss varbūt skan naivi, bet Tev jāsaprot, ka, ja mēs tiešām gribam būt draugi, īsti un atklāti draugi, tad mēs nevaram atļaut mūsu starpā ieviesties kaut kam liekam, kas var mūs tikai kavēt. Protams, to es attiecinu ne jau uz Tavu rakstības veidu, bet uz visu, ar ko mēs sadursimies un kam būs jeb varētu būt nozīme mūsu «kopdzīvē».

Padomā nu labi, ko Tu saki par to. Var jau būt, ka man nav taisnība, bet, zinot, ka es lielāko daļu savu vēstuļu esmu rakstījusi tādā garā, man nejauši jādomā par to, ka Tev tikpat nesvarīga liekas šī vēstule kā man tās daudzās, kuras es, asprātības un jaukus vārdus rindojot, esmu rakstījusi. Es deru, ka tas tā nav, jo es apmēram zinu, ko Tu domā, bet necel veltu sienu mūsu starpā, jo attiecību vien-

kāršība un neviltošana esot draudzības ķīla. Puf, daudz jau es Tev te esmu sarakstījusi, un tagad man jāuzmanās ka pati aiz paraduma neceļu Tev priekšā savus jaunus «gara ziedus». Nu, bet nost ar karaļvalstīm un nagu meņiem!

Sodien es Tev diemžēl nevaru nosūtīt savu «dzeju», bet ideja man ir un uzmetums arī, tātad drīz Tu to redzēsi. Kas attiecas uz vārdu, tā ir reti laimīga izvēle. Vai ne?

Tā esmu Tev sarakstījusi ļoti daudz cerībā, ka šo vēstuli lasīs Tavs «maigais cilvēks», Tava būtība, par kuru ārējā čaulai (čaulas parasti slēpj un pasargā saturu, vai ne?) nebūs tur daudz ko iebilst.

Tevi sveicinādama,
Ilze.

RLMVM, inv. nr. 42210

Dreņķos 27. jūnijā 194

Sveicinu!

Nupat ir pienācis brīdis, kad man ļoti gribas ar Tev aprunāties, un tādēļ rakstu atbildi vēstulei, ko saņēmu garā drīz nedēļu atpakaļ. Godīgi sakot, man bija apmēram tāds pašsajūšana kā Tev, un mani vajā sajūta, ka esmu Tevi savā nesmalkjūtībā apvainojusi, pie tam gluži nevajadzīgi. Redzēsi, ka reizēm man uznāk brīži, kad es tādā veidā «tiesāju» par sevi, un, to vēstuli rakstot, es aizmirsu, ka Tu neesi es, bet domās Tu man liecies tikpat tuva kā es pati. Tāpēc man atļauj likās, ka varu visu skaidri un gaiši uzrakstīt, jo es aizmirsu, ka reizēm savā vājumā pati negribu klausīties šajās tiesātājā balsī un kur nu vēl likt citam to darīt. Bet nu, paziņoties, ka Tu zini, ko domāju, kaut arī esmu to pateikusi nevajadzīgi skarbi. Tu soli panākties man pretī, un tad jau citādi nemaz nevar būt, ka reiz mēs satiksimies. Tikai, lūdzu, nepārproti mani. Vai es neuzrakstīju pietiekami skaidri, ka

man netik svešais un liekais pie Tevis, bet es nebūt neprotestēju pret Taviem salīdzinājumiem un taml., jo tā taču ir daļa no Tevis pašas, gluži patstāvīgi attīstījusies un arī man pieņemama pat kā pa daļai Tava «es» atspoguļojums. Un tālab nemēģini man pielāgoties. Tas būtu pavisam aplami, jo tā Tu «noliegtu» sevi, mēģinot pielīdzināt manai dvēselei savējo, kas šai ziņā ir nesalīdzināmi bagātāka. Bet Tev nu šobrīd ir grūts uzdevums — Tev jāzina robeža, kuru nedrīksti pāriet, lai nekļūtu nesaprotama, un jāuzmanās, lai Tavš gars citiem nešķīstu līdzīgs ūdensspaiņu rēvijām.

Uz jautājumu, kuru Tu tā gribi zināt, man gandrīz jāatbild ar smaidu. Ai, nē, mana meitene, Tava vārdu rotaļa mani neaizskar, ne rada īgnumu, par nicīgiem vārdiem jau nu nemaz nerunājot. Nevaru gan noliegt, ka Tu reizēm izsaki mīklas, kuru uzminēšanai jākustina smadzenes, un ka cilvēkam, kam tādu spēju kā cilvēku novērošana nepiemīt, šo Tavu rotaļu dēļ grūtāk saskatīt Tevi pašu, kas varbūt gan arī ir Tavš nolūks. Godīgi sakot, mani varbūt mazliet sāpina tas, ka ar šādu nolūku Tu vērsies arī man pretī (tā nu, lūk, ir mana iedomība), kaut gan neesmu par to gluži pārliecināta.

Bez tam, ja Tu domā, ka man piemīt tāda īpašība kā izsmiekls, Tu vari būt pārliecināta, ka tas visbiežāk ir tikai ārējs. Par kādu iekšēji smieties un tomēr runāt saldus vārdus — to es nevaru, neskatoties uz visu savu nepatiesīgumu. Tālab gribas Tev sacīt, ka Tu patiesi vari nākt un runāt ar mani kā labu draugu, jo es pūlēšos Tevi saprast ne tikai ar prātu, bet arī ar sirdi (to gaļas gabalu, kā Tu saki).

Bez tam es Tev varu nosūtīt īpaši sirsnīgus sveicienus no Avotiņas. Savā «gudrrunāšanas» uzplūdamā neesmu Tev izstāstījusi, ka Jānos sarīkoju ekskursiju pa Vidzemi, biju pie Avotiņas un Elizabetes, kas arī liek Tevi sveicināt, uzkāpu Gaiziņkalnā, izpeldējos Vestienas ezerā. Bija skaisti Jāni, tikai milzīga nobraukšanās ar riteni. Viena lieta man nebija pa prātam — neaprunājos kārtīgi ar Avotiņu, jo viņai

bija ciemiņi. Diemžēl. Biju tur tikai pāris stundas un tomēr nāvīgi priecājos, jo tas bija «kronis» visam šim brīnumskaistajam braucienam.

Ļoti mīļi sveicinot,

Ilze.¹

RLMVM, inv. nr. 4221

¹ Šai vēstulei vairs atbildi neuzrakstīju. 26. jūlijā Tērvetē jau bij sarkanarmija. Ilzes divas pēdējās vēstules saņēmu tikai ap 20. oktobra kad ieradās Rīgā. Viņa tās bija pati atnesusi man uz mājām. Kopš jūlija beigām viņa esot bieži iegriezusies mūsu dzīvoklī, manai vēl māmīņai vaicādama, vai nav kāda ziņa no Tērvetes...

Rīgā 28. jūlijā 194

Mana Mirdza!

Ir nakts. Tumša, necaurredzama un varbūt pēdējā. Ir tieši divaini to apzināties un tomēr nezināt. Rīt varbūt būs jāsaņem ardievas saulei, un nu no lielās dzīves ir pāri palikušas tikai īsas, klusas un tumšas nakts stundas. Var būt, ka nenotiks nekas, varbūt... Tomēr gribas šo nakti padarīt gaišu un lielu un pēdējās mierīgās stundas skaistumam un mīlām domām atdot. Šī man šķiet brīnumaina nakts, jo tā ir zvaigzne, kuru ilgojos, liekas tik tuvu. Un man pašai ir tāds divains vieglums, ko nesaista ne laiks, ne telpa. Un es eju turp, kur domas skrien, esmu tur, kur vēlos būt. Sobraņos es esmu pie Tevis un jūtu sevi Tev tik tuvu, kā kad es būtu Tevī pašā. Šovakar es spēju būt visur, un šovakar es gribu teikt visu, lai kaut kas nepaliktu nesacīts.

Kā lai es Tev izstāstu visas tās izjūtas un domas, kas saistās un vijas ap Tevi? Varu tikai pateikt, ka to ir bezgalīgi daudz, gan tādu saldu un glāstošu kā ziedošas liepas smaržu, gan arī tādu, kas rūgtas kā cigoriņu sula. Mūsu kopēja laiks ir tik īss un tomēr tik garš, jo tajā ir tik daudz domas un pārdomas, izjūtas un nojautas. Un ir tik daudz prātots un gudrots gan ar aukstu saprašanu, gan ar sirdsprātu, un beidzot šonakt, kad «slēdzu rēķinus» ar savu līdzšinējo dzīvi.

es varu Tev dziļi un īsti sacīt: «Mana Mirdza!» Un Tu varbūt zini un nojaut, ka mana doma par divaino sienu, kas mūs šķir, rada gandrīz fiziskas sāpes. Un vai tad nebija savādi, ka divi cilvēki, tumsā viens otram blakus stāvēdami, nespēj sadoties rokās? . . . Šovakar man tie laiki šķiet pagājuši, Tu man esi pārāk tuvu, lai es rakstītu saldus niekus, nu, bet kā gan lai es Tev pasaku, ka Tu man liecies tikpat kā es pati? Tu varbūt nekad nezināsi, kas noticis un veidojies manī, taču Tu vari būt pārliecināta, ka esi man vienmēr bezgala tuva bijusi, kaut līdz manam prātam un apziņai šī doma varbūt ir tikai tagad nonākusi. Nu, bet sirdsprāts taču ir svarīgāka.

Mana Mirdza! Varbūt ir lemts, ka mēs viena otrai esam tikai īss fragments, dzīves epizode. Kurp viesuļvētra aiznes smilšu graudus, nepateiks neviens. Bet skaistos brīžus neaizmirst un devējam saka paldies. Un tagad es izjūtu dienas un brīžus, kas vadīti kopā ar Tevi un domās par Tevi, un viesuļvētrā gribas sūtīt skaistajam, mīļajam smilšu graudam — paldies. Varbūt Tu nekad nelasīsi šo vēstuli, bet tā bija skaista saruna ar Tevi. Un es skaidri zinu, ja mēs pašas netiksimies vairs, tad mūsu domas sastapsies pie mūsu tautas, un abu mūsu darbiem jāguļ tautas nākotnes pamatā. Vai arī — par tautu un tēvuzemi jāprot arī mirt. Šobrīd es droši raugos nākotnē, jo mēs, latvieši, dzīvosim, mūsu tauta dzīvos, un pārliecība, ka Tērvetes pilskalna ēnā vēl vienā sirdī deg šāda doma, padara mani vēl stiprāku. Ja mūsu tauta dzīvos, mēs varam aiziet bojā. Ar Dievu!

Tava Ilze.

RLMVM, inv. nr. 422111

Rīgā 25. septembrī 1944. gadā

Ir pagājuši divi mēneši, un pienākusi atkal tāda nakts. Un šobrīd man atkal tīkas parunāties ar Tevi, kaut gan Tu droši šīs rindas vairs nelasīsi. Jā gan, jo Tu jau esi pazudusi, par Tevi jau nav ziņu, un Tu varbūt maldies kaut kur

Padomijā. Ja tu tikai to izturētu, varbūt mums tomēr lemt
vēl satikties?

Tak šobrīd nav īstais laiks prātošanai. Ārā līst lietus
tam līdzī aizlīst mirkli, minūtes un stundas. Uzausīs rīts
atnāks un atkal izdzisis diena, un tad manis šie vairs nebūs
Kurz — pats Dievs to laikam nezina, tikai šobrīd vienu dom
vēl turu skaidru — ne pāri Latvijas robežai! Līdz pēdēj
brīdim nē un varbūt arī vēl pēc tā.

Bet arī par to nav jārunā. Būs tā, kā vajadzēs. Ko la
Tev uzrakstu vēl? Manas domas Tu zini, prieka pašreiz nav
un bēdas citiem nestāsta. Tā man vismaz šķiet, un, kad e
paskatos ļaudīs, man rādās, ka ir labi, ja cilvēkam ir tā
ironisks smīns kā Tev. Tas tagad var noderēt, būs man a
jāiemācās, jo citādi jau pats sevi lāgā nevar apmierināt.

Un īstenībā — nav jau ko uztraukties. Kā smeji, ir ja
tikai divas izejas. Mani vairs pavada tikai viena doma, vien
apzinīgs jēdziens, proti: augšup! Citam vairs nav nozīme
un manās acīs nebūs arī. Bet cilvēki ir pārāk ļauni, lai ļaut
šādai domai zaļot, tātad mans bēdīgais gals ir tuvu, vai ne
Laikam stāv rakstīts, ka tie trakie sava kapa malā arī v
smejoties... un tā tālāk.

Taisnību sakot, Tu varēji šito visu arī nelasīt, jo tur ja
nekā nav. Tikai man tā sajūta, ka runājos ar Tevi.

Esmu sarakstījusi veselu čupu visādu «dzeju». Zēl,
Tu nevari izlasīt un nokritizēt.¹ Zēl, bet gan jau ar laik
Tomēr tagad diezgan pļāpāts.

Teikšu — uz redzēšanos! Varbūt tomēr, vai ne?

Tava Ilze.

RLMVM, inv. nr. 4221

¹ Vienu dzejoli Ilze tomēr bija ielikusi vēstulē: «Draugs, tu, aiziedam
no mājām» (skat. 3. lappusē).

POST SCRIPTUM

Tikai pēc apmēram divdesmit gadiem saņēmu pirmo ziņu par Ilzi. Kādā radio raidījumā latviešiem ārzemēs diktors zobojās par ārzemēs dzīvojošo latviešu izcelsmes rakstnieci Ilzi Šķipsnu, kura rakstot arī angliski. Kāds kauns!

Saprātu, ka runa ir par manu Ilzi, ka viņa nav gājusi bojā, bet, lūk, dzīva un raksta par spīti šiem ņirgām. Sarakstīties tolaik «nebija modē». Uz tādiem skatījās šķībi un katru ņēma īpašā uzskaitē. Tomēr mani vairs nekad nepameta sajūta, ka Ilze reiz piezvanīs pie durvīm un jautājoši vērsies manī — ko tad es esmu ieguldījusi tautas nākotnes pamatā?

Kādēļ tomēr nesatikāties, kad Ilze vairākkārt viesojās Rīgā?

Iemesli var būt dažādi.

Varbūt viņa ienāca mūsu mājā, zvanīja, bet es ar ģimeni biju Ragaciemā, kur regulāri ar bērniem pavadījām vasaras.

Varbūt, apskatot mājas tāfeli, viņa nemaz nezvanīja pie durvīm, jo tur vairs nebija rakstīts «Jurevics», bet gan «Удрис» — tātad it kā apstiprinājusies viņas pārlicība par mūsu ģimenes izsūtīšanu.

Varbūt Ilze interesējās Rakstnieku savienībā, bet tur bija zināma Vizma Belševica. ne Mirdza Jurevica...

Ilze teiktu: «Belševica varēja, Jurevica nevarēja.» Bet kā man lauzās arī šī dziņa izteikties saistītā valodā!

Kad izlasīju romānu «Aiz septītā tilta», biju pārsteigts par 193. lappusē rakstīto: «Kas ir mīlestība?» Tur es satiku savas domas, izteikumus — vārds vārdā no kādas sarunas mūsu klejojamos. To lasot, es atkal izjutu, cik tuvas mēs bijām, it kā viens cilvēks, kā Ilze man raksta vēstulē «. . . jūtu sevi Tev tik tuvu, kā kad es būtu Tevī pašā. [.] Tu man liecies tikpat kā es pati.»

Paldies Tev, manu jaunu dienu visīstākā un visdārgākā draudzība — nesavtīga un īsta! Ilze, Tu esi uzvarējusi tālumus, un īstā laikā Tavs gars atgriezies mājās — Latvijā lai nākamās paaudzes mācās sīkstumu, izturību, sirds inteliģenci. Un mīlēt Latviju — līdz pēdējam elpas vilcienam un arī pēc tā.

SAULES KOKA MEKLĒTĀJU

ILŽUKU ATCEROTIES

Pēc vidusskolas beigšanas 1942. gadā nākamajā ziemā kādā telpā pretī cirkam, lai, kopā sanākot, prastu dejojot tautasdejas, rīkoju tautas deju mācīšanos. Tas arī bija mans pirmais sabiedriskais pasākums. Dejas mācīja mans paziņa no dievturiem — Kīvītis. Tur nāca arī mans klasesbiedrs, kurš tobrīd bija draudzīgākais, topošais skaņradis Jānis Šķipsna. Reiz viņš atveda līdzī savu māšīcu Ilzi, kura turpmāk nāca arvien.

Ilžuks nāca līdzī arī uz dievturu sarīkojumiem, kuri toreiz notika dažādos dzīvokļos. Brīvā dabā 1943. gada maijā kādā vasarnīcā aiz Brīvdabas muzeja svinējām Ūsiņdienu. Nākamajos Ūsiņos Ilze nolasīja pašas sacerēto Ūsiņiem veltīto dzejoli, kas sākās ar vārdiem: «Liec ausi pie zemes un klausies...» A. Otvars tūlīt ar šiem vārdiem radīja dziesmu.

Ilze dievturībā darbojās aizrautīgi. Viņa atsaucās arī aicinājumam mācīties lietuviešu valodu. Kādā daudzīnājumā 1944. gada 22. aprīlī atklājās, ka Ilze dzejo: viņa nolasīja savu dzejoli. Laikam tas bija «Sniedz roku...», kurā jau minēta Saules koka meklēšana. Ilze nereti sakārtoja daudzīnājuma norisi, kurā ievija arī savus dzejoļus, pasaku vai apceri. Saules koka daudzīnājumā nolasīja apcerējumu par Saules koku un dzejoli «Saules koks». Kad krievi atkal iebruka Latvijā, Māras dienā 8. augustā Ilze nolasīja «Līdzī liepu ziediem nozied vasara...». Krieviem tuvojoties Rīgai, septembrī pašas sakārtotajā saderības daudzīnājumā Ilze nolasīja savu dzejoli par saderību ar aicinājumu: «Latvieti saderī!».

Dzejoļus Ilze parakstīja ar segvārdu Ilze Ive.

Braucot uz Vāciju, sešus gadus vecai meitenītei Rūtiņai kas Ilzei bija atnesusi ceļa maizi, no kuģa viņa nosūtīja nesējai vēltītu dzejolīti «Ai, Rūta, Rūtiņa», kuru vēlāk komponēja Rūtiņas tēvs A. Otvars.

Kad pēdējo reizi Rīgā septembra beigās tikāmies, Ilžuks teicās noteikti palikt Latvijā. Liels bija pārsteigums, ka Vācijā saņēmu viņas Vācijā rakstītu vēstuli. Sākām sarakstīties. Decembrī mēģināju pie viņas aizbraukt, bet brauciens beidzās gestapo Potsdamā. Izkļuvis brīvībā, Berlīnē satiku savu draugu rakstnieku Jāni Veseli, ar kuru kopā tikām braucis uz Vāciju. Ar vēstuli palīdzību Ilzi ar Veseli iepazīstināju.

Ilze patstāvīgi Vācijā turpināja sarīkot dievturīgus pasākumus. Aprakstījusi notikušo daudzīnājumu, viņa rakstīja «Parasti cilvēkus «paķert» es sāku apmēram tā, kā Tu raksti. Tikai iesāku ar jautājumu, kas ir tauta, un lielāka daļai tas parasti ir pietiekami āķīgs, lai sāktu stostīties un nezinātu. Par tik sāpīgiem jautājumiem kā modernām dejām un dziesmām es parasti nerunāju no sākuma. Jo mēdzu notikt, ka, jūtot, kurp es stūrēju, šo lietu mīļotājs vair sarunu neņem nopietni un nepūlas sekot manai runāšanai. Vispirms vajag noskaidrot «augstākas» lietas.» Ilze bij nometnē kopā ar tiesību vēstures profesoru Arvēdu Svābi ar kuru viņa strīdējās par dievturību.

Karam beidzoties, mūsu sakari pārtrūka — es no Vācijas atgriezos dzimtenē. Ļoti ilgi par Ilžuku nebija nekādu ziņu. Kad Ilze 1970. gadā pirmo reizi atbrauca uz Rīgu, viņa mani nesastapa, jo es biju izbraucis.

Kad nākamajā gadā pēc divdesmit septiņiem gadiem atkal redzējāmies, sarunas ritēja, it kā nebūtu nekāda pārtraukuma bijis. Sākām sarakstīties un apmainīties grāmatām.

Trešajā atbraukšanas reizē Ilžuks manā ģimenē ciemojās lai atzīmētu mana mūža 50. gadskārtu un reizē — ar latviskām paražām — arī mana dēla pilngadību. Toreiz viņa

Lieta.

Apliecinu, ka savēmu no Anne Olqeta emigrantu
reklāmas Ikišnes līdzes grāmatas "Vidējā istenība"
(jūl. 1974. gadā "Grāmatu draugā") un "Napoliētis
pīnes" (jūl. 1970. gadā "Grāmatu draugā").

VDK četrais pilnvarotais

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

1976. g. 3. novembris.

VDK izziņa par grāmatu konfiscēšanu O. Aunam.

iepazinās ar kokaletāju Maiju Cālīti, mākslas vēsturnieku Jāni Pujātu, rakstniecības vēsturnieku Romanu Pussaru Rīgas vēsturnieku Andri Cauni, kurš pēc tam viņu iepazīstināja ar vecpilsētu.

Reiz Ilze atveda un man uzdāvināja «Neapsolītās zemes» bet citā reizē «Vidējo īstenību». Grāmatas devu lasīt arī citiem, kamēr čeka man tās atņēma. Es paskaidrojumā ierakstīju, ka es grāmatas «aizdošu», un pēc tam prasīju un prasīju atpakaļ, bet vienmēr atbildēja, ka «priekšnieks neļauj atdot». Tagad prasīju Latvijas Rep. Augstākās tiesas prezidijam, bet atbildi vēl saņēmis neesmu.

Parasti Ilzuku gaidīju norunātajā vietā viesnīcas tuvumā automašīnā aiz kāda stūra, lai ātri varētu pazust no iespējamiem izsekotājiem. Tad aizbraucām uz kādu parku (Vies turdārzu, 1905. gada parku), kur varēja cerēt, ka neviens nedzird pret okupantiem vērstās sarunas. Citreiz gājām uz kultūras pasākumiem (piemēram, uz «Ave, sol» koncertu).

Ilžuks bija ļoti labsirdīgs, vienkāršs, priecīgs, jauks. Manā ģimenē jutās kā savs, tuvs cilvēks.

ILZE ŠKIPSNA

* VĒSTULES OĻĢERTAM AUNAM

(O. Auna komentāri)

Sestdien, 24. sveču m. dienā.
[1945. gadā Vācija, Hemnicā]

Laba diena!

Darīt jau tā var, bet īsti labi nav vis — aizmirst vecus draugus un pašam pazust pavisam. Varētu gandrīz dusmoties, bet tagad prāts nesas vairāk uz skumjām, un atkal vienreiz jāsaka — tā paiet tā pasaules godība. Nav vairs cilvēkam ne māju, ne tēvu zemes, draugi pamazām aizkļīst un pazūd, un te nu tu stāvi un prasi sev — priekš kā tas viss? Un kaut kur apvāršņa malā arvien tālāka un tālāka, un nesaredzamāka satumst Dievzeme... Un lai tu ej kurp iedams, dari ko darīdams, tu zini, ka esi uz visiem laikiem nolādēts ar nemiera lāstu, ka tev nekad, nekad nebūs klusa, laimīga, mierīga brīža līdz tai dienai, kamēr tu atgriezīsies. Reizēm man šīs ilgas, nepanesamās ilgas liekas kā lāsts, reizēm kā laimīga, liela bagātība. Jo, ja man nebūtu vēl šo pēdējo, lielāko un sāpīgāko ilgu, tad mana dzīvīte kļūtu pilnīgi pelēka, smaga un trula. Pati pamazām redzu un jūtu, ka kļūstu cieta un vienaldzīga pret apkārtni, ka tik nelabprāt redzu un dzirdu par citu ciešanām un bēdām, jo — nespēju tām vairs just līdz. Un es kļūstu slikta un nejauka pret savu apkārtni un sevi pašu, bet tomēr svina smagums un gurdenums reizēm ir lielāks nekā vēlēšanās laboties. Reizēm es ilgojos, kaut, ja tas nevar būt liels prieks, tad lai lielas sāpes mani «piemeklē» un izrauj no šīs nejēdzīgās dzīves, no šī truluma. Bet es jau zinu, ko tagad

vajag, — pacietību! Kad es sāku domāt par to, kas tagad notiek pasaulē, man vienkārši gribas sacīt, ka pasaule ir ārprātīga. Un — ko Dievs gribot pārmācīt, tam viņš atņem prātu. Manuprāt, romieši tomēr ir bijuši gudri ļaudis. Vai Tev neliekas dīvaini, ka ir taču pagājuši tik daudzi gadu simti, kopš radušās dainas, kopš senās grieķu un romiešu kultūras, un ka cilvēki tomēr nav uzrāpušies uz augstākās kultūras pakāpes. Var jau būt, ka atsevišķās nozarēs mēs esam sasnieguši vairāk, bet, paklausies, vai tad slaveno Europā kāds drīkstētu nosaukt par kultūras zemi? Es visu laiku ticēju, ka cilvēce nemitīgi, kaut arī lēnām, attīstās un aug, un ka reiz cilvēks taču sasniegs iespējamo pilnību. Bet esmu gan laikam rūgti maldījusies, jo šobrīd cilvēks ir kļuvis lielāks lops, kā jebkad bijis. Un, kad es šitā apdomājos, man liekas, ka es labāk gribētu būt vienas vasaras taurenīte. Tas varbūt tomēr būtu skaistāk!

Bet, ja nu mēs reiz cilvēki esam, tad jādzīvo vien ir, tu nekā nevar līdzēt. Un jādzīvo, kā daina māca, pēc iespējas skaisti. Tas ir tagad kļuvis manu dienu vadmotīvs un turpat šās stundās palīdzīgs mierinājums. Jo tagad jau mēs nekā labāka nevaram darīt kā nodarboties ar sevis audzināšanu. Mēs kādreiz runājām, ka, pirms mēs sāksim «pāraudzināt tautu», jāsāk ar sevi pašu. Un es esmu iesākusi.

Liekas, ka man šobrīd ir tāls ceļš priekšā. Drīz mēs varbūt būsīm vēl uz pusi tālāk kā tagad. Bet es priecātos, ja man nebūtu nekur jābrauc. Raksti vēl uz veco adresi!

Sveicinot Ilze.

P. S. Arī Teiksmotājs¹ pazudis, man vismaz. Vai viņš vēl turpat?

¹ Jānis Veselis.

Miļo Oļģert,

Tu droši vien nezināji, ka es esmu tik kūtra rakstītāja, un es pati arī brīnos, ka ir jau laiks svētku sveicieniem, bet vēstule vēl nav uzrakstīta. Šis tad arī būs tikai sveiciens — es tomēr neesmu vēl «sagreņojusi» visu ceļojumā pieredzēto un, būdama lēna domātāja, mēģinu vēl tikai aprast ar visu redzēto un dzirdēto. Pārsteigumu jau bija daudz, tiklab Rīgā, kā Romā, kur pavērās daudz neparedzētu skatu un daudz kas pieņēma jaunas perspektīvas un dimensijas — no attēliem grāmatās tomēr nekad neko nevar īsti pareizi iedomāties. Un tā es vēl sijāju senākās un jaunākās vēstures iespaidus, ļaujot, lai viena otru apgaismo, — bagātības ir lielas, bet Romai tiešām vajadzētu nedēļas, ja ne mēnešus, lai to pat pavirši apskrietu. Rīgai — tai man vajadzētu gadus!

Bija bezgala jauki iepazīties ar Tavu ģimeni, un es varu tikai cerēt, ka es jums nesagādāju pārāk lielu vilšanos, arī Tev — cilvēki pa gadiem mainās dažādi, un visi jau nevar būt tādi kā Tu pats! Dažas vilšanās šai pasaulē ir neizbēgamas.

Bet šīs rindas nemaz neizklausās pēc priecīgiem sveicieniem! Mans nolūks bija jums novēlēt gaišus saulgriežus un sūtīt labas domas un laimīgus vēlējumus. Nosūtu arī vēl citādu «sveicienu», bet baidos, ka tas Tevi aizsniegs tikai nākošgad. Agrāk tomēr nevarēju, tādēļ — piedod un ņem par labu. Jā, reizē ar šo atsevišķā aploksnē nosūtu arī viena pamileta fotokopiju, ceru, ka saņemsi. Vēl gribu teikt visirsnīgāko paldies par manis saņemšanu un uzņemšanu — par rupjo maizi ar medu un pienu, kas gardākais ēdiens pasaulē, un par visu citu. Dāvana bija par lielu, esmu pazemīga valkātāja. Piedod īso vēstuli, citreiz vairāk. Sveicieni Jums visiem!

Ilze

P. S. Man patīk iedomāties, ka kartiņā¹ attēlots dzīvības koks (par to rakstīju pēdējo romānu, tādēļ tas man visu rēgojas). Mākslinieks esot dzimis Rīgā, un, lai gan motīvi nepavisam latviski neizskatās, kas zin — varbūt tas tomēr ir un paliek Saules koks, kaut gan līdz nepazīšanai pārvērties. Pēc maniem pētījumiem, dzīvības vai svētais koks visagrāk dokumentēts vecākajās sumeriešu teikās, kur tas saucās «kiškana» koks, ir sīki aprakstīts un par to zināms, ka tajā lēca Saule. Brīnies nu!

¹ Rakstīts uz pārlocītas atklātnes, uz kuras mākslinieka *Ezeļa Schloss* (ASV) zīmējums «Miera valstībā . . .».

1972. g. 23. apr.

Mīļo tāli-tālo Oļģert!

Vispirms par vēstulēm un rakstīšanu: manā sajūtā draudzības jūtām ar vēstuļu rakstīšanu ir ļoti maz sakara. Kad Tu rudenī teici, ka neesi liels vēstuļnieks, es to sapratu tā, ka Tu mani laipni brīdini, lai es ne uz kādu lielo sarakstīšanos nesataisos, reizē arī it kā teikdams, ka vēstules jānav tik svarīgas. Redzams, esmu Tavu teicienu drusku pārpratusi, droši vien pati savas ievirzes dēļ. Pa visiem šiem daudzajiem gadiem vēstuļošana ir dažādi izmēģināta un pārbaudīta — lielāko daļu laika esmu dzīvojuši tālu prom gan no radiem, gan draugiem; dažos posmos vēstules likušas kā vienīgais glābiņš, citos gluži kā lāsts, dažkārt bijis tie jāuzmanās, lai itin viss brīvais laiks nepaietu ar vēstuļu rakstīšanu. Beigās tad nonācu pie slēdziena, ka vēstules noder, vienkārt, lai vienkārši sasauktos; otrkārt, lai apmainītos ar izziņām; treškārt, lai uz svētkiem vai citām zīmīgām dienām varētu kaut ko labu un jauku novēlēt. Vēstules toties neder intelektuālu jautājumu iztirzāšanai, ne arī kā personīgu attieksmju izpausmes, vismaz ne ilgstoši — vārdi galvenvisādi samežģījas un rada pārpratumus vai arī mūžīgi atkārtojas un beigās apnīk . . .

Kopš aizpagājušās vasaras ciemošanās mājās man drusku no šiem maniem slēdzieniem bijis jāatkāpjas, jo daži par jaunu atrastie radi un draugi izrādījās priecīgi vēstuļu rakstītāji un es par jaunu iepinos vēstuļu tīklos. Patiesībā jau man patīk vēstules rakstīt un saņemt, kamēr to nav par daudz un nav jādzīvo ar nebeidzamu sliktu sirdsapziņu par nekad nenokārtojamiem vēstuļu parādiem. Man tā apnicis katru vēstuli iesākt ar aizbildinājumiem par to, kāpēc tik ilgi neesmu rakstījusi, ka dažkārt tāpēc vien novilcinos vēl ilgāk. Visu to te aprakstu tāpēc, lai Tu labāk saprastu, kāpēc gluži priecīgi piekritu, kā man likās, Tavām domām, ka nekādas daudzās vēstules nav jāraksta. Es patiešām domāju, ka vēstules nav sevišķi svarīgas, man ir vairāki draugi, ar kuriem sarakstos pāris reizes gadā, un tas liekas pavisam pietiekami. Taču tad tas tā ir abpusēji saprasts — man draudzība no tā necieš, drīzāk nostiprinās labajā pārliecībā, ka tā stipra diezgan, lai nebūtu pārāk bieži jāapliecina.

Nu jā, bet mums pa vidu aiztecējuši pārāk daudzi gadi un pārāk atšķirīgi notikumi, lai tā varētu justies! Man zēl, ka Tu manu nerakstīšanu iztulkoji tā, ka man nav «noskaņas» Tev rakstīt, un no tā laikam secināji kaut ko tālāk. Patiesībā es par Tevi kopš rudens esmu domājusi daudz — lielā mērā ar pārsteigumu un apbrīnu. Pārsteigums par Tavu noturību un sasniegumiem varbūt ir nevietā — galu galā Tava «aunīgā», stūrgalvīgā, nepārmaināmā vai nenovirzāmā pieķeršanās savam bija sazīmējama jau tajos agrajos jaunības laikos; taču kāds teikums R.¹ vēstulē pirms daudziem, daudziem gadiem man bija licis secināt kaut ko pavisam citu, proti — pilnīgi praktisku pārorientēšanos! Un tādēļ pārsteigums bijis liels diezgan. Savā ziņā gan varbūt arī tādēļ, ka es pati daudzā ziņā esmu pārmainījusies tik pilnīgi, ka sevi tajos agrajos padsmitnieces gados tagad skatu kā jauku un interesantu, bet sev tagad lielā mērā svešu būti. To dienu ainas uzaust it kā sapnī no kādas citas dzīves, gandrīz nekādā sakarā ar šo. Saprotu gluži labi, ko Tu domā, runādams par cilvēkiem, kas pacilātības brīžos jauki runā un

patiešām tai reizē arī tā domā, bet pēc tam dzīves trauksme to ātrāk vai lēnāk aizmirst. Tas ir cilvēcīgi, Tu saki, un gribu piebilst: labai daļai cilvēku zināmos apstākļos tas neizbēgami. Pacilātības brīži? Patiesībā jau tie bija vairāki gadi. Bet, kā to var novērot šeit, cilvēki ir visai dažādi. Es ar mērenu pārsteigumu pēc gadiem šeit atklāju, ka citiem cilvēkiem nepavisam nav bijusi tāda «līdzšinējās pasaules gala» sajūta, kāda bija man, ne vien ar pārlicību, bet dzīvot ar gandrīz vai aizdabīgu zināšanu, ka iepriekšējā dzīve un iespējas ir uz visiem laikiem nogrieztas un atdalītas, noslaucītas no zemes virsus un vairs vispār nepastāv. Es sajūtu grūti aprakstīt, jo, vienkārt, tā acīm redzot bija izņēmums un, otrkārt, — aplama. Varbūt tur kaut ko var izskaidro vecums? Es nezinu. — Taču pārdzīvojums, Tevi atkārtot satiekot, man bija milzīgs divu iemeslu dēļ — redzot Tevi pašu un arī — nomērijot attālumus, kas mūs šķir no senajām dienām: gadu skaitļi ir tie paši, bet instances ir pilnīgi citādas...

Tas tā. Citiem saviem korespondentiem es ar vieglu rokas aprakstu vietējos notikumus un savus kārtējos piedzīvojumus: ka biju Arizonā vai Ņujorkā, vai kur; ka mums bija vasara, ka man aug tomāti, ka uz rudens pusi būs jāpabeidz būvē māja, ka muzejs, kurā strādāju, ir gandrīz pabeigts, t. i. uzbūvēts, ka man daudz darba, ka pašlaik nekas jauns nerakstās, ka mans vīrs slimo, ka biju ciemos pie brāļa, ka tamlīdzīgi. Bet Tev man negribas tos pašus niekus plašāk runāt, jo tie patiešām nav svarīgi. Drusku kaut ko par šiem apstākļiem? Piemēram, sakarā ar mājas pārbūvi šogad ir nekādos garākos ceļojumos netikšu. Visumā Amerikā dzīvo ir iekārtota tā, ka cilvēki gribot negribot ir spiesti izdot visu naudu, ko viņi nopelna. Algas dažkārt ir gluži lielas, bet diviem cilvēkiem ar vienu algu izdzīvot var būt problēma. Sakrāt vai atlicināt naudu, sevišķi šais inflācijas laikos, normālam cilvēkam parasti neizdodas; amerikāņi visumā dzīvo pārtikuši, bet tai pašā laikā uz parāda. [..]

Tad — sirsnīgs paldies par grāmatu piedāvājumiem. Te

tiesa, man te pienāk «Lit. & Māksla», «Māksla», «Karogs» un vēl šis tas, patiesībā es jau nejaudāju izlasīt. Arheoloģijas un etnogrāfijas IX sējums man ir, bet tas ir vienīgais. Man ļoti gribētos «Rudzu puteni»², «Andreju Pumpuru» un «Kā svece deg» — pārējās Tevis pieminētās grāmatas man ir. Toties no lietuviešu literatūras man nav nekā — to man nepavisam nesūta, jo tie ir tulkojumi... Bet man nepavisam negribas Tevi apgrūtināt, sevišķi vēl tādēļ, ka esmu pati bijusi tik neizdarīga...

Kā jau teicu, te mums ir vasara. Pavasara puķes šeit jau sen noziedējušas, bet Teksasas zilcepurēm maijs pie jums varētu būt pareizais laiks. Jāstāda sekli un ne treknā zemē. Var būt, ka uzdīgst, bet risks ir mēreni liels, jo patiesībā tās ir savvaļas puķes. Tāpēc neesat vilušies, ja neizdodas!

Sveicini jo sirsnīgi savējos! Un pats esi prātīgs un domā par visu, kas Tev vēl jāizdara, un rūpējies par savu veselību, kā vien vari. Lūdzu!

Sveicinādama Ilze.

P. S. Tā kā Tu gribēji zināt: esmu dzimusi 1928. g. 17. feb. trijos pēc pusnakts. Pie tam tā laikam bija piektdiena, kas arī kaut ko nozīmē, tikai es nezīnu, ko.

— Un Tu?

Ceru atkal kādreiz kaut kur redzēt kādu Viļa³ darbu.

¹ Rūta Kronenberga.

² Minēto grāmatu autori ir Vitauts Lūdēns, Jānis Kalniņš, Imants Ziedonis.

³ Vilis (Vilhelms) Zvaigznīte (dz. 1913. g. 6. III). Dzīvoja arī kara laikā pie manis, un pasākumos nereti gājām ar Ilzi visi kopā. Pēc izglītības ķīmiķis (beidza LU 1944. g.). Bija iesaukts legionā, bet pēc gūsta dzīvoja dzimtajās mājās Lizuma Kolaņos (Apsišu Jēkaba kaimiņos), kur izveidojies it kā muzejs. Dzejoja, rakstīja tēlojumus, veidoja tēlus (piem., «Gosupes velnu» Lizuma-Velēnas vecā ceļa malā Gosupītes krastā). Kad reiz Ilze viesojās Latvijā, atbrauca Ilzi satikt, un pēc tam abi sāka sarakstīties.

[..] Tava vēstule ir ļoti laba, bet vislabākais un pareizākais, protams, bija tas teikums Tavā sapnī. Tavs salīdzinājums par draudzības ugunsgrēku ir visai piemērots; un tad vēl ir arī tā, ka uzticīgās draudzības sajūtas paliecinātājam nemainīgas attiecībā uz pagājušo laiku; ka vēlāk nekas netiek pārvērtēts vai labots (ar sarkanu zīmuli! kā skolā), bet tiem pašiem cilvēkiem neatrodas pamata, uz kuru draudzību turpināt vai atsākt tālākā dzīvē. Ir jau diezgan piemēru, arī literatūrā, kur, piemēram, skolas biedri vēlāk satiekas un, lai gan viens par otru starplaikā uzticīgi domājuši tomēr neatrod kopīgu valodu. Tas neko neatņem bērniem vai jaunības laikam, bet nedod arī turpinājumu. Mums nebija — un Tev tiešām tiesa, ka man bija jāraksta, — un varu tikai teikt Tev paldies, ka Tu atrakstīji man. Un ka Tu nosapņoji pareizo teikumu.

Starplaikā esmu saņēmusi abas bandroles, ko Tu piemierisnīgi paldies Tev — sevišķi par lietuviešu literatūru man līdz šim bija visai maza jēga; tagad šīs grāmatas te sēž manī kārdina, bet šī vasara būs pagājusi bez lasīšanas. Te esi milzīgi jauks, man piedāvādams arvien jaunas grāmatas; no šī pēdējā saraksta mani sevišķi interesētu Ziedojumi Purva dzejoļi (ja Tu uzticētos) un abi Gulbja romāni; un muzeju prospekti («Latvijas senākie depoziiti» un «Akmeņu laikmeta māksla Latvijā»). Pārējās grāmatas, ko Tu pieminēsi man vai nu ir, vai arī es baidos, ka nekad netiks pie to izlasīšanas. [..]

Tu man uzdod dažādus jautājumus, par ko es patiesībā priecājos, tikai pie atbildēšanas šovakar netikšu, jo ir vēlu, un šī jau arī bija tikai «izziņu» vēstule. (Bez tam es gandrīz nekad vairs neko garāku nerakstu ar roku, un man tas liekas piņķerīgi un visai lēni; stāstus un romānus saraksta, tā pieradu pie rakstāmmašīnas, ka tās taustiņi liekas jau piederam pie maniem pirkstiem. Istenībā ar mašīnu nerakstu ātruma pēc — bieži apstājos apdomāties, taču tā

kad sakāmais gatavs, tas ir uzrakstāms ātrāk, un pa vidu tad nepazūd nākošais teikums...)

Jāņus svinēt man izdodas visai reti — kādreiz šai laikā gadās būt, kur vairāk latviešu, un tad jau protams; lai gan arī tad ne visās Jāņu svinībās tiek pie līgošanas. Man kādreiz lielāks Jāņu reibums uznāk tad, kad esmu viena pati šeit pat Teksasā un, ar mašīnu pa kādiem zaļākiem ceļiem braucot, skaļā balsī izlīgoju visas dziesmas, ko varu atcerēties. Tas nav pārāk daudz, un dziedamās balss man nekad nav bijis, un tomēr šādās reizēs man liekas, ka ceļmalas puķes un koki dzird un klana galvas priecīgā prātā, nemaz nebrīnīdamies, bet ļoti labi manu līgošanu saprazdami. [..]

Sirsnīgi sveicieni Jums visiem, Ilze

1972. g. 3. novembrī

[..] Un tā beidzot šinī Sav. Valstu nostūrī ir cienijams tradicionālās mākslas muzejs ar rietumu civilizācijas šedevriem — pirmais te tāds, jo līdz šim bija jāapmierinās ar moderno un pašu amerikāņu mākslas muzejiem. To visu aprakstu tik sīki ne vien tāpēc, ka visas šīs notikšanas aizņēma gandrīz visu manu laiku vasaras nogalē un rudens sākumā, bet savā ziņā arī tāpēc, ka muzejs patiesībā ir pirmais un vienīgais iestādijs visā manā Amerikas laikā, ar kuru jūtos patiešām iekšēji saistīta, kas man pašai ir nozīmīgs kā tāds un nevis tikai kā darba vieta vai ērtība, vai informācija. Patiesībā jau Tu velti šaubies par manām «piederības» sajūtām, es ne vien ļoti labi zinu, bet sajūtu kaulos, kur mana dzimtene, — patiesībā vienmēr, pat gluži aizapzinīgi (tas ir labāks vārds nekā «zemapzinīgi»), par to tieši nedomājot, zinu, ka te tā nav. Sigulda? Turp es labprāt brauktu — ar riteni vai ietu kājām, gulētu pa nakti mežmalā un klaiņotu savā valā dienām. Tūristu autobusa brauciens mani tiešām nevilināja, Baložu mežā jutos zemei un dabai daudz tuvāk, jo tieši tas jau ir tas — ne krāšņie

skati, bet koku šalkšana un zemes smarža, un zaru lūšan
zem kājām, un melleņu ceri, un lauku puķes, un pusa
augusi taka pļavas malā rada sajūtu par to, ka cilvēks
patiesām ir mājās... Vismaz tā man bija un oficiāli izbrau
kumi nevilināja, kas Tev kā ekskursiju vadītājam varbū
liekas dīvaini!

Nu jā. Redzi, mums katram ir sava pieredze un otra ad
pagrūti iejusties. Aizmirst varētu būt ērti, bet to neva
izvēlēties. Neaizmirst un nevarēt reizē, tā ir sašķeltā sajūtu
kas nebeidzas un pa desmit, divdesmit, drīz trīsdesmit gr
diem sakrājas par tādu īpašu nastu — sajūta, ka nekur citu
kā pašam savā zemē ne vien nav iespējams, bet arī nav
vērts dzīvot ar pilnu jaudu vai visiem spēkiem. Neatkarīgi
no tā, vai tas patiesībā ir vai nav darīts, — sajūta, ka nav
vērts, paliek tik un tā. [..]

Tevi sveicina Ilze

1974. g. 18. fe

[..] Ņujorkā esot, sarunāju jaunās stāstu grāmatas izdo
šanu uz vasaras sākumu; patiesībā lielākā daļa stāstu
jau agrāk publicēti, nekā daudz gluži jauna tur nav, bet
tāpat bija diezgan, ko darīt, kamēr tos visus pārrakstīju un
šo to arī pārstrādāju. Patiesībā vajadzēja to izdarīt jau
agrāk, bet —. Grāmata sauksies «Vidējā īstenība», kas
jauns termins (lielīgi saku es) zināmas mentālas pakāp
vai garīgas satversmes iezīmēšanai, un es ceru, ka tas p
varētu ielietus vispārīgā lietošanā. Kas tā ir, to es tom
definēt nevaru, bet tagad man liekas, ka tā raksturo vis
manus sacerējumus jau gandrīz no paša sākuma, un tik
tagad atradās vārds.

Otrs man svarīgais notikums ir tas, ka mani nupat iev
lēja par biedri organizācijā, ko sauc «Texas Institute
Letters», kas skaitās gods. Ne uz kādu manu angļu sacer
jumu pamata, bet acīm redzot tāpēc, ka šis tas parādīj

angliski par mani, un runas vīri, kam spēks rokā, acīm redzot bija nolēmuši, ka esmu tiesīga būt par locekli. Tas viss drusku jocīgi ir, jo mani «pušelnieki» tik un tā par maniem rakstiem nekā daudz nezinās, bet — sabiedrība tur katrā ziņā ļoti interesanta.

Kas man atgādina to, ko Tu savā vēstulē raksti par dvēseles mājām. Man liekas, ka arī tas, ko Tu apraksti, vēl nav dvēseles mājas — tām nav nekāda sakara ar kādu vietu, noslēgtību no ār pasaules tādā nozīmē, ka vairs neapzinies, kas aiz loga. Jeb varbūt tieši tādā nozīmē — jo tad ir pavisam vienalga, kur cilvēks atrodas, savās dvēseles mājās viņš var būt vienmēr. Kas viņam svešumā trūkst, tās ir istās mājas, dzimtene pati. Kas viņam mājās trūktu, to es Tev mēģināju stāstīt. Es jau sen zinu, ka man no sašķeltības neizdosies izbēgt, tas jau vairs nav iespējams, mājās man vienkārši būtu sašķeltās pasaules otra puse, pretējā. Nuja, bet tas laikam ir līdz galam nekad neizrunājamais jautājums. Ideālās dzīves var izdomāt — svarīgāk tomēr, ka cilvēks savējo, lai kāda tā būtu, sajūt par dzīvošanas vērtu, un es savu par tādu sajūtu.

[.] Bet es priecājos uz pavasari, un man uz galda ir sarkanas tulpes — tās gan no siltumnīcas, bet pavasarīgas tomēr un arī — Tu droši vien to esi aizmirsis, bet es vienmēr atceros, kad man uzdāvina tulpes, — manas «pirmās» puķes bija tās tulpes, ko Tu man reiz atnesi uz dzimšanas dienu, kad arī bija februāris un ārā sniegs un tumsa...

Ar sirsnīgiem sveicieniem Jums visiem

Ilze

1979. g. 1. maijā

Sveicināts, Oļģert!

Padomā, jau maijs! Mums tas atnācis ar lielu lietu un lielu zaļumu, lieliem ziediem — rozes un jasmīni, un vēl dažnedažādākās puķes, kam visām patīk mitrums un vēl

samērā vēsais laiks. Līdz šim esam bijuši laimīgi — viesi vētras, sauktas tornado, nav mūsu pilsētu skārušas, bet pārāk tālu uz ziemeļiem vienu mazāku pilsētu gan tikpat noslaucīja no zemes virsus; pēc attēliem spriežot, tā izskatījās kā karā nobumbota.

Man šovakar viss pazudis, ieskaitot Tavu pēdējo vēstuli bet domāju, ka saturu atceros. Bēdājos Tev līdz par lasīšanu. Es nupat 20. aprīļa «Lit. un Mākslā» izlasīju Caunes «Rubeņu rītu», kas man liekas vai pats skaistākais dabas tēlojums, ko esmu lasījuši. Tas ir vizuālojoši perfekti niecīga dabas stūrīša smalki redzīgs apraksts un reizē arī lauku vai mūžības tvērums; ja Tu pats to nevari izlasīt, tad lai kāds Tev to izlasa priekšā, tas ir tāds, ko gribas sēdēt paturēt. [..]

Sirsnībā Ilze.

1979. g. 31. okt.

[..] Ļoti maz tieku pie lasīšanas — atskaitot profesionālo literatūru un periodiku, pašlaik gandrīz neko neesmu jaunu lasījuši. Darba sakaros man bija jāizstudē budisma mācību slas vēsture, kas izrādījās visai fascinējoša; mēreni izskatīju, kā iesākās un attīstījās budisma leģendas, un daudz ziņā tās man liekas simpātiskākas un cilvēcīgākas par kristietīgajām. Tagad man sāk likties arī, ka indiešu ģenija labākā daļa, vismaz pēc-Vedu laikos, ir izteikusies tieši agrīnā budismā, pirms tas tika izraibināts līdz nepazīšanai un iekarināts ar bezprāta maģijām. Interesanti būtu tajā vairāk iedziļināties, taču to nevar bez sanskrita un pali valodzināšanām kā minimu — un priekš tā tomēr esmu par vecāku. Un tā vecums mūs noķer pa vienu vai otru ceļu. Domāju stingri, lai Tev labi klājas. Un sirsnīgi sveicieni jums visiem (Un nesūtiet man neko!)

Ilze

Miļo Oļģert,

esmu gan nokaunējusies par ilgo nerakstīšanu, taču, no otras puses, šķiet lieki pašai sevi apsūdzēt, jo nu jau mēnešiem dzīvoju galīgā laika badā — dienas paskrien tik ātri un uzdevumu tik daudz, ka patiešām nav bijis laika atelpot. Sodien pirmā diena pa milzīgi ilgu laiku, kad nekas īpašs nav jādara, un man gandrīz vai tāda jocīga sajūta, liekas gluži divaini, ka varu izvēlēties, ko darīt! Es īsti nesaprotu, kā cilvēks var iekulties šādā dzīves veidā, un tagad esmu cieši nolēmusi vairs nekādus liekus uzdevumus neuzņemt — bet man liekas, ka to jau vairākkārt iepriekš tāpat biju nolēmusi, un tomēr vienmēr kaut kas gadās, ko it kā nevarētu noraidīt. Pēdējais lielākais pasākums bija budistu ikonogrāfijas bibliogrāfijas sastādīšana, ko Tev gan varbūt jau pieminēju, bet tā man paņēma katru brīvo brīdi vismaz kādus sešus mēnešus. Tagad gan tā, paldies Dievam, ir beidzot pabeigta, un janvāra beigās visas Amerikas mēroga sanāksmē to arī cēlu priekšā. Tā sanāksme notika New Orleānā, kas, kā zināms, ir Amerikas franciskākā pilsēta, kur daudz kas vēl no franču laikiem saglabājies. Nodzīvoju tur veselu nedēļu, gan konferencēs sēdēdama, gan par brīviem brīžiem klenderēdama pa veco franču kvartālu un gar Misisipi krastu, — tur upe ir izplūdusi, slinka, it kā «izlaidusies»... Bet tik un tā — tas bibliogrāfijas posts ir nost no kakla! Toties muzejā, t. i., manā bibliotēkā, ir tāds kā apvērsums, jo mums pirms pāris nedēļām iekārtoja «kompjūteri» — tagad esam pieslēgti bibliogrāfisku datu bāzei, un tādā sakarā jāpārkārto visa darba kārtība. Iekārtojums ir ideāls, bet paies labs brīdis, kamēr mēs iemācīsimies ar kompjūteri darboties, — tā ir vesela jauna pasaule, un rokasgrāmatas ar pamācībām un visādām kodām ir tik biezas, ka tās nevar cerēt vienkārši izlasīt... Un tā viens notikums dzen otru, un vienmēr jānoņem ar kaut ko jaunul! Rīt mūsu pilsētā parādīsies baltiešu tūristi, kas Ameriku apciemo

Amerikas—Padomju Savienības draudzības biedrības ietvaros, un, tā kā tai grupā ir kādi latvieši, kas angļu valodu nerunā, tad mani lūdz palīgā par tulku. Tur atkal aizies vismaz divi vakari, bet man tas likās interesanti — gadiem esmu teikusi un domājusi, ka mana latviešu valoda jau nekādiem praktiskiem nolūkiem nav vajadzīga vai derīga, un nu, lūdzot beidzot kādam to tomēr ievajadzējās! [..]

Jūtos vissliktāk par to, ka neesmu vēl pateikusi paldies ne Tev, ne Tavai meitai par sūtījumu, kas pienāca jau ar svētku laiku. Par grāmatām priecājos, un es tiešām neteicu cēju, ka Tu varēsi sadzīt Piena grāmatu¹! Un meitas rokas darbs ir skaists, un pie tam vēl mani arī īsti aizkustina, ka viņa manis labā pūlējusies, un tādēļ — jo sirsnīgs paldies jums abiem! [..]

Sveicinādama pagaidām, Ilze.

¹ I. Ziedoņa «Poēma par pienu».

● ILZE ŠKIPSNA KĀRĻA SKALBES
ĢIMNĀZIJĀ FIŠBAHĀ (VĀCIJĀ)

Meitene ar platu smaidu un UNRRA's zābakiem kājās, tādu atceros Ilzi no pirmajām tikšanās dienām Fišbahas latviešu nometnē, gan viņai ienākot 4. ģimnāzijas klasē, gan kļūstot par Fišbahas asfalta šosejām vai cieti iemītiem kājceļiņiem. Vēlāk jau zābaki tika nomainīti pret korpēm, bet platais, draudzīgais smaidis viņas sejā nepazuda.

Mūsu klases sastāvā bija dažādību un personību raibums, gan gadu starpības ziņā, gan projām no skolas aizritējušā laika ilgumā. Mēs visi bijām izrauti no Latvijas ģimnāzijas sola, bet tagad ar dziņu turpināt pārtraukto izglītību. Katrs savā dvēselē nesām kādu pārdzīvojumu, kādu sāpi. Mēs bijām kā puķes, katrs ziedējām citāda lieluma ziediem, citādā krāsā, dažs no mums pat bija vēl pumpurā.

Ilze tik labi ieslēdzās un iederējās mūsu saimē, jo arī viņa mācēja aizgulēties, par ko dažu labu reizi dabūja rakstīt soda domrakstu. Ilzei piemita īpašība klausīties, bet, kad iekaisa savā domu gājienā, tad nebija apturama runājot. Ilze sēdēja pirmajā solā, ko viņa sākumā uzskatīja par sodu, bet vēlāk atrada par labāko vietu sarunām.

Reiz klases audzinātājs H. Draviņa kungs, redzēdams klasi sākam dalīties sīkās grupiņās, uzdeva rakstīt domrakstu «Kas traucē klases vienību». Bijām jau izmanījuši Ilzes lielās literārās spējas; uzdevām Ilzei uzrakstīt šo darbu, mēs pārējie to norakstījām un iesniedzām. Sevišķi iespiedies atmiņā kāds teikums: «Hugenoti cīnījās, stāvēja un krita, bet, kad ārvalstis iemaisījās, tie noslēdza savā

Ilze Šķipsna (stāv, ar portfeli) K. Skalbes ģimnāzijā Fišbahā 1945. gadā.

nieku, tad dzīve katrā ziņā nesalīdzināmi ērtāka. Un kurš gan tik traks būs, kas negribēs ērtu un patīkamu dzīvi? Esmu pietiekami cilvēcīga un šobrīd pietiekami atklāta, lai atzītos, ka ar vienu savu prāta daļu es to noteikti gribētu. Taču mana sirdsapziņa ir nejauks kukainis, kas ieslēpies dvēseles krokās un dzeļ, tiklīdz tās sāk sakārtoties ērtāk. Un šī nu ir dilemma — ar prātu es domāju, ka nav vērts mēģināt dzīvot skaisti, jo tas ir grūti un to diez vai vispār var, — ar dvēseli es citādi nevaru, kā tomēr mēģināt. Tas ir uz mata tāpat kā ar gudrību — pietiekami daudz filozofu ir teikuši, ka muļķi ir laimīgāki, bet cik no viņiem būtu ar mieru iemainīt paši sevi pret muļķa laimi?»

Bez literatūras un filozofijas Ilze iemirdzējās šahā, prātā spēlēs jeb minēšanā, ko saucām par «blezderi».

Reiz Ilze savu vēstuli salīdzināja ar šaha partiju, viņa raksta: «Šī vēstule, šķiet, ir vāji iesākta šaha partija. Un ja atklātne vāja, tad vidus spēlē paredzama katastrofa un pie galotnes nemaz netiek, respektīvi, man nevajadzētu tālāk rakstīt.» Katastrofa jau nenotika, vēstule tika nobeigta, domātais un tajās dienās gribētais — pateikts.

Ilzes dvēseles progress parādījās ģimnāzijas rīkotos literāros vakaros. Atceros, ar kādu uzmanību un iedziļināšanos kādā literārā vakarā Ilze referēja par Raini, par viņa darbu «Indulis un Ārija», apskatot Raiņa tēlus šai darbā.

Ilze bija literārās daļas vadītāja skolas žurnālitē «Lāpa», jau sākot ar pašu pirmo izdevumu. Pati rakstīja stāstus un dzejoļus. Seit darbojoties, atvērās Ilzes pasaule, parādījās viņas spējas, par kurām mēs varam spriest un priecāties vēl šodien.

Ilze 1946. gadā Vircburgas latviešu nometnē intervēja rakstnieku dzejnieku Pēteri Ērmani — žurnālam «Lāpa». Runājot par mūsu trimdas jaunatnes nākotni, P. Ērmanis skumji pasmaidījis, un viņa domas bijušas pesimistiskas. Nav žēlojies ne par sevi, ne par savu paaudzi. «Mēs esam dzīvojuši istu dzīvi, mums vēl paliek atmiņas, bet jūs, jaunie...» Un tad intervijai Ilze pieliek savas sirds solījumu: «Un arī mēs, jaunie, vēl dzīvosim.» Cik vienkāršs vārds «dzīvosim», vārds, aiz kura Ilze redzēja savus un trimdas jaunatnes sasniegumus un neapraktāmo dziņu būt labākiem, līdz ar to tā bija ticība gaišākai nākotnei.

Ilze veltīja dzeju skolas beigšanai «Jau rīta vējš», kuru komponēja Fišbahas nometnē dzīvojošais komponists Jēkabs Poruks. Skolas koris to dziedāja mūsu klases izlaiduma aktā 1947. gadā.

Jau rīta vējš man sejā trauc,
Sev līdz uz jaunu dzīvi sauc.

Jau gaidās trīs un viļņo gaiss,
Drīz vērsies tālums brīnišķais.

Ak, stājies, vējš, ak, norimsties,
Ļauj man vēl brīdi apstāties.

Pirms varu soli tālāk spert,
Ļauj vēlreiz visu just un tvert.

Lūk, kādās krāsās brīnišķās
Ik brīdis gaiši iemirdzas.

Kā viss te zvīlo, skan un viz,
Kāpj balta liesma debesīs.

Tā kvēlo, deg un dzirkstis šķīl,
Tās uguns mūžam nepievil.

Jau vējš ver skolas durvis ciet,
Mums baltā gaisma līdzī iet.»

Par savām dzejošanas spējām Ilze kritiski izteikusies kādam savam skolotājam: «Ār dzejošanu ir tā — dzejoļus es visu mūžu rakstīšu, jo reizēm bez tā nevar iztikt, taču tos sacerēt un iespiest ir divas dažādas lietas. Man mani «gara bērni» iespiesti ir tik vienaldzīgi, it kā nebūtu pašas, tā secinu, ka no manis dzejnieks vis neiznāks. No otras puses, man liekas tik muļķīgi ļaut citiem lasīt personīgās izjūtas, un patriotiskus dzejoļus es nerakstīšu, jo šām jūtām man nav vārdu.»

Un turpinājumā ir rindas:

«Vairs puķes nesmaržo, un zeme klusē,
Zūd miesā dzīvība, un nāve domas tver —
Ir dvēse aizlaidusies savas zemes pusē
Un dzērvēm līdz pie purva ūdens dzer.»

Bija brīži, kad Ilze kļuva sentimentāla, atceroties savu pirmo — 3. Rīgas pilsētas ģimnāziju Latvijā, savu akmeņkalto mājvietu Rīgā un vasaras brīvlaikus Rīgas jūrmalā ar vilņu čalu un smilšu dziedāšanu zem pēdām, kā arī baltos bērzus un lauku klusumu Vidzemē. Tajos brīžos Ilze meklēja draudzību... ne mīlestību, kas uzkrītot kā miegs, no kurienes grūti vēlāk vaļā tikt. Ilze meklēja draudzību, kas spēj saņemt klausīt un nojaust otra cilvēka dvēseles kustības.

Rezumējot nobeigšu ar Ilzes pašas vārdiem:

«Cilvēks no savas dzīves var izveidot, ko gan pats vēlas — splaujamtrauku vai sudraba biķeri.»

Ko Ilze izveidoja, to katrs mēs zinām, žēl, ka Dievs neatļāva biķeri spodrināt spožāku.

● ATVADAS FIŠBAHAS ĢIMNĀZIJA¹

Mana skološanās Kārļa Skalbes ģimnāzijā sākās ar to, ka kādā saulainā 1945. g. rudens dienā iebāzu savu mazliet izspūrušo galvu 4. klases durvīs. Nosēdos līdzās kādam jauneklim ķieģeļu krāsas biksēs un skumīgi skatījos, ka klase raksta algebras klases darbu. Par manas izglītības augsto līmeni liecina tas, ka es toreiz nezināju, kā velk kvadrāta sakni, un biju laimīgajā pārliecībā, ka latīņu valodā ir trīs konjugācijas. Pirmo palīdzību man sniedza Pigments². Pamazām iedzīvojos un drīz sāku dedzīgi darboties dažādos virzienos. Par šo manu darbību liecina šādi fakti: esmu vienreiz izsūtīta no klases, piecas reizes sacerējusi soda domrakstus, vienu reizi atstāta pēc stundām, bezgala daudz reizu nokavējusies, reizi saņēmusi samazinātu atzīmi kārtībā un tamlīdzīgi. Tas viss tomēr nespēj samazināt manu dziļo prieku un sajūsmu, ar kādu es šajos divos gados esmu nākusi uz skolu. Skolā esmu izmēģinājusi laimi arī uz skatuves dēļiem un bijusi redaktore godā. Klasē pārpratuma pēc sēžu pirmajā solā, kas tomēr izrādījies par siltu un drošu kaktu, no kurienes labi novērojamas visas klases dramatiskās cīņas un notikumi. Skolotājiem cenšos patikt, laipnīgi pasniedzot spalvaskātu un ievēlot viņus diplomātiskās sarunās.

Es ļoti, ļoti priecājos par šiem diviem gadiem, kurus man bija ļauts pavadīt šajā brīnišķīgajā skolā un manu lielisko klases biedru vidū. Man liekas pat, ka jaukāka skolas laika neviens sev nevar vēlēties.

Runājot par nākotnes nodomiem — gribu apmierināt savas ceļošanas tieksmes un bez tam — ne labprāt šķiršos no spalvas un papīra.

¹ Kārļa Skalbes Fišbahas ģimnāzijas izlaidums 1947. gada 29. martā

² Klases biedrs N. Krievs.

● AK, TEKSASA...

Sis rakstiņš bez virsraksta atrasts starp Ilzes papīriem. Rakstiņš laikam agros koledžas gados. Te jaunā Ilze, neiedzīvojusies vēl Teksasas svešajā vidē, asprātīgi aprakstījusi savus iespaidus.

Teksasā ir rejošas vārdes un peles, kas dzied. To pierādījuši Filadelfijas valsts augstskolas zinātnieki. Teksasā ir arī citādi jocīgi kukaiņi — latvieši, un, lai to pierādītu, nevajaga zinātnieku, bet tikai braucamo aparātu, jo Teksasa ir liela un latviešu, kaut arī tie redzami gaišā dienas laikā, gauži maz. Zinātnieki par viņiem aplam neinteresējas, un par pārējiem jāsaka pēc Kaudzišu parauga — kas tad nedzēris brauks uz Teksasu latviešus skatīties?

Pamesta savam liktenim, es nolēmu savu uzmanību veltīt pašai Teksasai un par novērošanas bāzi izvēlējos koledžu. Esmu ļoti noskumusi, ka man jāsaka «koledža», jo šis nekādā ziņā nav latvisks vārds, taču cita nezinu, jo šī iestāde nav ne universitāte, ne augstskola, ne ģimnāzija, bet to savdabīgs mistrojums. Pirmā dienā, kad ierados klausītavā, es ļoti izbijos, jo profesors skolmeistarīgā kārtā pierakstīja visus, kas nebija ieradušies, kā arī izsauca un lika atzīmes. Klases darbi arī jāraksta, un katra semestra beigās jāliek eksāmeni. Vācu augstskolā pieradusi pēc studentu balles saldi gulēt līdz pusdienai un garlaicīgu lekciju laikā vēstules rakstīt, es, iepazinusies ar šejienes kārtību, ļoti nopietni pārdomāju demokrātijas problēmu. Taču šī problēma palika neatrisināta, jo izrādījās neakūta; proti — šī ir baznīcas skola, kāpēc dejot aizliegts un ar vēstule rakstīšanu steigties nav vērts, jo dzelzceļnieku streika dēļ tās šā vai tā dienām glabājas pastnieka kabatā.

Kā visām mācību iestādēm, arī koledžai ir divas politiskās partijas, proti, profesori un studenti. Skolotāji laikam visā pasaulē ir vienādi — arī šeit tie gaužas par ideālisma un centības trūkumu jaunatnē. Studenti atšķiras ar to, ka viņi ērti zvilnēdami solos, par to nemaz neuztraucas. Viņi, protams, ir gudrāki, jo profesori parasti nezina, ka iepriekšējā vakarā meiteņu internātā bija dārza svētki, ka šodien pēc futbola sacīkstēm Izklaidēšanās klubam kārtējā sanāksmē ka ritu pret pusnakti notiks mistēriju brauciens ar svinīgām beigām pilsētas kapsētā, ka parit ir skrituļu skriešana, sacīkstes un aizparit Literārās biedrības vakars, kurā galvenā nodarbošanās ir domino spēle. Patiesībā jāatzīst, ka Amerikas studenti būtu laimīgākie cilvēki pasaulē, jo viņiem būtu vislielākās izdevības jauki pavadīt laiku, ja nebūtu profesoru un lekciju. Pārbaudījumu un klases darbu sistēma te caurmēra studentam iepotējusi ģimnāzistu ideoloģiju, kam rūp atzīmes, ne zināšanas.

Taču neba jau citus kritizēt šurpu braucu, tāpēc cenšos savu laiku izmantot pēc labākās saprašanas un katru ritu ap septiņiem ar grāmatu kaudzi padusē dodos pa akmeņainu ceļu no internāta uz lekciju ēku. Sis ir patīkamākais brīdis garajā dienā, jo nav karsts. Pret pusdienas laiku klausītava stūrī sāk darboties vēja motors, kas rada ne vien vēju, aizpūšot piezīmju lapas pa gaisu, bet arī krietnu troksni, kas labi būtu noderējis vētras atdarināšanai toreiz, kad mēs ģimnāzijā Vācijā «Pazudušo delu» uzvedām. Taču pasaulē jau neviena lieta nav savā vietā, es domāju, un skatos profesora, kas pārpratuma pēc vēstures grāmatas vietā paņēmis Teksasas konstitūciju. Man pret vārdu «konstitūcija» ir naidis jau kopš pamatskolas laikiem, jo tas asociējas ar «partijas vēstures īso kursu», kālab es ar Teksasu daudz labprātāk iepazīstos dabā. Tas gan ir bistami, jo saistās ar dažādām briesmām saules dūriena, moskītu, asu kaktusu un čūsku veidā, tomēr dažkārt gadās arī patīkami pārsteigumi piemēram, ziedošs jasmīnu krūms aprīlī, nejauši atklāts īsts ozols spāņu kroplo ozolu vidū vai dzervju kāsis pie debe

sīm. Ak, dzēves, cik labi būtu, ja tās pavasarī nelidotu uz ziemeļiem! Reizēm es sevī brīnos, kāpēc es vēl joprojām cenšos pēc izglītības (laikam taču stūrgalvīgā latviešu daba!), jo līdz šim iegūtās zināšanas izrādījušās pilnīgi nepraktiskas. Ģimnāzijā mācīja kosmogrāfiju, bet te visas zvaigznes pie debesīm piespraustas ačgārni, no fizikas gudrībām tik vien labuma ir kā skaidra saprašana, ka ķermeņi ar domu spēku nevar pārvietot, un angļu valoda, ak, Teksasā jau neviens nerunā angļiski, bet gan teksasiešu valodā! Baumas par amerikāņu straujo tempu arī izrādījušās nepatiesas, jo te visu dara lēnām un prātīgi, un, kad es internāta virtuvē traukus mazgāju, es nemaz nemēģināju steigties, jo — laiks maksā naudu! Vārdu «nauda» vispār vajadzētu rakstīt ar lielo burtu, jo te visi to ļoti ciena un mīl aiz visai pamatotiem iemesliem. Ja man būtu bijusi nauda, man Liendienās nevajadzētu iezagties gleznošanas klasē un ar mākslinieku krāsām olas nokrāsot, pie kam es samaisīju otas un krāsas podiņus, un nabaga mākslas studentiem vajadzēja klausīties sava profesora rāšanās mākslā. Ak, nauda! Mārtiņš Ziverts par to teica: citi to pelna ar sviedriem un asinīm, citiem tā nokrīt tieši no debesīm! Bet manai centu grāmatvedībai ar to nav līdzēts.

Taču man atkal nāktos sevi apsaukt, jo Teksasa ir ne tikai liela, bet arī lielu izdevību zeme. Reiz kaimiņu lielpilsētā es kļīdu gar skatlogiem un, konstatējusi, ka nevaru iegādāties ne Šekspīra kopotos rakstus, ne kovboja zābakus, nolēmu iegriezties drogu veikalā, kur bez zobu pastas un kurpju spīdekļiem var dabūt arī saldējumu un desas. Un — ai, romantika! — tur es sastapu otru tādu pašu latviešu censoni, kas ar Minhenes ārzemnieku augstskolas diplomu kabatā šejienes koledžā bija izstiepis roku pēc meistara titula. Taču bez šīm īpašībām manam kommlitonim bija vēl viena cita — viņš mīlēja dzeju! Kas gan varētu iedomāties, ka pašā Teksasas sirdī, pa trokšņa, dzīvības un gaismas reklāmu pilnajām ielām zem dienvīdu lielā un dzeltenā mēness pastaigāsies daži intelektuāli imigranti un skandēs dzejoli par

«ormaņiem mīļiem uz stūriem»? Labi, ka mūs nesabrauca kāds šņācošs limuzīns. Tas bija liels notikums, jo apmēram reizi gadā latviski runāt ir piedzīvojums, ko svinīgos monologos pēc tam piemin visu nākamo gadu.

Ak, Teksasa! Kaktusu un kovboju zeme, kur laiks grozās pēc vēju virzieniem un ļaužu prāti pēc avižu rakstu virsrakstiem.

VALTONS HOITS ROTROKS
(WALTON HOYT ROTHROCK)

ATMIŅAS PAR ILZI

(Tulkojis un papildinājis Alois Šķipsna)

Kad Līvija Volkova mani aicināja vēl ko pastāstīt par Ilzi, īpaši pievērsties viņas ASV gadiem, tad sapratu, ka lielais tālums, kādā dzīvojām, mūsu starpā bija izveidojis gan sirsnīgas, bet ne detaļās sevišķi informētas attiecības. Arī Ilzes gaitu hronoloģija laika plūsmā bija kļuvusi mazliet miglaina. Atrisinājums bija lūgt talkā svaini Valtonu Hoitu Rotroku, sauktu par Hoitu, ar kuru mums vienmēr bijušas ģimeniski draudzīgas attiecības. Šeit rakstītais tad arī dibinās uz Hoita paša vārdiem, gan runātiem, gan rakstītiem, ar nedaudz maniem iestarpinājumiem.

1949. gada vidū Ilze Amerikā iebrauca viena, ģimenei vēl paliekot Vācijā. Kā luterāņu baznīcas stipendiāte viņa apmeklēja mazu, divgadīgu koledžu Kliptonā, Teksasā. Tam sekoja studijas Ziemeļteksasas Štata universitātē Dentonā, kur viņa ieguva bibliotekāres diplomu. Pēc tam Ilze kļuva par katalogizētāju Teksasas universitātē Austinā, tai pašā laikā turpinot studijas maģistra pakāpes iegūšanai bibliotēkas zinībās. Sai studiju laikā kursā «19. gadsimta franču romantiskā drāma» viņa iepazinās ar savu nākamo vīru Hoitu. Laulības notika 1953. gada 14. septembrī vīra vecāku lauku mājās Spartanburgā, Dienvidkarolinā. Uz šīs zemes mājas sev bija uzcēlušī arī Hoita brāļi un māsa, tā ka Rotroku ģimenei bija it kā pašiem savs ciemats.

1955. gadā, kad Ilze bija ieguvusi maģistra diplomu, viņa kļuva par galveno katalogizētāju Teksasas Kristīgā universitātē Fortvortā, kur viņas vīrs bija pieņēmis darbu franču valodas fakultātē.

Ilzes interešu loks bija plašs, un bez literatūras varētu vēl īpaši pieminēt mākslu un antropoloģiju. Pēc desmit gadu nostrādāšanas TKU viņa uzsāka studijas maģistra pakāpē antropoloģijā Hantera (Hunter) koledžā Ņujorkā. Kaut gan viņa interesējās un lasīja aizgūtnēm par visiem antropoloģijas aspektiem, Ilze nespēja sevi iedomāties darbojamies izrakumos uz vietām. Viņa tādēļ izvēlējās lingvistiku, kas viņu vienmēr bija saistījusi. Savu maģistra tēzi Ilze veltīja deviņu latviešu miklu izpētei. Tās tika analizētas četros pamata kontekstos, kuros tās sakņojās, proti, valodā pašā kultūrā, folklorā vispār un miklu specifikā. Ilze mēģināja rast latviešu miklu definīciju, kas kalpotu salīdzinājumiem starp dažādām kultūrām.

Viņa gudroja kļūt par mācību spēku antropoloģijā, bet tad viņas dzīvē nāca laimīgs pavērsiens. Fortvortā tika plānots jauns mākslas muzejs, Kimbela mākslas muzejs, un Ilzei tur piedāvāja bibliotekāres posteni ar uzdevumu izveidot bibliotēku no pašiem pamatiem. Ilze tika izvēlēta viņas izglītības, pieredzes un valodu zināšanu dēļ. Sai darbība kas viņai deva milzu prieku un gandarījumu, viņa nostrādāja līdz savai nāvei 1981. gadā. Viena no šī darba priekšrocībām bija tā, ka tas deva jo plašas ceļošanas iespējas. Šajos braucienos Ilze ieguva daudz draugu gan ASV, gan ārzemēs, īpaši Anglijā.

Ilze bija viena no amatpersonām ARLIS, mākslas muzeju bibliotekāru organizācijā. Arī šie pienākumi saistījās ar ceļošanu gan uz Londonu, Parīzi, Havaju, gan uz ASV lielajām pilsētām. Pēdējā sanāksme, kurā Ilze vēl piedalījās, notika Ņūorlinsā, kur viņa nolasīja lekciju un iesniedza aptverošu Austrumu reliģiju bibliogrāfiju.

Vēl viena organizācija, kur Ilze aktīvi darbojās, bija Teksasas Rakstnieku savienība (*Institute of Texas Letters*). Kaut gan viņa angļiski bija rakstījusi maz, viņu uzaicināja par biedri uz atzinības pamata, ko bija ieguvis viņas pieņemums latviešu literatūrai.

Ilzes lielais ceļotprieks jau ir ticis pieminēts. Viņa vienmēr

labprāt devās ceļā un bija atvērta dažnedažādiem piedzīvojumiem. Turcija viņai bija sevišķi mīļa; Atēnas vislielākā vilšanās.

Vēl jāatceras divi notikumi starp daudziem, kas raksturo Ilzes pētīgo dabu. Savā Honolulu apmeklējumā viņa bija nōirējusi mopēdu, lai dotos apskatīt ananasu plantāciju. Lai izvairītos no strauji braucoša kravas auto ceļa likumā, viņa iebrauca grāvī un apgāzās. Viss beidzās labi, un šis piedzīvojums Ilzi vēl gadiem uzjautrināja.

Citreiz, kad viņai Londonā bija brīvs laiks, viņa pēkšņi nopirka biļeti uz nekad vēl neredzēto Amsterdamu un tur apmeklēja teātri. Valodu nesaprotot, bija tomēr jauki mēģināt izprast, kas uz skatuves notiek. Viens ceļojums viņas dzīvē tomēr bija visnozīmīgākais, un nekas nevar līdzināties Ilzes braucienam uz Ēģipti. No turienes viņa atgriezās kā acīm redzami cits cilvēks. Tā nebija viena, konkrēta lieta, kas viņu bija ietekmējusi, bet visu iespaidu kopums: tempļu drupas, piramīdas, tukšnesis, Nīla, putni, ļaudis un viss pārējais. Šī pieredze Ilzi noveda garīgā un gandrīz fiziskā vienotībā ar Visumu. Tas bija mistisks pārdzīvojums, kas nepakļaujas izskaidrojumiem, varbūt ne pārāk tāls viena no Kamī (*Camus*) varoņu līdzīgai pieredzei, par kuru Ilze toreiz nebija lasījusi. Prātā nāk arī daži Malarmē dzejoļi.

Daži ir palikuši neizpratnē par Ilzes pāreju katoļu ticībā, bet tas nebūt nebija solis, sperts priekšā stāvošās nāves ēnā. Ilze to pareģoja jau daudz senāk, piemēram, lasīdama par viena vai otra rakstnieka pāriešanu katoļu ticībā, viņa teica: «Tu zini, ka tas ir tas, kas notiks ar mums.» Nav vajadzīgs pārāk daudz prātot par to, kas bija tīri personīga izšķiršanās. Ilze jūta, ka tas, kas bija tuvāks sākotnējai kristiešu tradīcijai, bija tiešāks nekā uz individuālām interpretācijām dibinātas konfesijas.

Rotrokiem tuvumā bija sisterciešu klosteris. Šī ordeņa mūkiem pieraksta filozofisku noslieci. Gadu gājumā daži no viņiem kļuva par Ilzes labākajiem draugiem. Filozofiskās debātes, viņiem satiekoties, kāds cits draugs bija nosaucis

par «intelektuālām orgijām». Viņiem katrā ziņā bija sava reformulēta ietekme uz Ilzes pievēršanos katolicismam. Viņi bija laimīgi par mūsu pāreju katoļu ticībā, bet nekādā veidā nemēģināja mūs uz to spiest: pašam jāgrib kļūt par katoli.

Dzīves beigās Ilzes ticība viņai deva spēku un mierinājumu. Viņas ārsts, galam tuvojoties, Ilzei sacīja, ka nespēj neko vairāk viņas labā darīt fiziski, bet ka viņš vēlētos Ilzei palīdzēt garīgi un emocionāli. Tad ārsts vaicāja, vai Ilze esot bailes mirt, un viņa atbildēja: «Es nebūtu varējusi tikt bieži atkārtot 'Tavs prāts lai notiek', ja es tā nebūtu domājusi.» Vairums cilvēku uzskata nomiršanu miegā par vieglu svētītu nāvi. Ilze teica, ka viņa gan to nevēlētos, jo tā nepiedzīvotu vienu no cilvēka eksistences būtiskākajiem momentiem. Bet samierināšanās ar savu likteni, ar Dieva gribu jau neizslēdz arī žēluma momentus, aizejot no skaistās dzīves. Tā Ilze reiz nopūtās un teica: «Tātad es nekad nebūšu veca dāma.»

Jā, Ilze mīlēja, dzīvi!

● SPOŽĀ ILZE

Tas varēja būt piecdesmito gadu beigās — klausulē nedzirdēta zvārguļaina balss: Ilze Šķipsna no Teksasas — pašreiz Ņujorkā. Jā, biju lasījis kādus dzejoļus, bet, galvenais, stāstus periodikā — viņa mani interesēja. Viņa savukārt lasījusi «Miglas krogu» — labprāt iepazītos. Tātad.

Neatceros vairs, kur todien tikāties. Ņujorkā — stacijā? Elles ķēķī? Vai tai melno restorānā pie Latiņu kvartāla? Nezin kā tur pirmoreiz atradāties un nezin kāpēc kā vilkti atkal un atkal tieši tur atgriezāties — un sēdējām nomaļus no visiem, stundām — un runājām, runājām, runājām. Mēs bijām izslāpuši, izsalkuši viens pēc otra vārdiem, viens pēc otra domām, iedomām, izdomām, atmiņām, miņām, smieklīem, skriešanās, paslēpēm, viens otram rokās iekrišanas, aizmiršanās. Bijām izslāpuši viens otra izslāpšanas. Izsalkuši viens otra izsalkšanas. Mūsmājās Glenridžā zīme gulētiešanai parasti bija rītausa logā un putnu čivināšana — vienalga, kādā gada laikā. Un kaut kad šais naktīs Ilze allaž lasīja priekšā savu jaunāko stāstu.

Varbūt pirmajā reizē viņa tiešām arī ieradās pie mums Ņūdžersijā ar busu — pusstundas braucienā. Un biju viņai ar auto pretī uz tā paša stūra, kur citā reizē (kādus gadus ar nez cik reīžu vēlāk) Ilze izkāpa ar šausmīgā ātrumā sitošu sirdi. Nekas bīstams, viņa steidzās man paskaidrot, tikai tāds *nuisance* — pāriešot, tikko tikšot pie konjaka.

Tā arī notika — konjaks šai kaitei bija pārbaudītas zāles. Un ārsta noteiktas; Ilze apgalvoja gudrām acīm — gudrām

un draudzīgi niķīgām. Kopš tā laika centos nekad nekur nebaupt bešā.

Kad nu Ilzes vairs nav, no šīs reizes īpaši atmiņā Ilzes nešaubīgums, ka viņas sirdsdauze tikai sīka klapata vien — bezjēdzīgs traucēklis, *nuisance*, kas tūdaļ pāries, kam tūda jāpāriet, kas jālikvidē, lai tad dzīvotu atkal, ar nedalītu uzmanību dzīvotu tālāk. Tieši tāpat Ilze vēl pēdējā rudenī pa telefonu no Teksasas stāstīja par savu pēdējo kaiti, ka arī tā tikai tāda «klapata», tāds *nuisance* — viens no vēža paveidiem, kas likvidējams ar ķīmisko terapiju. «Ja man nāst tās metīsies nelabi, varbūt dos man vēl pīpēt 'zālīti' . . .»

Tā viņa zvārguļodama stāstīja, kaut gan jau bija operēta, plaušas un vēzis pārsviedies vispār. Vai joprojām viņa ticēja, ka tas nekas nāvīgs nav, ka nevar būt? Tā, bez šaubām, bija Ilzes pārliecība, ka viņa ir stipra un ka nekas viņai neķersies klāt. Kad mēs viens pēc otra atmetām smēķēšanu, Ilze, gluži uzjautrināta, brīnījās un smēķēja tālāk. Atceros, reiz viņa par jaunu uz cigaretēm iedvesmoja arī mani — nupat kā no Eiropas Ņujorkā nolaidusies un ar kairiem stāstiem reizē gan ēģiptiešu, gan grieķu, gan turku, gan citas kairas markas restorānā uz galda mums priekšā nobērusi.

Un, kad viņa vēlāk smēķēšanu izmēģinājās atmet, beznespēja, viņa sprieda, ka viņai, lūk, atmet nav lemts un ka tāpēc nekas arī nedraud. No rītiem cigarete parasti bija visko viņa pie kafijas baudīja, arī tai vienīgajā reizē, kad ciešojāmies ar sievu Ilzes mājās Teksasā 1979. gada janvārī — atceļā no izbraukuma uz Meksiku. Mums viņa otrā rītā sevī vēja olas un šķiņķi, bet pati vienīgi pīpēja, piedzēra kafiju un pa reizei pieskandināja manai konjaka glāzei. Pēc brīdī kastīm viņa veda mūs izrādīt savu muzeju (*Kimbell Museum of Art*), kur viņa bija iekārtojusi un vadīja bibliotēku. Kā īpašs pārsteigums mums tur atvērās durvis, kam oficiāli vajadzēja vērties tikai nākamajā dienā — uz plašu budismā skati. Ilze bija gādājusi, ka mūs tur pavada un par visu pastāsta šīs skates laipnā un zinīgā iekārtotāja. Budismā

palika viena no beidzamajām lietām, par kuru ar Ilzi runājām viņas beidzamajā ciemu reizē Glenridžā 1980. gada jūlijā. Viņa stāstīja, ka strādā pie budisma bibliogrāfijas.

Ilzes pārlicība, ka viņa stipra kā miesīgi, tā garīgi, šī pārlicība nejauši atklājās sarunā par kādu dzejnieku, kas jau ilgākus gadus sirga, kā miesīgi, tā garīgi, un kura atbalstam vīkšām Ņujorkā sarīkojumu. Ilze kādu laiku klausījās klusēdama, tikai pa brīžam uzaci uzraujot, kā sevī ko pārlietot, un tad man par milzīgu pārsteigumu izmeta, ka slimi cilvēki tik un tā nevarot būt īsti lieli gari. Un viņa deklarēja kaut ko līdzīgu ničeāniskam viedoklim, ka «izredzēto» pazīme un priekšnoteikums ir «veselīgums».

Es gauži protestēju un nosaucu pretējus piemērus, bet tas nekā nelīdzēja. Palika iespaids, ka Ilze ticēja sava veida predestinācijai. Vēlāk ieskatīju, ka šī ticība viņai saistījās reizē ar kādu īpašu pārpersonīgu sūtības apziņu — saskarties ar kosmisko, atskārst visu «viņpus ļauna un laba». Kaut arī Ilze pazina visas pasaules maigumu, vārumu, iežēlu (tas viss bija viņas balsī un acīs, un pirkstu galos), kaut kur dziļumos viņu par cilvēcīgumu vairāk fascinēja reizēm kāds pārcilvēcīgs spožums, apmēram kā Āriju viņas stāstā «Piemeklētie»: «Spožums, ko Ārijs juta sevī, bija atstats un neatkarīgs, pārāks par parastu draudzību, svarīgāks par citu cilvēku svētdienas izklaidēm un prieciņiem.» («Vidējā īstenība», 30, lpp.)

Sādi inspirēta, Ilze rakstīja savas epifānijas. Viņa bija pārsteigta, bet patiesi ielīksmota, kad biju epifānijas kā žanru saimējis viņas romānos, un izpalīdzīgi iztulkoja kādus paraugus manai esejai par epifānijām angļiski. Sevišķi viņai patika teiciens, ka viņas transcendentālajiem lēcieniem ir «neaplēšami dievišķi apžilbinošais spožums» jeb, kā tas skanēja angļiski:

«Unhampered by the gravity of any particular doctrine, Šķipsna's transcendental leaps have the shocking radiance of the recklessly divine.»

Kad nu Ilzei — tik dievīgi rakstošai, tik dievīgi dzīvojošai — uzkrita pēkšņi viņas negantā slimība, viņa tai līdzās ticēt. Tas bija *nuisance*, pārpratums, kļūme, kas tūda likvidēsies. Bet, kad giedrais prāts bojāeju noliegt vairs nejaudāja, tad atlika otrs «ilziskais» glābiņš — šo bojāeju dievīgi izbaudīt. Atmiņā, kā Ilze bija izlēmusi izbaudīt to, ka viņai nebija bērnu. — Dzīve bez bērniem ir tieši tikpat vienkāršīga un nezināma dēka kā dzīve ar bērniem, — viņa puse smiešus, kā tikai viņa to prata, izzvārguloja sevī izgudrotu spožu gudrību. — Un mums katram iespējama tikai viena no šīm dēkām. — Kad vēlāk lasīju Ilzes stāstu «Laika kavēklis», uzdūros bērnu sakarā vēl šādai piebildei: «Bērni pārāk bieži ir tikai aizbildinājums, kas cilvēku atbrīvo no pienākumiem pret savu paša būtni, attaisno sevis neizkopšanu un neīstenošanu.» («Vidējā īstenība», 19. lpp.)

Un turpat tālāk šī Ilzes sieviete izmet arī zīmīgu aforismu par sakariem starp mākslu un dzīvi: «... nodarbošanās ar mākslām ir tikai veidi, kā izkopt dvēseli.» Ilzes pašas dzīvošana tās intensitātē, maiņās un niansēs likās kā viņas rakstīšanas atspulga vai otrādi. Kad pēdējās nedēļās Ilzi bieži apciemojuši garīdznieki, savas debates ar viņiem par nāvi un dzīvību Ilze nosaukusi par «garīgām orgijām». — Mirt, viņa teikusi, ir tikpat skaisti kā dzīvot.

Vai, pieņemot beigās līdz ar vīru katoļticību, Ilze pieņēma arī ticību pēcnāves dzīvei, kas to pateiks. Bet šī beidzamā «perspektīvas maiņa» liek atcerēties kādu pasāžu vēl citā Ilzes stāstā:

«Sievas aiziešana varēja būt joks tikpat labi kā īstenības misēklis. Tas, ka viņu tas skāra traģiski, neatcēla iespēju, ka kādā kosmiskā perspektīvā tā bija skatāma ar smaidu un viņam vajadzēja tikai pārvarēt pašam savu ikdienišķo, viena mūža veidu, lai spētu to saskatīt.» («Vidējā īstenība», 100. lpp.)

Kaut arī ar sāpēm cīnoties, Ilze pati, gribas ticēt, beigās to spēja. Un tas paliek viņas pēdējais «neaplēšami dievīšķais», viņas pēdējais «apzīlbinošais lēciens».

Gunars Saliņš

AIZIESANA — ILZES AIZIESANA

Mums nebija taisnu līniju —
viss liecās,
viss visu apskaut tiecās.

Bet tad pēkšņi —
pēkšņi vairs ne:

es redzu — Tu ej, Tu aizej —
Tu aizej projām no mums
pa nepielūdzamu
taisni.

● ATCEROS ILZI ŠĶIPSNU

Ilzi Šķipsnu pazīstu diezgan labi no viņas rakstiem, esam apmainījušies arī ar vēstulēm, bet personīgi esmu satīcis viņu tikai dažas reizes. Visspilgtāk palicis atmiņā apciemojums, kad ceļā uz kādu muzeja darbinieku saietu Havajās viņa pakavējās Losandželosā un iegriezās arī mūsu Palisādu mājā. Baltā uzvalkā, kas teicami izcēla viņas trauslo, graciļo augumu, viņa sēdēja dīvāna galā, un tievu, garu cigarillu pirkstos un, vērīgajam skatienam dziļi un vīzīgi mirdzot, runāja — par rakstu un mākslas lietām, Viegli, ar ironiju un pašironiju, bet allaž ar dziļu ieinteresētību, arvienu meklējot skartajiem jautājumiem kādu nepārastāku vai neievērotu piešķiebienu. Ar viņu es jutos kā serbrīvvalsts laiku mākslinieku sabiedrībā, kad visas runas vienmēr grozījās tikai ap mākslu un mākslas lietām.

Trimdā tas dažkārt bijis arī citādi. Varbūt, ka man īpaši nelaimējies, bet esmu sēdējis rosigu dzīrotāju barā, gleznotāja darbnīcā, kurā visas sienas un kakti noblīvēti ar venozu, nenozūvušiem audekliem, bet, glāzes cilājot, uz tiem neviens pat nepaskatās. Reizēm esmu neveikli mēģinājis sarunas pārtraukt, skaļi pieminot gleznas vai rakstus. Tad dzīrnīki uz mirkli aplūsa, tā kā saskatījās un atkal atgriezās pie savām ikdienas valodām. Gadījumos, kad arī Ilze Šķipsna sēdēja šādā viesībnieku pulkā, sarunas veidojās savādā. Šur tur iemezdama pa jautājumam vai piezīmei, viņa daudz veiklāk prata tērzētājus, tiem pašiem nemanot, pievērst mākslas lietām, un raugi, jau pēc īsa brīža viesu pulciņš ma-

Cik fantastiska un brīnišķīgi sarežģīta izrādās valoda, tiklīdz to sāk mazliet pabikstīt.»

Katra rakstnieka aiziešana pamet literatūrā neaizpildāmu robu, bet šoreiz, ja runājam par laikmetīgajām, sirreālajām noskaņām un psiholoģiju, savienotu ar valodas brīnišķīgu fantastiku, šis robs ir sevišķi dziļš. Es neredzu neviena kas kaut aptuveni spētu aizstāt Ilzi Šķipsnu.

NEAIZMIRSTAMĀIS ZAUDĒJUMS

Man un manai sievai Birutai ar Ilzi Šķipsnu izdevās iepazīties un sadraudzēties pēkšņi. Kādu dienu saņēmēju pārsteidzošu telefona zvanu no rakstnieces. Viņa bija atlidojusi no tālās Fortvortas uz kāda radu bērna kristībām «pasaules aizdurvē» Edmontonā un vēlējās mūs apciemot.

Atbraucot nākamajā dienā, Ilze atveda līdzīgu tādu vienkāršības un labestības gaisotni, kāda raksturīga gaišus kultūras cilvēkus. Sēdot pie ziemeļu egles mūsu dārzā, Ilze stāstīja par savu pilnvērtīgo dzīvi. Viņa pārzināja plašu muzeju, nodevās mākslas un antropoloģijas studijām, ceļoja pa Ameriku, stāstīdama studentiem par interesantu un apbrīnojamo antropoloģijā. Ilze ieveda arī mūs svešā un krāšņā pasaulē. Labsirdīgi apskaudām ciemiņu par dzīvi, kurā nebija garlaicības un ikdienas. Tikai jauni aicinājumi katru dienu!

Protams, bija jāpāriet uz literatūru. Ilze nu sirsnīgā atklātībā pastāstīja, ka sākuma gados sekmīgi rakstījusi gandrīz vienīgi angļu valodā, kaut gan ģimnāzijā viņas skolotāja bijusi Zinaīda Lazda. Tomēr latviskais saucis viņu atgriezties. Sai ziņā sapratāmies bez garas domu izmaiņas, jo Ilze zināja, ka esmu pārtraucis mācīt angļu valodu šejienes vidusskolās un angļiski rakstu vairs tikai lasītāja vēstules avīzēm.

Tai pašā sakarībā Ilze stāstīja par savu nepacietību aiziet no muzeja darba. Ja atminos pareizi — jau nākošgad! Viņai taču jāraksta! Paveiktas tikai četras grāmatas un vēl daži

stāsti un dzejoļi. Darbs antropoloģijas laukā ir saistošs — būs žēl to pārtraukt — tomēr īsti paliekošs ir tikai uzrakstītais. Uzrakstītais mūsu valodā būs vismiļākais. Skaidrs, ka domstarpību mums nebija. Mēs ar Birutu atturējāmies no izplūšanas Ilzes cildināšanā; tā novestu varbūt pie bezgaumības, kas rakstniecei nepatiktu. Ir lietas, par kurām lieki runāt.

Tomēr tais četrās stundās, ko pavadījām kopā, mūs sievu sāpināja Ilzes nepārtrauktā smēķēšana. Vienu cigaretili pēc otras! Pat kafiju padzerot un cepumus iebaudo. Mēs visi zinājām, ko tas nozīmēja; mēs visi sapratāmies bez pārrunām. Varbūt tāpēc Ilze runāja par iecerēto rakstīšanu ar tik skaudru vēlēšanu?

Kad viešņa aizbrauca, mēs turpinājām bažīties par viņas smēķēšanu. Bijām iecienījuši, iemīļojuši šo kultūras labietu, šo izcilo zinātnieci un, galvenais, savdabīgo, apdāvināto latviešu rakstnieci. Bet smēķēt nepārtraukti! Kur tas varēja novest? Laikam Ilze savu slimību vairs nevarēja pārvarēt.

Dažas nedēļas vēlāk satikāmies LARA's rakstnieku nedēļas Garezerā. Tur dienas bija raitas un skaļas. Parunājāmies tikai garāmejojot. Ilze kādu vakaru lasīja stāstu ar traģiskomiskām beigām. Sadarbošanās iznāca literatūras seminārā, kurā Ilze bija vadītāja. Analizējām Freda Launaga stāstu «Dēļ suņa». Uzzadās jautrība, kad mēģinājām kolektīvi pārliecināt, ka parasti gan saka: «Suņa dēļ.» Tā arī pēdējais atmiņu brīdis par abiem zaudētajiem draugiem mums saglabājies jautrs un bezbēdīgs.

Pusgadu vēlāk saņēmām nāves ziņu. Mums apmiglojās acis. Vai jau tik drīz? Palika Ilzei viss iecerētais neuzrakstīts. Neatgūstams zaudējums latviešu literatūrai! Ilzes aiziešana sāpēja daudziem — visiem, kam dziļi rūpēja mūsu kultūras nākotne.

KAIMIŅIENE ILZE

Gaiss virs sveču liesmām viegli trīs. Ilzes Šķip-snas vairs nav šai dzīvē. Ilze nebaidījās nāves. Viņa mira drosmīgi un mierīgi, saņēmusi svēto vakarēdienu. Ar to pašu nedziedināmās slimības paveidu kā viņas māte.

Atceros Ilzes stāstu par viņas mātes nāvi, sauktu «Ieņem-šana». Aizkustinošāko, dziļāko Ilzes stāstu. Skaistāko pie-minekli mātei. Lasīju to pirmo reizi manuskriptā Ilzes mājās, caur asaru migliņu. «Te ir kaut kas, ko neviens vēl nav redzējis,» viņa bija teikusi, «man šķiet npublicējams.» Iz-devās viņu pārliecināt, ka tas nav tiesa. Māte ievadīja Ilzi rakstniecībā. Varbūt arī tēvs. Māte tulkoja cittautu bērnu literatūru. Vakaros viņa pārtulkoto lasīja saviem diviem bērniem priekšā. Liekas, ka ģimene Ilzei bijusi liels atspāids. Ar brāli Alvi, literāri noskaņotu cilvēku un pēc amata biblio-tekāru tāpat kā Ilze, viņai bija daudz kopēja.

Amerikas Savienotajās Valstīs mēs ar Ilzi dzīvojām gan-driz vai kaimiņos — četru auto brauciena stundu attālumā. Viņa Fortvortā (*Fort Worth*) Teksasā, es Normanā, Okla-homā. Ja Latvijā četrās stundās varētu no Rīgas aizbraukt pāri igauņu vai leišu robežai, tad Amerikā tas nieka atsta-tums. Ilze pati vadīja mašīnu un ciemojās pie mums vairāk-kārt. Es pie viņas braucu ar autobusu. Reiz tā aizbraucām abi ar vīru, lai skatītu franču impresionistu izstādi «Ilzes muzejā». Tā bija nākusi no Sv. Pēterpils Ermitāžas. Kimbela mākslas muzeja bibliotēka bija Ilzes iemīļotā pēdējā darba vieta.

Ilzes māja bija grāmatu pilna. Pat drēbju skapī viesistabā tās aizņēma pusi. Tas iepriecināja, jo mūsmājās gājātāpat. Grāmatnieki bija abi, Ilze un vīrs, Valtons H. Rothrock (*Walton H. Rothrock*), franču literatūras profesors Teksas Kristīgajā universitātē. Palicis atmiņā kā smalks, jūtīgs cilvēks, «vecu amerikāņu» dzimtas atvase no Ziemeļkarolīnas pavalsts. Mājās līdzās Ilzes latviskumam valdīja arī franču gars; ēdieni tika gatavoti abu tautību gaumē. (Viņai arvien cepa piparkūkas pēc Ilzes mātes vecvecās receptes. Pat melnā pūdelīša «Jēriņa» īstais vārds bija Zaks.)

Pirmajā apciemojumā man par godu ielūgto viesu starpā bija arī rakstnieks Džons Greīvs (*John Graves*), Ilzes kādreizējais profesors «radošās rakstniecības» kursos augstākajā minētajā universitātē. Viņš runāja ar dziļu cieņu par Ilzes talantu, kaut pazina tikai pirmos, angļu valodā rakstītos stāstus. Ilzei apzinīgi izšķiroties turpināt latviski, ne viņa ne Ilzes vīrs nespēja vairs viņai sekot.

Ilzes bērnība bijusi laimīga: vasaras Jaungulbenes Dreipulniekas pat paradziskas. No Jaungulbenes pagasta arī cēlusies Šķipsnu dzimta. Kad reiz ieminējos, ka Ilzes vaigu kaut kā tāpat kā manējie, norāda uz lībiešu senčiem, viņa to norādīja: esot vidzemniece. Bet tur taču arī dzīvojuši lībieši.

Ilzes rakstniecības darbam sekoju mūsu sarakstē. Ilze bija laba vēstulotāja — «grāmatas» (kā tās agrāk sauca) arvien svaigas un izdomas pilnas. Viņa bija svētīta ne tikvien ar talantu rakstīšanai, bet arī draudzībai. To lieku reizi pierādīja draugu radītā piemiņas grāmata «Ilzes pasaulē». Vēstulotāji taču uzturēja sakarus mūsu, pa visu plašo pasauli izkaisīto rakstnieku starpā. Mēs abas dzīvojām nomaļus, tālu no latviešu centriem. Ilzei laimējās biežāk būt latviskā vidē, pie dalīties sarīkojumos, lasīt savus darbus. Mana dzīve turpretī dalījās trejādi: latviešu, igauņu un amerikāņu daļās. Tomēr tikties Dziesmu svētkos un rakstnieku dienās iznāca. Mūs saistīja arī piederība Ramavei.

Ilze ir un paliek intelektuālākā latviešu sieviete, ko esmu sastapusī. Viņai patika būt un veidot abstraktas celtnes.

diskutēt, spēlēt šahu. Viņas darbi ir šī izcilā intelekta iezīmēti. Ilzes veikums un pienesums mūsu rakstniecībai nav vēl ne pietiekami apgūts, ne izgaismots. Bagāta ir trimdas paaudzes radītā proza: Ilze un kā viņas priekšgājējs Benita Veisberga, vairāk tieši uz jūtu pasaules būvētāja. Abu starpā Andrejs Irbe. (Lai man piedod tie, ko nepiecinu.)

Ilzi iedvesmoja ceļojumi. Reizēm viņa ceļoja kopā ar draudzeni un «alter ego» Solvītu. Ilze palika uzticīga agros dzīves gados sāktām draudzībām. Tās bij viņas saknes. Seit sakņojās arī viņas nerimtīgā vēlēšanās atgriezties dzimtenē. Darbs un pašas dziņa noveda viņu vietās, par kurām citi tikai sapņo — Turcijā, Ēģiptē. Senajās kapenēs, uz kuru sienām stīdž Ilzei tik nozīmīgais dzīvības koks. Tā auga un izauga viņas darbi, lēnām, no zemapziņas līdz prāta skaidrajiem spoguļiem.

Mūs saistīja kaislība pret valodām — savējo un svešām. Abas lolojām cerību reiz iemācīties leišu un sengrieķu valodas. Ilze arī pasāka studēt grieķiski. Pieņemot darbu Kimbela muzejā, studijas bij jāpārtrauc. Par dziļu nožēlošanu profesoram, kas reiz dzīvē bij sastapis ideālo studentu...

Apskaužami skaidri un pilnīgi Ilze apzinājās sevi un savu vērtību. Bija parādusi uzvarēt. Viņai trūka iecietības pret vājumu sevī un citos. Nemīlēja padoties, patiesībā nespēja padoties. Tagad atskatoties viss liekas tik saprotams. Pārāk agri viņa bija spriesta padoties neuzvaramajai.

Skīrstot mūsu Normanas mājas viesu grāmatu, atrodu trīs Ilzes ierakstus: 1967., 1968. un 1970. gadā. Vidējais ieraksts, 1968. g. 4. augustā, parāda Ilzes dāsnumu: «Lielajos, sarkanbrūnajos, saules nokaitētajos Oklahomas—Teksasas klajumos notiek skaidri brīnumi — šie klajumi sarūk Jūsu priekšā un vairs nenomāc. Un es Jums pieķeros kā dadzis (lieluma alkās?) — nevarēs vairs ne nokrist, ne arī laidīšu vaļā.»

Paldies, Ilze, ka svešajos klajumos paliki uzticīga savai valodai un salocīji mums tik vērtīgu latvisku gara pūru.

DAZAS PĀRDOMAS PAR
 JAUNSUDRABIŅA BALVAS LAUREĀTES
 BENITAS VEISBERGAS ROMĀNU
 «ES, TAVS MAIGAIS JĒRS»

Pirmā personā rakstīts mīlestības ciešanu stāsts ir gandrīz visriskantākais pasākums literatūrā, un Benita Veisberga jāapbrīno par drosmi to uzņemties un tūlīt patērētīgi jāapsveic ar ļoti skaistu un dziļu sniegumu. Bistams šis pasākums tādēļ, ka šādam stāstījumam jābūt patiesam un bez pozas, bet intīma atklātība draud aizskart lasītāju, ja viņš atstāts tikai skatītāja lomā: pārāk neatlaidīgas svešas ciešanas dzen viņu glābties nepacietībā, dusmās vai tiesāšanā. Veisbergas māksla atbrīvo lasītāju no visām šīm lamatām, ļauj un reizē spiež piedalīties protagonistes («grāvenās cīnītājas») Illas pārdzīvojumos pilnīgi, tieši un līdz galam. Cīņas te it kā nebūtu, taču: mīlestība ir īstā dzīvība un tās vienmēr pietrūkst. Pirmā ir iekšējā, būtiskā patiesība, otra — pasaules kārtība. Veisbergas grāmatas spēks ceļas tieši no Illas atteikšanās mēģināt kaut kā samierināties ar mazāk par pilnu dzīvību, tās dziļums no īstenības kārtības neapejamības ieskatījuma.

Ar nāvi vēl neviens filozofs nav ticis galā dzīvs. Mīlestības, šis īstākās dzīvības, trūkumu vai nepilnību, vienlīdz sevī vai otrā, neviens cilvēks nav pārcietis un palicis vesels. Illas stāstījums liek skatīties šai patiesībai acīs, un tas ir smagi, jo arī lasītājam nav atļauts novērsties, samierināties, aizmirsties ar kaut ko citu. Dzīvošanas un nāves avoti dus katrā pašā, un šī grāmata tos atsedz visai tieši.

Kā to var izdarīt ar jau sen un daudzkārt izstāstīto mīlestības ciešanu stāstu? Veisberga ir ārkārtīgi laba redzētāja

Guna Ikona, Ilze Šķipsna, Laima Kalniņa un Benita Veisberga
Kalifornijā 1979. gadā.

smalka pamanītāja, dziļa domātāja. Illas pārdzīvojumus viņa parāda tā, ka mums atveras nevis tikai vienas sievietes stāsts, kaut tas pats jau spilgti un tīri zīmēts, bet gan visas dzīvošanas un pasaules dzelmīgie pamati. Mēs skatāmies nevis, kā Illai gājis un izgājis un kas notika tad, bet saskaramies ar visbūtiskākām cilvēciskām patiesībām un problēmām. Nekādiem sadzīves vai laikmeta apcerējumiem, pat likteņa risinājumiem te nav ne vietas, ne laika, tie stāv ārpusē. Veisberga to panāk laikam ar iekšskatu, kas veidots tik virtuozī, ka liekas vienkāršs un pilnīgi dabīgs, it kā tieši tā gadīties. Var tikai pamazām pamanīt, ka viņa lasī-

tāju pārcēlusi nomodā sapņu pasaulē, kas viņam, tāpat kā pašai sapņotājai Illai, rādās kā vistiešākā šī brīža īstenība. Te nav domāti nākotnes iztēles sapņi, ne arī pagātnes atdzīvināšanas sapņi, bet gan notikumu, pārdzīvojumu, nojautu un ieskatījumu tēli, kas dzīvo cilvēkā patstāvīgi un paši savi secībā. Pagātne, tagadne un nākotne ir reizē un ir pilnīgi īstenības pārdzīvojuma avots.

Milētāju satikšanās un šķiršanās risinās reizē, dzīvības saites reizē trūkst un sienas. Veisbergai izdodas to atklāt tiešāk, nekā mēs palaikam to varam paši sevī, viņas visbiežāk īsie, skaidrie teikumi notver izjūtu vai redzējumu brīdī, kad tas parādās, tikko tas pieskaras apziņai un ir vēl neizdomāts, sveigs, pats ar savu, neiztraucētu istumu. Te negribas vairs runāt par stilu, bet par tiešu radišanu, kur valodas veiklums un skaistums paiet garām gandrīz nepamanīts brīnišķīgi skaidrajā Illas pasaules ieraudzīšanā. Šī māksla patiešām liela, un šajā grāmatā nekas to nesabojā. Izgaismodama itin parastas detaļas, Veisberga parāda pasaules daudzkrāsainību, rādīdama vienkāršus notikumus, viņa atklāj iekšējo dzīvi, par ko mēs zinām, ka tā ir, un kas mums pašiem visbiežāk paliek nepieejama, kā sapņi, kas aizslīd gar apziņas malu un kuros nevar ieskatīties tieši.

Tas viss ir ļoti daudz — bet vai ar to pietiek, lai izglābtu lasītāju no ciešanām, cilvēku no nāves? To taču nevar. Māksla te ir pilnīga — un dzīvošanas nepilnību tādēļ parāda jo spilgtāk un sāpīgāk, un tā mēs esam visai grūtā vietā, kur jāsvin liels literārs veikums un jācieš dzīve pati. Lasītāja dilemma patiešām īsta, un, tāpat kā dziļā dabas cilvēku, daiļuma redzēšana nepavisam neglābj Illu, tā šķiet ziņā Veisbergas māksla nelīdz mums.

Veisberga ir iavedusi mūs visās būtiskajās sakarībās: te ir dzīvības un nāves alkas, Dievs, kas liek būt un nebūt, labais un ļaunais, došana un ņemšana, atklāsmes un aptumšošanas, vislielākās dāvanas, kas pienāk pašas, baigais likums, kas liek apēst vienam otru, pagrūst, uzkāpt, samīt — «ar mīlestību visu izdara vispamatīgāk». Veisberga atklā

būtisko dzīvošanas grūtumu, bet bez vainošanas un naida, un, ja mēs tomēr paliekam iekšēji kliezot pēc kaut kā cita, tad pie glābšanās jāstrādā mums pašiem, jāskatās vēlreiz: lai sāpju dziļums un bezcerības smagums kļūst reizē par piedzīvotās mīlestības lieluma un skaistuma mēru. «Redzamais iemieso, spoguļo dziļo būtību,» Veisberga saka, «kur dūmi, tur uguns.» Sai grāmatā grūtuma dūmi ir padarīti ļoti redzami, un tādējādi dzīvības uguns gan apliecinātas, bet maz atklātas un visumā nesvinētas. Varbūt Veisbergai vēl priekšā visriskantākais pasākums literatūrā, proti: mīlestības pilnības stāsts, kas gan, patīcamāk, stāv aiz mākslas un izteiksmes robežām. Diemžēl.

Beidzot — cik labi, ka mums ir šāda grāmata, kam piešķirt Jaunsudrabiņa balvu, cik labi, ka ir balva, ko piešķirt pirmajai grāmatai, kas ir vienkārši un patiešām par to, ko nozīmē, kā ir — būt.

«Laiks», 1969. g. 22. okt.

MUDĪTES AUSTRĪNAS TRIMDAS LAIKS

«Nāca mūsu jaunie literāti. Mudīte Austrīņa — maīga romantīke, kura materiālistiski noskaņotajā Jaunajā pasaulē vēl arvien meklē miņas no eiropeskā gara un vīriem, kas reiz palīdzēja to celt,» 1956. gadā žurnāla «Jaunā Gaita» 3. numurā «balss no Bostonas» stāsta par trimdas draudzes jaunatnes pulciņa rīkoto Rakstnieku vakaru.

Latvijā Mudīti Austrīņu kā literāti līdz šim tikpat kā nepazīstam. Arī viņa pati sevi neuzskatīja par rakstniecību. «Visjaukāk man liesies būt tikai tam, kas visvairāk esmu — dzejnieka meitiņai,»* teikts krājumam «Pašportreti» domātajā autobiogrāfijā.

«... atmiņas — mana karaļvalsts», Mudīte Austrīņa rakstīja Lilijai Dzenei. Varbūt šis «karaļvalsts» robežas un lielā godbijība pret tēva — rakstnieka Antona Austrīņa Skalbes, Akuratera, Zāliša, Brusubārdas, Krūzas, Kraujņa, Ķeniņa un citu bērnībā iepazīto kultūras personību talantu dimensijām traucējuši noticēt pašas rakstnieces sūtībai un mērķtiecīgi nodoties literāram darbam.

Latvijā publicēti tikai daži spilgti atmiņu tēlojumi par tēvu, Kārli Skalbi un Jāni Akurateru. Arī Amerikā nelielā vienīgi tuviniekiem un bibliotēkām paredzētā metienā izdots tikai divas grāmatas — miniatūru krājums «Rīgas mīklī» un dramatisks darbs «Heliade» — viens no Mudītes

* *Austrīņa M.* // Pašportreti. — Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1965. — 25. lpp.

Austriņas «baletīņiem», kā viegluma un netveramības dēļ tika dēvētas viņas Ņujorkas «Elles ķēķa» laikos rakstītās fantastiskās skices.

Liekas, pat tad, ja Mudītei Austriņai nebūtu neviena vie-
nīga iespēja darba, viņa uz visiem laikiem paliktu mūsu
literatūras vēsturē kā viena no neparastākajām «Elles ķēķa»
personībām. «Viņas krāsa ir zeltaina — acīs, matos, tērpos.
Viņas kustībās nav apaļuma, bet trīsstūri, rombi un gotiskas
smalles. Viņai piestāv — kā līdzī izaugušas — astoņas
sudraba aproces un ap galvu vīts indiešu turbāns. Viņa rak-
sta pasakas par pasakām, liek sienāzīm lēkāt Ņujorkas
debesskrāpī, vārdus kaļot kā dārgakmeņus zeltā. Un viņas
pasakas izklausās kā īstenība — vienīgā un iespējamā dzīve.
Viņu mīl bērni un dzejnieki, nesaprot tie, kas tādi nevar
būt. Viņai patīk braukt tālos ceļos ar auto, slīdēt ar laivu,
pacelties lidmašīnā vai vismaz pārlēkt pāri grāvim. Kāda
cilvēka dzīvē viņa spēji uzšvirkst kā brīnumsvecīte un iz-
dzīest, lai dzirkstītu citā zarā, citā pilsētā un citā zemē.
Cilvēki, ja tie krāsaini, slīd viņai caur pirkstiem kā krelles —
katram brīdim sava krāsa. Ņujorkas kafejnīcā starp moder-
nām gleznām viņa sēd kā Tones zīmētais Mudītes Austriņas
portrets, reizē būdama Piebalga, Rīga un Pasaule, liela
jūsmotāja un liela smējēja, mūsu nemiera gars, zelta mono-
gramma — M. A.,» stāsta rakstniece un tulkotāja Rita Liepa.
Literatūrzinātnieks Viesturs Vecgrāvis atzīst, ka «proziste»
Mudīte Austriņa šai leģendarizētajai «mākslas un dzīvības
apburto brālībai» piešķirusi «sirreālistisku atraisītību».

Varbūt piederība «Elles ķēķim» bija Antona Austriņa —
«lielākā ideālista, romantizētāja un ikdienas ieplūvurotāja
skaistumā (Ā. Ersa raksturojums) — meitas nolemtība, vie-
nīgā svešumā eksistēšanai piemērotā garīgā stihija, kurai
izsīkstot talants vairs īsti nespēja saņemties un izziedēt.

Liekas, pat tad, ja Mudītei Austriņai nebūtu neviena

* Liepa R. // Pašportreti. — Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1965. —
242. lpp.

vienīga uzrakstīta darba, viņa uz visiem laikiem paliku mūsu literatūrā, pati ierakstījusies Gunara Saliņa «Miglas kroga» dzejā, Anšlava Eglīša stāstā «Sveiciens Sofijai Ozo» un netieši — arī pašas izdomātajā Arnolda Mikus Bērza-Bērziņa īsajā, lepnajā un skanīgajā pseidonīmā «Tauns».

Bērnībā mazā Mudīte bija sava tēva nedaudzo bērnu dzelju iedvesmotāja un varone. Gunars Saliņš stāsta, ka pieaugusi viņa spējusi būt arī «Elles ķēķa» spožo personību plejādes mūza. ««Elles ķēķa» literātu pirmā dāma tomēr bija Mudīte Austriņa. Mudītes Austriņas baletīni, kas iespiesti «Jaunā Gaitā», pilni Elles ķēķiskām asociācijām,»* atceras dzejnieks Jānis Krēsliņš.

Līdzās juzdama domubiedru garīgo plecu, 1952. gadā Mudīte Austriņa bija viena no Amerikas Latviešu jaunatnes apvienības «Raksti» redaktoriem. Trimdaš periodikā un Antona Austriņa grāmatu izdevumos parādījās viņas atmiņu tēlojumi un apcerējumi par tēvu, Kārli Skalbi, Jāni Veseli, Linardu Taunu, Pēteri Pētersonu.

Vācijā un Amerikā studējusi romāņu kultūru un mākslas vēsturi, Mudīte Austriņa 50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē strādāja mākslas galerijās «Trīstamba» un «Vendo Nubes».

Nācies darīt arī prozaiskākus darbus — 50. gadu sākumā, tūlīt pēc ierašanās Amerikā, strādāt par kalponi, 50. gadu otrajā pusē — par rotu pārdevēju greznā Ņujorkas 5. avenijas veikalā. Apmēram 60. gadu vidū sākās darbs lielas izdevniecības attēlu bibliotēkā.

Kalpones darbu nācās uzņemt, lai drīkstētu izceļot uz Ameriku. Visas pārējās Mudītes Austriņas darbavietas vieno saskare ar dabas un mākslas daiļumu. Jebkuros apstākļos viņa palika «īsts dzejniekbērns» un no visām ikdienišķās dzīves piedāvātajām iespējām savai eksistences videi un dzīves veidam izvēlējās vismazāk prozaiskās.

* *Krēsliņš J.* Variācijas par tematu «Tomēr es atceros». // *Laras Lapa*. — 1991.—1992. — 43. nr. — 27. lpp.

Vēl Vācijā, mātes rosināta apgūt kādu Amerikā noderīgu praktisku arodu, Mudīte Austriņā iestājās ... puķu dārznieku kursus.

Rotu veikalā darbabiedri bija franču dzejnieks, skulptors un nule no Parīzes Amerikā ieradušies krievu emigranti. Pašai pārdevējai vajadzēja izprast un spēt atklāt pircejam mazo juvelierdarbu mākslas vērtību.

Arī attēlu bibliotēkā viņa atradās mākslas darbu, mākslas grāmatu un mākslinieku vidū.

Lielu daiļliteratūras radišanai nepieciešamo garīgās enerģijas un laika tiesu paņēmusi vēstulu rakstīšana. Apkopotas šīs daudzu gadu desmitu garumā pāri kontinentiem «lidiņātās» «siržu kopības zīmes» (Mudītes Austriņas lietoti apzīmējumi) būtu krāšņas personības garīgais portrets, bagātīgs biogrāfisku faktu avots, savdabīga trimdas sabiedrības vēsture. Atstāstīto cauri dzelzs priekškam no dzimtenes izlauzušos ziņu skopajā gaismā vīd arī Latvijā palikušās tautas daļas liktenis.

1992. gadā Kārļa Skalbes meita Ilze Legzdiņa nodeva Saulrietu muzejam 74 Skalbjū ģimenei no 1945. līdz 1974. gadam rakstītas Mudītes Austriņas vēstules. Krusttēvs bija pirmais tuvinieks, ar kuru Mudīte Austriņa, izglābusi kailo dzīvību un nonākusi svešumā, steidzās sazināties. «Skalbe vismaz man ir Latvija pati, tās dzīvība, dvēsele, mūsu gēni,» viņa vēlāk rezumēja rakstā «Divu paaudžu atmiņu dzirkstis par Kārli Skalbi». «Aizvien man bija te, svešumā, tā jaukā apziņa — kaut kur ir arī vēl krusttēvs, kas mierīgs un priecīgs par katru dienu, ja arī tā paiet garām, un kuram aizvien vēl ir kāds mums, latviešiem, mierinošs vārds,» viņa 1945. gada 31. jūlijā rakstīja Lizetei Skalbei. (Kārļa Skalbes muzejs (turpmāk K. Sk.), inv. nr. 2435.)

Pēc Kārļa Skalbes nāves Mudīte Austriņa turpināja sa- rakstīties ar rakstnieka dzīvesbiedri, kuru 1964. gada 11. septembrī rakstītā vēstulē nosauca par vienu no savas dzīves gaišākajiem tēliem.

Visvairāk vēstulu uzrakstīti 1950. un 1951. gadā, kad

Lizete Skalbe gatavoja jaunu Kārļa Skalbes kopoto rakstu izdevumu, bet Mudīte Austriņa Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā un trimdnieku pieticīgajos izglābto grāmatu un žurnālu krājumos meklēja dzejnieka darbus, organizēja to pārakstīšanu, precizēja tekstus un sūtīja to norakstus uz Stokholmu.

Mudītes Austriņas vēstulēs nav ne vārda nedz par pašas literārajiem mēģinājumiem, nedz par izloloto saules atveido kolekciju un lielo sapni radīt «pasaules mazāko, gaišāko saulīšu muzejiņu», kur «atgriezīsies sienu zāļu dvēseles un līdz ar tām saules; Meksikas, Perū, pašu māriskās», bet «Pazuduši saulveži, stikla kalnā kāpēji, saules koka meklētāji varēs brīdi piestāt, pakavēties Saules klētiņā un atpūties... mazā cellītē, zvaigžņotu inku ēzeļdeķi pārsegtā kolonnālāviņā» (Antona Austriņa muzejs (turpmāk A. Austr.), inv. nr. 375), kā viņa 1968. gadā rakstīja savā «Ideju grāmatā» — «mūžīga ceļnieka gaisīgu roku uzmestās» «mazās piezīmēs». (A. Austr., inv. nr. 375.)

Mudītei Austriņai Amerika, kur pagāja četrdesmit viens no viņas mūža (1924—1991) sešdesmit septiņiem gadiem, bijusi un tā arī palika tikai un vienīgi trimda. «Man Amerikā nekas īsti ļoti labi, bet es NEMĪLU un *nekad* neiemīlēšu šo zemi, kur viss mehānika un komforts, un blakus sāpēm, cerībām un ilgām pēc Latvijas tagad ilgas pēc Eiropas, tās gadu simteņiem, gara un domām,» viņa 1950. gada 31. martā rakstīja Lizetei Skalbei. (K. Sk., inv. nr. 2441.)

1951. gada 24. jūlijā:

«Man gan pašai Eiropa liekas kā lielas, labas mājas, un tā gribētos atpakaļ. Jo ilgāk dzīvoju šeit, jo vairāk redzu, ka amerikāņi NEKĀDI palīdzētāji mūsu lietai nevar būt. Viņi grib un dzīvo kā vatē, un lielākā daļa nemaz NEGRĪB dzirdēt, ka kaut kur pasaulē būtu šausmas, posts. Viņi un kļūst arvien vairāk civilizācijas vergi.» (K. Sk., inv. nr. 2445.)

1963. gadā: «... Eiropa deg sirdī un prātā...» (K. Sk., inv. nr. 2476.) 1964. gada 11. septembrī: «... man nekas citā

nav prātā kā kaut kādi spēt Eiropā atgriezties. Nerunāju par to ar cilvēkiem, jo to vairāk var pārprast, ne saprast — vismaz te, Amerikā, kas man būtībā sveša kā pirmajā šenes gadā.» (K. Sk., inv. nr. 2478.)

Nekas nebija mainījies arī 1975. gadā, kad Mudīte Austriņa rakstīja Latvijā palikušajam Kārļa Skalbes dēlam Jānim: «... bet brīnumiem aizvien var ticēt, vai ne?»

«Ceļā» pirmie panti ir «Man acis bij aklas no putekļiem, Kas gāzās pār Vidzemes lielceļiem, No dzimtenes projām braucot. Man ausis bij kurlas no rēcieniem, No auto sirēnu brēcieniem, Kas garām skrēja mums kaucot, Uz lielceļiem putekļus jaucot.»

Zini, tāda aizvien un vēl vairāk (!) ir visa mūsu dzīve tel!» (A. Austr., inv. nr. 387.)

Iespējams, ka pēc Lizetes Skalbes nāves 1972. gada 2. septembrī Mudīte Austriņa turpinājusi rakstīt Ilzei Skalbei-Legzdiņai un viņai rakstītās vēstules vēl glabā saņēmēja. Kārļa Skalbes muzejam nodotas divas Ilzei Legzdiņai adresētas Mudītes Austriņas vēstules.

1982. gadā Mudīte Austriņa uzzināja, ka arī viņai nav gājusi secen nieru policistoze — slimība, kas pašos spēka gados pieveica Antonu Austriņu. Pēdējie deviņi dzīves gadi pagāja, patiesi varonīgi cīnoties ar nepielūdzamo nelaimi. Zuda fiziskie spēki un garīgās koncentrēšanās spējas, neciešamās muguras sāpes visbeidzot neļāva staigāt ilgāk par piecpadsmi, divdesmi minūtēm. Trūka «pranas» un rakstīšanai nepieciešamās «žurmes». Dienas aizslīdēja, gulšņājot slīpgultā, vērojot, kā kolibrīši uz balkona lidinās no viena sarkanā «brīnumpupu» zieda uz otru, un grimstot sapņos par Latviju.

1990. gada 7. novembrī Mudīte Austriņa rakstīja Kārļa Skalbes mazbērniem Margrietai un Jānim: «Šodien ir krusttēva dzimšanas diena un es — kā katru gadu — staigāju domās tālus, bet sirdī TIK tuvus ceļus no Kaikašiem uz Saulrietiem kā senāks, neaizmirstamās vasarās, ceru, ka

Mudīte Austriņa (pa labi) ar māti Martu Austriņu un Gunaru un Jautrīti Saliņiem 1984. gadā.

šodien kāds iedez kamīnā liesmas (un skan: «Pie Šinkas vārtiem...»).

Mana slimība progresē, un kauli (mugura) nežēlīgi sāp, ceru tomēr vēlreiz līdz Piebalgai notikt.» (A. Austr., inv. nr. 295)

1991. gada 25. maijā, atsveicinājusies no mātes un draugiem, Mudīte Austriņā pēdējoreiz devās pāri okeānam — «palikt pie tēva».*

Latvijā viņa pārmaiņus dzīvoja pie Lilijas Dzenes un Annas Žigures, ciemojās tēva dzimtajos Vecpiebalgas Kaikašos, Kārļa Skalbes Saulrietos, Annas Brigaderes Sprīdišos un Edvarta Virzas Billītēs, uzrakstīja savas literārās autobiogrāfijas pēdējās rindas: «Man vairs nekas cits nav licies svarīgāk kā būt mājās.

Sovasar beidzot es atgriežos pavisam, no tēva mantotas slimības salauzta, kā Jānis Peters teicis: «Kļūt par tēvu zemi.»**

Mudīte Austriņā nomira 1991. gada 2. jūlijā, ceļā uz Kaikašiem.

* Dzene L. Dzejnieka meitiņa. — Labrīt. — 1994. — 19. janv.

** Turpat.

* VĒSTULES KĀRLIM UN LIZETEI SKALBĒM

Lībekā, 15.5.45

Mīlais krusttēv,

pagājis tik ilgs laiks, kopš neesmu Jūs redzējusi. Dzirdējusi gan esmu vairākkārt no pazīstamiem, ka Jums ļoti klājoties, un esmu ļoti priecīga par to. Mēs ar mammu arī esam izgājušas cauri visām šīm briesmām sveikas un veselās. Patlaban man gan vairāk nekā nav kā mans vecais ceļojumu ruzzaks un nedaudz tētes grāmatas, ko varēju izglābt. Ir tikai cerība, cerība un vēlreiz cerība nākotnē un mūsu Latvijai. Bet tā ir galvenais un labākais, kas mums tagad var būt.

Par tuvāko nākotni pašreiz nedomāju — tā vēl tik neskaidra. Tikai Vācijā gan negribētos vēl atlikušo trimdā laiku pavadīt. Mēs ar mammu atbraucām tikai 8. decembrī, bet miera neesam jutušas gandrīz ne brīdī. Visumā mums klājies ļoti labi — es strādāju kopā ar savu draudzeni Dzidru kā Schreibhilfe kādā kara lazaretē, turpat arī vēl viņas māsa un mana ģimnāzijas direktora Nagobada¹ meita Aina. Vispirms biju Konicā, Westpreussen. Janvāra beigās atbēgām uz Bod-Kühlungsbornu, netālu no Rostokas, un tur biju tanī pašā lazaretē līdz 1. maijam, kad atkal bija jābēg un, ceru, pēdējo reizi, no krieviem. Šoreiz bēgšana bija būtiski pēdējā brīdī, varējām paņemt līdz tikai to, ko pats var panest. Bet es esmu tomēr ļoti laimīga, ka esam izglābušās. Gan jau ar laiku atkal pie kā tiksīm. No Kühlungsbornas drusku laikāk par mums, atbēga uz Lübecku arī Jānis Ve

selis. Vēl mums visu laiku kaimiņos — Rostokā — bija Jānis Rudzītis² (varbūt zināt — tagad precējies ar manu vecu paziņu — Bertu Sprogeri). Viņi gan aizbrauca jau nedēļu pirms krieviem uz Slezwig-Holšteinu (Eutin). Te, Lübeckā, latvieši ir ļoti rosīgi. Ir arī no Kurzemes atbraucis Bangerskis³, bet tagad visas lietas uz priekšu ar angļiem kārtos bij. ministru prezidents Bļodnieks⁴. No mūsu Piebalgas cilvēkiem Vācijā līdz šim esmu satikusi ļoti maz. Mana Kaiķu tante ar Skaidrīti un Vili⁵ ir Būndē, Westfālē. Turpat, kur Jānis Jaunsudrabiņš. Sarakstījos visu laiku ar Breiķšu Jāni⁶, bet pēc Lieldienām vairs neesmu nevienu vēstuli no viņa saņēmusi. Viņš bija netālu no manis, Sverinā, un skaitījās lazaretē kā slimis. Taisījās vēl pie izdevības ciemos, bet tā neiznāca.

Šinīs dienās dabūju bēdīgas ziņas par Konstantīnu Čaksti⁷. Negribas vēl ticēt, tādēļ nerakstiju arī neko Aijai, kurai kopā ar Jūsējo sūtu arī vēstuli caur laipno zviedru Sarkano krustu. Te, Lübeckā, vispār daudz ārzemnieku. Staigājam visi ar savām nacionālām krāsām, visi cerību pilni, ar vienām domām — tikt atpakaļ uz dzimteni.

Pagaidām esmu apmetusies 4 km no Lübeckas, mazā ciemā. Te ir ļoti daudz latviešu, un vācieši ir laipni pret mums. Mana saimniece šinī ziņā ir taisni aprīnojama. Un pagaidām man klājas labi. Daudz latviešu ir novietoti barakās, un tās apgādā angļi. Tie, stāsta, jau nogaršojuši arī angļu šokolādi un cigaretes. Sodien iešu ciemos — varbūt arī man kas tiks.

Mīļais krusttēv, sveicināt visus pazīstamos sirsnīgi no manis, jo sevišķi kundzi, Ilzīti⁸, Robi⁹ un Andrīti¹⁰. Ja iznāk, lūdzu, ko atrakstāt, būtu ļoti, ļoti priecīga. Sūtāt, lūdzu, uz Schwed. Rot. Kr. — Lübeck, Eschenburg Str. 5/7, nodot man. Piestaigāšu tur un varbūt ko sagaidīšu.

Jā, šeit Lübeckā ir arī Jūsu krustdēls Valdis, Kroders¹¹. Viņš ir atlaists un staigā privātā (kā diezgan daudzi latviešu zēni). Viņš domā, ka varbūt viņa vecāki ir Zviedrijā, jo viņi palika vēl pēc mums Kurzemē, un pēdējā laikā viņš

nav no viņiem saņēmis nekādas ziņas. Ja nu tas tā būtu, lūdzu, pastāstiet viņiem.

Ar mīļiem, mīļiem sveicieniem

Mudīte.

P. S. Sveicieni visiem draugiem no manas mammas.

K. Sk., inv. nr. 2434

¹ Nagobads Ernests — Rīgas 2. pils. ģimnāzijas direktors, Eslingas latviešu ģimnāzijas direktors.

² Rudzītis Jānis — literatūras zinātnieks, kritiķis.

³ Bangerskis Rūdolfs — ģenerālis, Latvijas nacionālās komitejas prezidents Lībekā.

⁴ Bļodnieks Ādolfs — politiķis, Latvijas ministru prezidents (1933—1934).

⁵ Antona Austriņa pusbrāļa Pētera sieva Marija Austriņa ar meitu Skaidrīti Zālīti un znotu.

⁶ Breikšs Jānis — vecpiebalzdzēns, Leonīda Breikša radnieks.

⁷ Čakste Konstantīns — jurists, Latvijas Centrālās Padomes priekšsēdētājs (1943—1944), nodibināja sakarus ar igauņu un lietuviešu pretošanās organizācijām un Latvijas sūtņiem ārzemēs. 1944. gadā gestapo apcietināts, 1945. gada 21. februārī mira ceļā no Stuthofas uz Laurenburgu. Prezidenta Jāņa Čakstes dēls.

⁸ K. Skalbes meita Ilze Skalbe-Legzdiņa.

⁹ K. Skalbes znots arhitekts Roberts Legzdiņš.

¹⁰ K. Skalbes mazdēls Andrejs Legzdiņš, vēlāk arhitekts.

¹¹ Kroders Valdemārs — rakstnieks, publicista Artura Krodera tulkotājas Zelmās Kroderes dēls.

Tibingenā 22.12.41

Mīļā Skalbes kundze,

sirsnīgs paldies par Jūsu vēstuli. Sainīti vēl neesmu saņēmusi, bet svētki jau būs jauki arī tā, gaidot, ar to sajūtu, ka Jūs kā vecos, labos laikos iedomājat. Mīļā Skalbes kundze, nu nevajadzēja Jums varbūt nemaz sūtīt. Neiet jau mums vairs nekur tik viegli, un prieks ir liels arī par kādiem rindiņiem. Arī es taču tagad skaitos jau liels cilvēks, bet

kaut sirds dziļumos vēl dažbrīd ir tik jauki būt mazam. Un tāda esmu, saņemot un lasot Jūsu vēstuli.

Man dažreiz jādomā — viss laikam tomēr liktenis. Jūs taču vēl atceraties, kā es Latvijā gribēju tikt uz Zviedriju. Par Vāciju negribēju ne domāt. Bet negāja un negāja, kā vajadzēja. Dzintarkrasts aizgāja uz Liepāju, un arī vēlākie mēģinājumi visi bija nesekmīgi, līdz beidzot decembrī ar mammu atbraucām uz Vāciju. Un, lai nu šeit citādi kā, šī iespēja studēt man Zviedrijā diez vai būtu, vismaz ne tāda kā tagad.

Ja Jūs man prasāt, kur ņemu līdzekļus, tad grūti īstenībā atbildēt. Pabalstus jau nekādus nepiešķir. Bet pārtika ir par brīvu, un tās 50 RM dzīvoklim dažreiz iedod mamma (viņa pelna 150 RM), citreiz pārdodu cigaretes, kuras gan arī dod ļoti neregulāri.

Augstskola mums šeit, franču zonā, ir par brīvu, un tas arī liels ieguvums. Visbēdīgākā lieta ir ar drēbēm. Bēgot no krieviem, visu pazaudējām. Bija jāskrien kājām, un tā palika katrai rokā tikai mazs koferītis. Manā iekšā pie tam tikai grāmatas, Latvijas māla trauciņi. Bet to vēl nevienam brīdī neesmu nozēlojusi, un, ja tagad būtu jāskrien, tad ņemtu atkal tās pašas mantas. Amerikāņu zonā jau šo to no UNRRas¹ dabūja, bet franči šinī ziņā ļoti skopi. Mums lemtās mantas izlietoja paši, nav jau viņiem arī nekā pašiem. Citādi tomēr viņu izturēšanās ļoti patīkama, viņi mūs uzskata par sev līdzīgiem, un praktiski esam šķira starp viņiem un vāciešiem.

Te jau arī garas vasaras un 3/4 no gada gandrīz var skriet basām kājām.

Par izejošanu es pagaidām nedomāju. Citi jau nemiera pilni, es gribu palikt pie Eiropas. Nesen saņēmu ziņas par mājām — Kraujiņi², vecā tantīte dzīvi. Gaidot vēstuli, kuru arī beidzot aizrakstīju uz veco adresi. Sūta sveicienus no Kārļa Krūzas, Ata Ķeniņa, kuri bieži pie viņiem cīmojoties. Laikam taču savos dziļumos Rīga ir mūsu vecā Rīga un dzīvo savu dzīvi.

Rīt braukšu pie mammiņas uz Eslingenu, kur arī pavēdišu svētkus. Sakarā ar kurināmā trūkumu mums universitātē garas brīvdienas, par ko gan neesmu visai sajūsmaināta, — mājās ir vēl aukstāk.

Šinīs dienās mammiņa Jums no Eslingenas izsūtīja gribu matu svētku sveicienam. Ceru, ka Jūs to, vismaz uz Jaunajiem, saņemsat.

Sirsniņīgi sveicieni Jums un visai jūsu ģimenei svētkos un Jaunajā gadā.

Jūsu Mudīte

K. Sk., inv. nr. 245

¹ United Relief and Rehabilitation Administration — Apvienoto Nāciju organizācijas palīdzības pārvalde sabiedroto karagūstekņu deportēto civiliedzīvotāju repatriēšanai.

² Kārļa Kraujiņa ģimene. Rakstnieks bija Mudītes Austriņas mātes svainis.

Lārā, tranzītnomēts
1949. g. 1. decembris

Mīlā, mīlā Skalbes kundze, gribēju Jums jau tik sen vēstuli rakstīt, jau vasarā, kad biju brīvlaikā reti skaistā Vācijas vietā puķu dārzniekuursos (mammiņa gribēja, lai mācos Amerikai ko praktisku), un kāds meža ceļš tik ļoti atgādināja Vecpiebalgu (iznākot no tā, likās, ka ir Smeļkalnā un lejā aiz eglēm Alauksts), visu rudeni un visbeidzot krusttēva dzimšanas dienā (ļoti vēl tad, kad ciemojām Mārtiņš Ziverts un Ziverta kundze¹ man rādīja Andžīnā bildīti, kur viņš jau liels zēns, piesnigušā mežā).

Mīlā Skalbes kundze, tagad nu esmu ceļa jūtīs uz Ameriku. Tomēr, man liekas, ka tur būšu Jums daudz tuvāk un Jūs ātrāk redzēšu, jo mūs nešķirs vairs Vācijas nepārejāmā robeža. Jums jau varbūt liekas savādi, ka esam mammiņu izvēlējušās tik tālu zemi, bet šeit, Vāczemē, visur ir ceļa jūtīs, tik daudz draugu jau otrā krastā, ka rudeni

pazīstamos katru trešdienu uz Ameriku izvadot, bija savādi ap sirdi, domājot par to, ka mēs vēl neziņā, neesam izšķīrušās. Un tā arī paņēmu baznīcas doto līgumu uz Ņujorku, bet mammiņai papīrus atsūtīja Anna Pētersone (Jūl. Pētersona meita), viņa arī ir netālu no Ņujorkas. Tomēr mums jābrauc katrai no savas zonas, un mammiņa brauks tā tikai janvārī, kad būšu jau nopelnījusi pirmo algu, jo viņas līgums ir fiktīvs.

Pēdējā ziemā Jūs daudz pieminējām, kad abas kopā ar Pētersonu Anniņu vairākkārt viesojāmies pie Angelikas Gailītes³ Hanavā. Viņa ir tāda pati, nemaz nepārmainījies, kā Rīgā un dzīvo visam tik skaisti līdz. Pricējās uz viņu ļoti Amerikā, jo viņa arī Ņujorkā vai Ņujorkas tuvumā, kā Anniņa raksta.

Pag. sestdienu bija skaista pēdējā sestdienu — pieminējam krusttēva 70. dzimšanas dienu PEN⁴ kluba rīkotajā vakarā, kas bija arī pēdējais Jāņa Porieša⁵ rīkotais vakars (brauc uz Bostonu). Viņš lūdza mani lasīt atmiņas, ko ar lielu prieku dariju, un Lilija Stengele deklamēja, Elza Mekša dziedāja. Krusttēvu pieminēt bija sanākuši reti daudz ļaužu, pēc tam vakarējām pie Jāņa Kadiļa.⁶

Nesen «Karogā» lasīju Mildas Zālītes⁷ rakstu par Alfr. Kalniņu, priecājos, ka viņa vēl Rīgā. Reinis Birzgalis⁸ zināja stāstīt, ka Rīgā viņa dzīvoklī dzīvojis Jānis Priede⁹ un miris. Citu ziņu no mājām nav, baidāmies ļoti rakstīt.

Miļā Skalbes kundze, es ļoti ceru, ka Jūs man atrakstīsāt kādu rindiņu uz Ameriku. Mana adrese paredzēta: M. A. c/o Mrs. Douglas Findlay, 11 E 73rd Street, NEW-YORK, N. Y. Nezinu gan, cik ilgi tur būšu, braucu par kalponi, jo līgumā paredzēta laba alga, 100—160 dol. pie visa brīva, un tā ceru atlicināt studiju nobeigšanai (atlicis I semestris, būtu beigusi citādi, bet pag. gadā strādāju laiku franču IRO¹⁰ un tā nokavēju I sem.). Līgums jau bija interesants: 1) prasīta blondā, 2) jāmīl suņi, 3) jāmāk vārit. Kundze runā franciski un itāliski, un Anna rakstīja, ka viņa esot no ļoti labas ģimenes. Pētersonu Anniņai ļoti laimējās — aiz-

brauca par kalponi, bet tagad dzīvo pie diviem veciem cilvēkiem kā draudzene kundzei un ir pašai sava (otra) istaba gleznošanai.

Miļā Skalbes kundze, šovakar beigšu, rakstišu no Amerikas Jums vēl. Atvados no Jums Eiropā, novēlu Jums, Ilzei, Robim, Andžinam gaišus svētkus; sveicināt mīļi jo mīļo Arturu Bērziņu¹¹, Breikšu ģimeni, Arturu Kroderu, Mārtiņu Zīvertu un kundzi, Čakstes Aiju, ja redzat, visus, visus jaunos Rīgas un Piebalgas cilvēkus.

Ardievu, un ceru, ka tiksimies; drīz!

Jūsu Mudīte

K. Sk., inv. nr. 244

¹ Zīverte Elza — dziedone.

² Andrejs Legzdīņš.

³ Gailīte Angelika — rakstniece, vēsturniece, žurnāliste, skolotāja.

⁴ PEN — Poets-Essayists-Novelists — starptautiska rakstnieku apvienība.

⁵ Porietis Jānis — žurnālists.

⁶ Kadīlis Jānis — literatūrzinātnieks, grāmatizdevējs.

⁷ Zālīte Milda — mūzikas vēsturniece, filozofe, komponista, mūzikas kritiķa Jāņa Zālīša dzīvesbiedre.

⁸ Birzgalis Reinis — aktieris, režisors, ilustrators, karikatūrists.

⁹ Priede Jānis — režisors, aktieris, Antona Austriņa pusmāsas dēls.

¹⁰ IRO — International Refugee Organisation — Internacionālā organizācija neregulāri pārvietoto personu izvietojšanai starptautiskā darbā tirgū, UNRRA pēctece 40. gadu 2. pusē.

¹¹ Bērziņš Arturs — publicists un teātra kritiķis.

Ņujorkas bibliotēka
28. nov. 1951. g.

Miļā Skalbes kundze, paldies par Jūsu 18. nov. vēstuli un, lūdzu, nedomājiet NEKAD, ka Jūs mani apgrūtināt. Man tas ir tikai prieks, darīt ko krusttēva rakstu labā.

Priecājos, ka mazais, zilais lakatiņš Jums patika, un pieļieku tagad vienu ilzītei. Varbūt viņai noder.

Mana mammaiņa aizvien dzīvojusi kopā ar mani (L.

mani galvotāji bija tik laipni un viņu uzlūdza te braukt, un tā arī viņa te palika). Tas arī ir viens no iemesliem, kādēļ tur tik ilgi dzīvoju, — nezinu īsti labi, kā varētu Ņujorkā iekārtoties (jo tad mammai būtu jāstrādā, tagad viņa tikai piepalīdz audzināt 4 suņus un man šo to), gribētu gan reiz studijas nobeigt, bet ticu — nāks laiks, nāks padoms.

Mums, t. i., Ņujorkā, 18. nov. svētki bija bāli, kaut liels ļaužu pieplūdums. Pēc programmas jau arī bija paredzēta balle (te viss notiek ar ballēm, lai rīkodu kāda organizācija), ko ievadot, programmu noslēdza koris ar «Alutiņi, bāleliņi» (!). Varbūt tā Dieva zīme — dziesma aizlūza, visi sāka aplaudēt — un tā 18. nov. svētkiem tik neparastā programma noslēdzās.

Dāmas bija «lielās» tualetēs, kailiem pleciem. Bet tā jau bija arī pag. svētkos (pat izd. Rudzīša¹ kundze vienos krēma tillos). Pierast tomēr nevar.

Piedodat, lūdzu, manu rokkrakstu. Steidzos, jo atnesa krusttēva grāmatas. Nevaru diemžēl nekur atrast «Karaļa krāsnikuri». Kur, kādā sējumā tas varētu būt? (Paņemu gan visus iespējamus šejienes.) «Ziemeļmeita» nevarēju atrast Jūsu kā 4) minēto teikumu «Un tas nav miers, ko viņi slavē...». Bet tur pārējais viss sakrita.

Jūs sirsnīgi sveicinot,

Mudīte

P. S. Mammaiņa arī sūta labas dienas; Jums visiem, liekiem un maziem.

Stroda² adrese man tagad ir, rakstīju vēlreiz, jo viņš dzerot un esot reti mājās. Žēl, ka atstāju mājās, pielikšu Jums nāk. vēstulē.

K. Sk., inv. nr. 2451.

¹ Grāmatu Drauga īpašnieks, grāmatizdevējs Helmārs Rudzītis.

² Gleznotājs Jānis Strods, kuram Mudīte Austriņā lūdza Lizetei Skalbei nepieciešamo žurnālu «Latvju Mēnešraksts».

Mijā Skalbes kundze,
sveicinu Jūs Jāņu vakarā. Nu jau desmitajā bez mājām.
Tik labi būtu atkal rīt pie Jums un krusttēva uz Saulrietiem
aiziet. Aizvien vēl prātā pēdējie Jāņi, kas šķiet visskaistākie,
kad braucām uz Jaunpiebalgu pie dārznieka Barbara. Man
vēl vienā grāmatiņā rožu lapiņa no viņa Jāņu rozēm. Pieliku
Amerikas papardīti, kas gan līdzīga mūsējai, bet nezinu
Jāņu. Te svin latvieši sestdien pirms vai pēc īstās dienas.
Tā biju pag. nedēļas beigās uz kādu visai lielu latv. kolo-
niju, kur poļu parkā bija liels Jāņu uzvedums. Turienieši visi
dzied korī un ar visu sirdi, tā kā bija arī liels īsta šķitums.
sevišķi, kad Jāņu bērni caur mežu no tāluma līgodami nāca.
Vēlāk balle bija kā īsta zaļumballe pie dziestoša uguns-
kura. Polku mēģināja lēkt pat Austrijas Leopolds I no Habs-
burgiem, ko vilimantiekieši godā. Latvieši Ņujorkā ir izkal-
tuši, un tur Jāņi vairs tikai vārda pēc.

Sirsnīgs paldies par «Mistērijām», ko lasījām Lieldienas
laikā.

Manas skolas biedrenes Dzidras tēvs (viņa ar māti aiz-
brauca atpakaļ pēc kara beigām uz Rīgu no krievu zonas)
saņēma garu vēstuli. Bildei lai, uz vienas esot arī man
tuvinieki redzami (mamma māsa pēc atgriešanās viņas pie-
ņēma pie sevis), bet nav vēl man atsūtīta, tiekot pārīfoto-
grafēta.

Sirsnīgas labdienas Jums visiem

Mudīte

Jāņu vakarā,
1954. g.

K. Sk., inv. nr. 2462

Svētku sveiciens

Jums un lieliem un maziem ap Jums no mums abām ar šo
zapotēku seno dieviņu¹, ko dzīvu redzēju šoruden neaizmī-
stamajā Mitlas (kā mūsu Talsi) muzejiņā Meksikā². Tas bija
BRINISĶIGS atklājums, šī indiāņu zeme ar pagātni, tagad

un nākotni. Monte Alban, pilskalnā netālu no Mitlas, kas celts 3000 gadu atpakaļ saules un mēness tecēšanas vērošanai, man likās, ka esmu atkal reiz nonākusi Saulrietos. Tur bija sirdij «viss, ko viņa prasa», — saule, puķu medus smarža un rasa, un 3000 gadu mūžības. Visu to redzot, liels miers nāca pār mani un it kā apņēmu pat šodien, to atceroties. Nosūtīju Jums un varbūt Andrejam mantojumā vienu salmu tēliņu, ko indiāņi uzliek savām meskala pudelēm.

Mammaņa sveicina.

Simt mīļu labdienu vēlreiz.

Mudīte

K. Sk., inv. nr. 2430.

¹ Zīmējums uz vēstulpapīra.

² Meksiku Mudīte Austriņā apmeklēja 1958. gadā.

Sausalīto

1964. g. 18. janvārī

Mīļā, mīļā Skalbes kundze, tas bija tik brīnišķīgi — ka Jūsu un Niklāvu¹, kā Kadiļu Jānis viņus sauc, domas bija it kā kopā uz mani nākušas, un šorīt, tieši pirms savas dzimšanas dienas, saņēmu Jūsējo un Niklāvu lielo vienreizīgo (ar Romas ganiem) daiļo vēstuli. Nu man visu laiku sajūta, it kā jūs visi būtu ap mani, un laiks atkal reiz no horizontālā pārvērties vertikālā (to tā vienā grāmatā par zapotēku indiāņiem reiz izlasīju), latviski laikam labāk būtu teikt — pārļaicīgā laikā vērties. Jā, tieši šī paša sajūta man bija Romā, kur es caur Niklāviem atradu VISAS TĀS VERTĪBAS, kas bija manā bērniībā, bet ko šais garajos prombūtnes gados es reizēm it kā sāku šaubīt un apšaubīt, — tās it kā sāka likties augstākās nerealitātes, iespējamās tikai krusttēva pasākās. Un Romā no paša pirmā brīža, kad Romas stacijā Niklāvus ieraudzīju, — VISS BIJA, un mani pārņēma neizteicama laimes sajūta: pēc 20 gariem gadiem

biju atkal MAJĀS, jā, taisni tā. Un visi zvani zvanija, kur vien dievnamos gājām, un viss atvērās un it kā atdeva savu sirdi, un pāri visam lidinājās Fra Angeliko² eņģeļi, kopā ar visiem dārgiem gariem (kuri it kā nenāk līdz Amerikai, jo tur jau arī nav viņu vieta), un viss pārvērtās kā dzīvā Fra Angeliko «Paradīzē», kā viņa gleznā Svētā Marka klosterī Florencē, kur mani noveda Rudzīšu Bitīte. Es atcerējos sava tētes rakstīto kartīti uz šī paša Fra Angeliko eņģeļa reiz: «Glabā šo eņģelīti; vai viņš netaisās laisties? Tāpat pretī tev laižas manas domas,» — un pagātne un tagadne brīnumīgi savienojās un kļuva viens.

Pārļaicīgs arī bija Niklāva Strunkes dzimšanas dienas priekšvakars, kad sēdējām pašā Romas sirdī, mazā krodziņā (kur itāļiem bija kādas svinības, viens itālis vēlāk skaitīja dzejas un pieskandināja Niklāvam), un reizē bijām un nebijām vairs cilvēki, bet māriski tēli, kā kādā teiksmā — tik vienoti, kaut dažādos gada gājumos, no visām pasaules malām: paši Niklāvi, Jānis Annuss³ (kā no kuršu ķoniņiem nākdams), Māra Sātiņa, latviešu meitene no Austrālijas, AR KOKLI (viņa teicās arī pie jums, t. i., Legzdiņiem, Stokholmā bijusi), Jānis Kadilis, juniors⁴. Mūs savienoja ROMA un reizē Māra, Laima pati, pasaules sirdī, vienvienīgā ROMĀ, patiesi. It kā tur cauri gadu tūkstošiem kāda mūsu daļiņa būtu vienmēr bijusi, vienmēr būtu.

21. janv.

To nu visu Jums tā sestdien jūtu uzplūdumā uzrakstīju. Sodien vairs it kā nemāku turpināt — kā bieži, kad kāds mani par Romu taujā. Viss nogrimis jau dziļumā, dārgumā vērties. Bet man Jums VIENMĒR, VIENMĒR gribējies ko skaistu aizrakstīt un, vairāk vēl, Jūs VĒLREIZ dzīvē satikt, jo Jūs piederiet vēl tiem tāliem, brīnišķīgiem «dāņu ķēniņa laikiem», kā Andersena pasakā teikts, caur kuriem it kā viss

reizēm saslēdzas zelta gredzenā, gals un sākums. Pēc Romas man viss liekas savā veidā daudz vairāk iespējams, un ticu atkal BRINUMIEM.

Simt mīļu labdienu Jums un visiem Jūsējiem.

Mudīte

Domāšu — kā allaž — par Jums Kārļu dienā, kad laikam arī šī vēstule Jūs sasniegs.

K. Sk., inv. nr. 2477.

¹ Antona Austriņa draugs — gleznotājs Niklāvs Strunke un viņa dzīvesbiedre Olga — kultūras darbiniece. Raiņa un Aspazijas muzeja pārzine Kastanola.

² Fra Angeliko — itāļu gleznotājs.

³ Annuss Augusts Jānis — gleznotājs, Jāņa Annusa dēls.

⁴ Kadilis Jānis, jun. — diplomāts, literatūrkritiķa un grāmatizdevēja Jāņa Kadīja dēls.

Ņujorkā

1967. g. 17. dec.

Mīlā, mīlā Skalbes kundze,
par jaunu gadskārtu domas atkal staigā svētku ceļus. Kā Jums iet? Un kā klājas Ilzei, Robim, Andrejam un viņa ģimenei?

Biju šovasar brīdi Eiropā, bet tālāk par Itāliju un atceļā Parīzi un Londonu netiku. Mantes kapellā Kapri gan sailgojos ļoti ziemeļu — tur nonācu dienu pēc Jāņiem, un zviedri tur bija sakāruši mazus ziedu vainadziņus ar zili dzeltāniem karodziņiem. Viss dārzs bija pilns zīda magonītēm, tās pavadīja visu ceļu, cauri Normandijai līdz pašai ziemeļjūrai, t. i., kuģim uz Angliju.

Vasaras sākumā Ņujorkā bija tāli ciemiņi, starp tiem Jūlija Pētersona dēls Pēteris. Tā bija patiesi brīnišķa tikšanās. Šķīroties viņš mums ar Anniņu — viņa māsu un manu krustbērnu māti — noskaitīja visu «Marselini Never-

mor». Kaut kur — sapņu tālumā, staru spožumā kā bīķeris
Nāves salā šūpojas reāls un nereāls reizē šis brīnumīgais
pilsēts — mūsu Rīga.

SVĒTKU SVEICIENI

visiem

lieliem

un

maziem

ap Jums!

Mudīte,

mammaiņa pievienojas

K. Sk., inv. nr. 2485

Ņujorkā
krusttēva dzimšanas dienā
1969. g.

Miļā Skalbes kundze,
domās nāku atkal uz Jūsu namu, kā allaž šai dienā. Kā
jums visiem iet?

Es pati šovasar biju tālos ciemos — mājās, uz savu
onkuļa Kraujiņa 90. dzimšanas dienu, kā arī apraudzīt savu
tanti Elzu, viņa sievu, kura grūti slima un gribēja mūs
vēl ļoti, ļoti šai saulē paredzēt (tagad viņa atkal slimnīcā
neesot vairs nekādu cerību. Viņa slimo ar sklerodermiju
ādas arterīti — ļoti retu slimību). Tas nu bija tāds ceļo-
jumu ceļojums, visi mani dvēseles spēki it kā izsīka (t.i.
kad atbraucu, biju mēnesi gluži kā bez valodas un spēkiem
fiziskiem), kaut arī tur atradu visādas, visbrīnīšķi-brīnīš-
ķīgas brīnumzāļītes, neviena svešinieka acij gan nesaskatā-
mas, nesameklējamas. Savā veidā biju kā Burtnieku pils-
dzelmē. — Braucu viena pati, jo nīstu grupas, it sevišķi
trimdaņu grupiņas un viņu sīkmanīgo garu (tādus, kas
redz dzimtenē tikai skrandas, kaut paši domājas bagātī-
būdami dvēselē īstie skrandoņas). Jā -- īsumā un nu jau
ar sešu mēnesi distanci — dzimtenē ieguvu dvēseles bru-
ņas, kādas gan te, brīvajā pasaulē, laikam neviens nemāc
kaldināt. Manas bērniņas cilvēki, tētes draugi, tur man

saņēma tik siltām sirdīm un tā izslāpuši pēc BRIVIBAS, brīnišķi romantiskas (franču revolūcijas brīvības vai tam līdzīgi), kāda šai pusē nekur vairs neeksistē, bet ko es viņiem it kā personificēju un ko es it kā nespēju noliegt, jo, pati tur būdama, it kā atkal sāku tai ticēt. Sava veida paradokss, bet katrā ziņā mēs vieni otru spirdzinājām garā. Kā simbols visam tam man pirkstā Alauksta bronzas laikmeta gredzens, variet iedomāt!! Viens mākslinieks man to uzdāvināja (Alauksts katru pavasari tagad izskalo senlietas vecos kapu kalnos), jo man pašai nedeva atļauju Piebalgu apciemot (tur Gaiziņā laikam kādi nocietinājumi). Tas bija pavisam zaļš un valkājot sāk atkal mirdzēt, bronza spīdēt cauri, un es, to uzskatot, domāju par krusttēva pasaku — par viņa ezera dzelmēm. — Visskaistākais mans ciems laikam gan bija Jūrmalā, vecajā Alfrēda Kalniņa vasarnīcā, kur tobrīd bija Elza Stērste ar ģimeni. Kāds gara spēks! un dvēseles mirdzums. Tagad man pienāk tādas mazas, īsas vēstulītes. Viena parakstīta — Marselīna.

Jā, un tur tās priedes, kas šalca, šalca tik augstu pār galvu, reizē Dārziņu, Kalniņu un visus tos neteiktos vārdus. Un tad vēl Akurateru nams; Marija A.¹ kā balts, balts gars savā vecā magoņkoka gultā, brīnišķīgi skaistajā, — **aizvien vēl** — Altonovas namā. Viņa runāja tik daudz par Skalbi (vienbrīd viņa teica: ««Kampt un rīt,» — tā visu viņu vienīgā dzīves ziņa.» Par svešiniekiem Latvijā reizē ar latviešiem pašiem brīvībā). Cik SAKROPLŪTA bija Laimas² nāves ziņa «Laikā!» Ak, debess! — Un Brehmane-Štengele Nacionālajā Operā (satiku viņu «Inku zelta» baleta ģenerālmēģinājumā). Ģērmanis³ gan laikam nav dzirdējis vai neuzdrošinās atkārtot, ko Viņa domā un SAKA. Un Milda Zālite (bija ciemā pie viņas Jūrmalā, un arī viņa bija onkuļa dz. dienā), ko pēdējā dienā, vairs negaidot, satiku pie tētes kapa. Bija Jāņu vakars, un viņa nāca ar Jāņu zālēm visus dārgos kapus rotāt. Viņa man tagad raksta vālsbrīnišķas vēstules. Un reizē viņa ir ļoti konkrēta, konkrētāka kā senāk. Un stāv ar abām kājām zemē.

Nu jā, visu šo nevaru aprakstīt, ne arī tas aprakstāms. Jā, atstāju mājas Jāņu naktī, izbraukdama cauri vismīļajai Vidzemei Jāņu naktī ar vilcienu un redzēdama tur vienu, bet aizvien vēl — Jāņu ugunis. Līdz pašam visagrīnam ziemeļu vasaras rītam un robežai, tad Helsinkos iebraucu ar kuģi, gandrīz bez dzīvības. Bet tur — kā no pašas Kalevalas izkāpuši — mani sagaidīja mani jaunie somu draugi, etnoloģijas profesors (izskatā pats kā no Kalevalas) ar savu sievu — žurnālisti. Un ar viņiem kopā piedzīvoju somu vasaras dienu un Somiju, un dzeguzes, cīruļus, un visu, visu to ziemeļu vasaras laimi.

Simt mīļu, mīļu labdienu jums visiem, visiem, lieliem un maziem.

Skūpstu

Mudīte

Jānis⁴ bija aizsūtījis caur Laumu Reinholdi⁵ Piebalgas saules pureņus uz mana onkuļa 90. dz. dienu. Vēlāk man atveda arī turienes maizi (no Rankas) un pojenes, vecā Mača⁶ plūktas.

P. S. Lūdzu, nestāstiet gan par manām vēstīm citiem. Ziņas tiek tik briesmīgi grozītas un kropļotas, un latviešiem dzimtenē tad nevajadzīgi jācieš. Viņi man arī lūdza to teikt, bet nav jau vairs KAM.

Vai Ilze man kādreiz nevarētu kādu vārdiņu atlaist? Domāju par viņu vai katreiz, kafejnīcā nonākot, it sevišķi kad līst. — Ar 1. janvāri dzīvosim Konektikutā (1. st. brauciens ar vilcienu uz pilsētu; sava veida Mežaparks tur); 13 STRICKLAND RD. COS COB, CONN. 06807

K. Sk., inv. nr. 2487

¹ Marija Akuratere — Jāņa Akuratera dzīvesbiedre.

² Laima Akuratere — tulkotāja, dzejniece, Jāņa Akuratera meita.

³ Uldis Gērmānis — vēsturnieks, publicists, rakstnieks.

⁴ Jānis Skalbe — Kārļa Skalbes dēls.

⁵ Lauma Reinholde — komponiste, pianiste, komponista un diriģenta Jāņa Reinholda meita.

⁶ Hermanis Mačs — Lilijas Dzenes tēvs.

IMANTS REITMANIS UN
GRĀMATU APGĀDS «IMANTA»

1965. gada rudenī Dānijas avīzēs tika spriests par grāmatu saistību ar ideoloģiju, kā arī par to, ka šī ideoloģija ir dažāda. Togad septembra sākumā Kopenhāgenā desmit dienas grāmatu izstādi rīkoja Igaunijas, Lietuvas un Latvijas PSR izdevniecības. 8. septembrī uz «pretsitiena» izstādi aicināja Kopenhāgenas latviešu apgāds «Imanta». Dāņu prese pieminēja abus šos notikumus, arī to, ka otrā izstāde uzsvēra Latvijas republikas un trimdas latviešu grāmatniecības nopelnus.* Runa bija galvenokārt par «Imantu». 10. oktobrī «Padomju Jaunatnē» izdevniecības «Liesma» galvenais redaktors Pēteris Bauģis ar ironiju rakstīja, ka Reitmaņa kungam (viņš gan neminēja, ka tas ir apgāda «Imanta» vadītājs) trūkstot zināšanu grāmatizdošanas lietās. Patiesībā gan Reitmanim šai jomā pieredze bija ne mazāka kā Bauģim.

Jānis Imants Gaidulis Reitmanis dzimis 1919. gada 25. februārī Dzelzavas Muceniekos. Viņa vecāmāte bija rakstnieka Doku Ata un sociāldemokrātiskās kustības organizētāja Pētera Doka māsa. Tēvs Jānis Reitmanis, pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs, dzimto pusi atstāja kopā ar lieliniekiem, kad Imantam bija trīs mēneši. Kristībās dotais trešais vārds nozīmēja, ka zēnam jāgaida tēva atgriešanās. Imants mācījās pagastskolās Dzelzavā, mātes dzimtajā pusē Jūdažos, tad Adulienā, apmeklēja ģimnāzijas Cesvainē

* Latvija, 1965. g. 2. okt.

un Alūksnē. 1942. gada rudenī Imants Reitmanis universitātē sāka studēt tieslietas, pēc tam pārgāja uz lauksaimniecības nodaļu, bet 1944. gada vasarā tika iesaukts leģionā. Pirms aiziešanas uz fronti viņš esot teicis: «Svina lode mani neņems, to jūs redzēsīt, ka es palikšu dzīvs.» Ievainots viņš tomēr tika. Viņu nosūtīja uz Dāniju ārstēties, un tur viņš arī palika līdz mūža galam 1966. gada 2. oktobrī.

Otrā pasaules kara beigās Dānijā bija nepilni divi tūkstoši latviešu — mazāk nekā vienā pašā Dzelzavas pagastā Imanta zēna gadus. Ar laiku tomēr lielākā daļa aizceļoja uz Ameriku un Austrāliju, arī citur. Latviešu kopienā Dānijā palika daži simti cilvēku. Viens no tautiešu sabiedriskās un kultūras dzīves galvenajiem rosinātājiem ar Vāciju un Zviedriju bija Imants Reitmanis, tāpēc var saprast P. Baugu nepatiku.

Jau pirmajā pēckara gadā bijušais tautsaimniecības students uzsāka grāmatu izdošanu bēgļu nometnēs. Viņa galvenais palīgs un darba turpinātājs bija dzīvesbiedre Eizēnija — Enita Reitmane (dz. Hamane), kas nebija paguvusi Rīgā pabeigt veterinārijas studijas. Apgādā kā redaktori darbojušies Ojārs Jēgens, Pāvils Klāns, Ervīns Grīns.

Pats pirmais bija Latvijā 1930. un 1940. gadā iznākušais latviešu-angļu un angļu-latviešu vārdnīcu atkārtots izdevums. Tās bija īpaši svarīgas tiem, kuri gatavojās aizceļot. Sekoja brāļu Grimmu «Pasaka par Sarkangalvīti» un Andreja Eglīša «Dievs, tava zeme deg!» latviešu, kā arī daļa valodā. Sis izdevums ar prāvesta Arnolda Grosbaha ievadvārdiem un Jura Soikana vairākrāsu ilustrācijām jau pie līdzināms vēlākajām «Imantas» skaisti un rūpīgi noformētajām grāmatām.

Apgāds ar šo vārdu darbu sāka gadus trīs vēlāk. «Imantu» simbolizēja jauneklis auļojoša zirga mugurā. Tas saistījās ar izdevēja uzvārdu un savā ziņā ar viņa pārgalvību, ķeroties pie grāmatu izlaišanas, — pārtikušu dzīvi tā nesolīja. Tomēr Reitmaņiem izdevās «noturēties seglos».

1951. gadā iznāca trīs grāmatas — «Latviešu tautas pa-

Imants un Enita Reitmaņi (vidū) «Imantas» apgāda telpās 50. gados ar kolēģiem Ojāru Jēgeru (pa labi) un Pēteri Bērziņu (pa kreisi) Kopenhāgenā.

sakas par zvēriem», Ingridas Viksnas «Mums jābrien jūrā» un Sallijas Salminenes «Katrīna». Nākošajā gadā — pirmais 432 lappušu «Latviešu tautsdziesmu» sējums. Pirmais no divpadsmit. Šādās reizēs saka: «Pat tad, ja nekas vairāk nebūtu izdarīts...» Bet bija jau, bija! Tai pašā 1952. gadā izdotas vēl astoņas citas grāmatas. 1953. gadā — bez trim lielajiem sējumiem atkal astoņas grāmatas.

Kopenhāgenas 12 sējumi bija piektais lielizdevums pēc Krišjāņa Barona «Latvju Dainām» (8 sēj.), Luda Bērziņa «Latvju Dainām» (6 sēj.), Jāņa Endzelīna un Roberta

Klaustiņa «Latviešu tautas dainām» (12 sēj.) un Pēteris Smita «Tautas dziesmām» (4 sēj.). Kopojumā redaktori bija Arveds Svābe, Kārlis Straubergs un Edīte Hauzenberga-Sturma, galveno darbu tomēr paveica O. Jēgens. Turpat 5400 lappusēs ievietotas 60 080 tautasdziesmas, kā arī variānti. Tieši tikpat dziesmu bija Krišjāņa Barona kopojumā un Folkloras krātuves vākumā, ko izdeva P. Šmits. Līdzīgi J. Endzelīna rediģētajam izdevumam arī «Imantas» sējumos ievietoti dažādi raksti par tautasdziesmām un latviešu etnogrāfiju. Tos iesnieguši trīspadsmit autori. Viss krājums iznāca sešos gados. Jāatceras, ka Reitmaņa darbu aizkavēja ugunsnelaime, kurā gāja bojā lielākā daļa jau sagatavoto pirmo četru sējumu. Zudušo no jauna iespiest palīdzēja Dānijas valdības naudas ziedojums. Nauda — par to (pareizāk — tās trūkumu) bija jādomā vienmēr, kad vajadzēja saistīties ar Andersena-Pedersena spiestuvi, kurā sagatavota lielākā daļa «Imantas» izdevumu, vai citām dāņu zviedru un vācu spiestuvēm. Pavisam izmantoti vienpadsmit tipogrāfiju pakalpojumi, arī dažādas grāmatniecības.

1953. gada 13. augustā, nosūtot I. Reitmanim stāsta «Vasara» korektūras lapas (grāmata iznāca oktobrī), Jānis Jaunsudrabiņš rakstīja:

«... Jūs teicāt, ka sūtīšot pirmo korektūru. Ja tā tiešām pirmā, tad jābrīnās par dāņu burtliči, kas varēja tik labi salikt.»*

Cieņas vārdi dāņu spiestuvju darbiniekiem, tāpat kā tiem latviešiem, kas rūpējušies par Kopenhāģenas tautasdziesmu izdevumu, noslēdz 11. sējumu.

Uz tautasdziesmām bija iespējams parakstīties. Sējumu beigās minēti 1125 tā sauktie subskribenti. No tiem 25 bija iestādes un organizācijas, arī daži zinātniski institūti. Pasūtītāju adreses bija visdažādākās, tomēr no Dānijas — tikai 6, bet no pasaules pretējās puses — no Austrālijas un Jaunzē

* J. Jaunsudrabiņa vēstule I. Reitmanim 1953. g. 13. augustā. Mado nas Novadpētniecības un mākslas muzejs, inv. nr. 28799.

landes — 194. Laika gaitā daļa pasūtītāju pārstāja sūtīt iemaksas. 12 sējumi audekla iesējumā pasūtītājam maksāja 68,40 dolārus, bet atsevišķs sējums tika pārdots par 7,20 dolāriem. Ar 10% atlaidi grāmatas saņēma tirgotāji tālāk-pārdošanai. Tautasdziesmu izdošana nepavisam nebija peļņas darbs. Līdzekļi, ko ienesa dažāda cita vairāk pieprasīta piecdesmito gadu sākuma grāmata, aizgāja tautasdziesmām. 1957. gadā iznākušā krājuma «Latviešu nerātnās tautasdziesmas, miklas, sakāmvārdi un parunas» titullapā rakstīts: «Šī grāmata ir izdota, lai kaut daļēji segtu tos zaudējumus, kas radušies, sagatavojot un izdodot «Latviešu tautasdziesmu» monumentālizdevumu 12 sējumos.» Deviņas desmitdaļas no teksta bija tautasdziesmas, patiesībā 12. sējuma atkārtojums. Viena desmitdaļa — miklas, parunas un sakāmvārdi. Šo grāmatu pirka labprāt. Taisni tādu pašu grāmatu — gandrīz vai kopiju — tūlīt pēc tam izdeva Andrejs Ozoliņš. Viņa izdevniecība un arī tipogrāfija darbojās nelielā pilsētiņā Eitinā Vācijas ziemeļos, kilometrus simt no Dānijas robežas.

Enita Reitmane atceras, ka galvenais pamudinājums tautasdziesmu izdošanai bija vēlēšanās atstāt pasaulei liecību par savas tautas gara bagātību. Pasaules politiskais stāvoklis tobrīd neviens cerību par Latvijas neatkarības drīzu atgūšanu. Reitmaņi nolēma citu zemju lielākajām bibliotēkām piesūtīt tautasdziesmas, tādējādi radot interesi par Latviju.

Papildus līdzekļu iegūšanai Imants Reitmanis piecdesmito gadu otrajā pusē nodibināja firmu «Imanta Parcel Service». Tā organizēja dāvanu saiņu sūtīšanu uz dažādām zemēm, arī Latviju.

Vienā gadā ar tautasdziesmu pēdējo sējumu, ārēji līdzīgi noformēta, iznāca K. Strauberga rediģētā «Latviešu tautas miklas, sakāmvārdi un parunas». Tautasdziesmu izdevumu bagātināja ilustrācijām izmantotie J. Broces un citu autoru zīmējumi, arī fotoattēli. Šai grāmatai zīmējumus ar zoss spalvu darinājis O. Jēgens. Galvenokārt tur rādīti etno-

grāfiskie priekšmeti, ar kuriem ārpus Latvijas sastapties varēja reti. Noderēja dzīves pieredze, ko Jēgens piemin savā 1965. gada pašportretā: «...un liekas, ka patlaban esmu viens no retajiem savas paaudzes latviešiem emigrācijā, kas vēl sikumos zina un prot ne tikai sēt un plaut (gan ar garkāti, gan vienroci), bet pat riju sērt un kult ar spriguli.»*

Domāju, šie četrpadsmit sējumi, ko Imants Reitmanis nosauca par kapitālizdevumiem, bija arī viens no pamudinājumiem līdzīga rakstura grāmatu iznākšanai Latvijā 1954.—1957. gadā. Te izdevumus sagatavoja Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras, vēlāk Valodas un literatūras institūts.

«Imanta» izdeva vēl ap simt grāmatu, dažādas pēc satura un arī apjoma — no 24 lappušu biezā Veronikas Strēlertes «Bruņu kalpa» līdz vairāk nekā 1000 lappušu apjomīgajai Eiženijas Turkinas «Latviski angliskai vārdnīcai». Piecdesmitajos gados pēc izdoto grāmatu nosaukumu skaita «Imanta» bija ceturtais latviešu apgāds aiz «Grāmatu Drauga», «Daugavas» un «Tilta».

Reklāmas piedāvājumos izdevniecības grāmatas dalītas šādi:

kapitālizdevumi,
latviešu autoru darbi,
tulkojumi,
izdevumi bērniem un jaunatnei,
grezno grāmatu sērija.

Grupējums nav viennozīmīgs — bērniem domātas gan latviešu, gan cittautu grāmatas, to pašu var sacīt par grezno grāmatu sēriju. Jāteic, glīti izveidoti bija visi «Imantas» izdevumi. Pirmajos astoņos gados te vislielākie nopelni Ojāram Jēgenam. Par to, ka darbs nebija vienkāršs, stāsta Silvija Jēgena: «Skaistajai Manceļa «Sprediķu izlasei» at

* Literatūra un Māksla, 1993. g. 18. jūn.

profesora Svābes ievadu arī sava vēsture. Šie sprediķi pārņemti no Manceļa sprediķu 2. izdevuma, kas atradies Karaliskajā bibliotēkā Kopenhāgenā. Izdevums bijis bojāts un vietām nesalasāms. To tad ar roku pārrakstījis, pat veselas lapas, mans vīrs, lai neatšķirtos no oriģināla.»

Ilgvars Steins sagatavoja nelielos dzejas krājumiņus, kas iznāca jau pēc Imanta Reitmaņa nāves (redaktors Rihards Rīdzinieks). Pāvila Klāna grāmatas iekārtoja viņa dzīvesbiedre Erna Geistaute. No Austrālijas savu veltījumu Arvedam Svābem un Aleksandram Grīnam atsūtīja grafiķis Sigurds Kalniņš, tad tapa «Ceļā uz purgatoriju» un «Septiņi un viens», arī V. Strēlertes «Bruņu kalps». Andrejs Eglītis bija iecienījis mākslinieku Juri Soikanu. Apgādā līdzī darbojušies arī Ervīns Grīns, Niklāvs Strunke, Ansis Bērziņš un Arvīds Sodums. Ēriha Kestnera grāmatas grūti iedomāties bez V. Trīra zīmējumiem, tāpat Kaudzišu «Mērnieku laikus» bez Eduarda Brencēna. Dž. Bokačo «Dekameronam» izmantotas 16. gs. Venēcijas iespieduma ilustrācijas. Vispār šai ziņā ar daudzām grāmatām «Imanta» pielīdzināma «Zelta Ābeles» augstas kultūras izdevumiem. Apmēram puse izdoto grāmatu iznāca vienlaikus ar mikstiem vākiem (lētākas) un arī cietos vākos, pārējās bija tikai cieto vāku iesējumā. Izņēmums — 1967.—1971. gadā izdotās nelielās dzejas grāmatīņas.

Pēc satura Kopenhāgenā izdoto grāmatu klāstu varētu daļīt trīs lielās daļās — folklorā, daiļliteratūrā, grāmatas par filozofiju, vēsturi un neseniem politiskiem notikumiem. Starp divām pēdējām grupām stingru robežu novilkt grūti. Pie kā tad pieskaitīt tādu dokumentālo prozu kā Mičihiko Hačijas «Hirosimas dienasgrāmatu», Hansa fon Lēndorfa «Austrumprūsijas dienasgrāmatu» vai Jānim Jaunsudrabiņam rakstīto vēstuļu kopojumu «Tā mums iet». «Imantas» izdevniecībā iznāca četri Osvalda Freivalda un divi Ādolfa Sildes darbi, Rūdolfā Bangerska četrdaļīgās atmiņas, Haralds Biezā, Paula Jureviča, Zentas Mauriņas, Artura Silgaila un Jāņa Sudrabiņa grāmatas.

Tulkotajā literatūrā «Imanta» priekšroku deva Arčibaldam Kroninam — izdoti četri viņa romāni. Vienīgi «Zvaigznes raugās lejup» bija Voldemāra Kārklīņa pirmskara tulkojuma pārspiedums. «Citadeles» agrākais izdevums Kopenhāgenā nebija pieietams, tāpēc jaunu tulkojumu veica Dānijā dzīvojošais Emīls Vilāns. Viņš tulkoja arī «Tirānu». «Debesu valstības atslēgas» tūlīt pēc kara tulkojusi Elza Apkalne Vācijā. No viņas sagatavoto romānu ieguvis kādreizējais kartogrāfs Pēteris Mantinieks, kam tolaik bija izdevniecība Briselē. E. Apkalnei avansā aizsūtīti divi kilogrami kafijas pupiņu. P. Mantinieks tomēr grāmatu neizdeva, bet tulkojumu pārdeva Reitmanim, piebilstams, ka ar E. Apkalni viss nokārtots. Tūlīt pēc Annemarijas Selinko romāna «Desirē» iznākšanas vācu valodā to pārtulkoja Velta Zante, un «Imanta» ieguva latviešu pirmizdevuma tiesības.

Par honorāriem ko noteiktu grūti pateikt. Bija autori, kas to saņēma, un arī tādi, kam bija tikai prieks par grāmatas iznākšanu un droši brīveksempļāri. Jānis Viesiens kura «Māla bezdelīgas» iznāca 1968. gadā, atceras: «Man kā autoram nebija nekas jāpiemaksā, un ar kādu honorāru arī neiznāca «krāmēties». Tāda nebija, un tādu arī neviens negaidīja. Domāju, ka apgāds arī nepazaudēja, jo grāmatas bija lētas un tās ātri izpirka. Vēlējos iegādāties kādu savas grāmatas papildeksempļāru, bet man atbildēja, ka visi aizgājuši «tautās», un tā man ir tikai viens pats manā grāmatu plauktā.»*

Honorāru ziņā apgādam nepaveicās ar pēdējo lielāko izdevumu — 1968. gadā iznākušajam Artura Krodera «Atmiņām». Enita Reitmane šo gadījumu tēlo tā:

«Vēl slims būdams, Imants samaksāja Kroderam pat atmiņām pilnu honorāru, jo grāmata esot uzrakstīta.

Pēc Imanta nāves Kroders man lūdza vēl samaksāt «no beigumiem», jo esot slims, vajagot zāles. Samaksāju tādā veidā vēl pāris reizes (par izdevumiem pārrakstīšanai utt.)

* J. Gulbiša (Viesiena) vēstule I. Zvirgzdiņam 1994. g. 17. aprīlī.

Gaidīju grāmatu veselu gadu. Nesagaidīju. Aizbraucu uz Stokholmu to saņemt. Saņēmu sikas lapiņas ar piezīmēm, avižu izgriezumus, dažas nesakārtotas lapas ar tekstu. Klāns uzrakstīja grāmatu — jauns honorārs. Ērna Geistaute pārakstīja tīrrakstā — jauns honorārs. Izdevu tomēr skaisti iesietu grāmatu palielā metienā, jo bija daudz subskribentu (sarakstu saņēmu no Krodera). Izsūtīju vispirms tiem — ar rēķinu. Visi, izrādās, bija samaksājuši Kroderam pilnu cenu — mani sabāra, kā varu prasīt samaksu otrreiz, un tā dabūju vēl piemaksāt sūtīšanas naudu.»*

Metieni uzrādīti tikai piektdaļai grāmatu, iespējams, arī tāpēc, lai novērstu autoru pretenzijas. Vācijas dienvidos Veilheimā iespiestajā un Kopenhāgenā zamsādas vākos (vienīgais tāds izdevums!) iespiestajā Veltas Tomas dzeju krājumā «Vēl» lasām: «Šī grāmata iznākusi tūkstoš deviņi simti piecdesmit devītā gada oktobrī 400 eksemplāros, kas iespiesti uz rokas lējuma papīra ar gaili ūdenszīmē.»

1956. gadā izdevniecība tautiešus iepriecināja ar Latvijas karti. Tā uzlīmēta uz kartona un sagriezta 196 daļās. Visus divdesmit gadus «Imanta» tautiešiem piedāvāja nelielu kabatas kalendāru. Tajā varēja atrast arī ziņas par dažādām latviešu organizācijām un pārstāvniecībām.

E. Reitmane raksta: «Diemžēl visi arhīvi iznīcināti (līdz ar grāmatām) 1979. gadā, kad bija jāpārceļas uz mazāku mājiņu, — nebija telpas.» Tāpēc arī šim pārskatam dažkārt pietrūka vēlamo ziņu.

Iedomāsimies — jauneklis (varbūt Imanta, kas «nevaid miris») mums atvedis grāmatas. Zirgs uz brīdi apstājas, jātnieks no somas ceļ ārā savus dārgumus. Ceļš ir bijis ilgs, tāls un grūts, bet zirga un jātnieka nogurumu mēs nejutām, mēs skatāmies tikai uz atvesto. Tur ir Ilonas Leimanes «Kailā dzīvība», Jāņa Reitera «Tēvrižu krājums», Džona Steinbeka «Par pelēm un cilvēkiem», Borisa Pasternaka «Doktors Živago» un vēl, un vēl...

* E. Reitmanes vēstule I. Zvirgzdiņam 1994. g. 9. jūnijā.

MŪSU JUBILĀRI

150

Juris Māters	1845.11.III—1885.4.II
Andrīvs Jūrdžs	1845.12.XII—1925.22.IV

100

Roberts Eidemanis	1895.9.V—1937.12.VI
Aleksandrs Grīns	1895.15.VIII—1941.25.XII
Valdis Grēviņš	1895.26.IX—1968.7.IV

JURA MĀTERA IDEĀLI UN ILŪZIJAS

I

Par Jura Mātera mūžu, sabiedrisko un literāro darbu nevarētu teikt, ka tas jebkad būtu pilnībā aizmirsts vai noliegts. Gan pirms Otrā pasaules kara, gan pēc tā, padomju apstākļos iznākušajos literatūrvēstures izdevumos, Juris Māters pieminēts kā spilgta, savdabīga personība, cilvēks, kura darbībai bijusi liela nozīme latviešu sabiedrībā pagājušā gadsimta 80. gadu pirmajā pusē.

Interesanti, ka dažādu paaudžu literatūrvēsturnieki ar diametrāli pretējiem uzskatiem (piemēram, A. Goba, A. Grigulis), vērtējot Jura Mātera personību un viņa saistību ar savu laikmetu, metaforiski izmanto vētras un viesuļa tēlu: «Māteru Juris kā viesuļaina vētra pārgāja pār mūsu sadzīves tīrumiem, te lauzdams un liekdams, te sagriezdams greizi vai arī pie zemes pieplakušo strauji raudams augšā.» (A. Goba.)* Arī A. Grigulis J. Mātera darbību nosauc par «pretešķību viesuļiem».**

Personības spilgtums un neikdienišķība Juri Māteru lika pieminēt vēl ilgi pēc viņa nāves. Bet kas ir paliekošs, kam ir nozīme un kas ir pieminēšanas vērts, kad sabiedrisko dis-

* Goba A. Māteru Juris — stāstnieks // Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. — R.: Literatūra, 1935. — 346. lpp.

** Grigulis A. Māteru Juris // Čakars O., Grigulis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture. — R.: Zvaigzne, 1987. — 413. lpp.

putu vēji ir norimuši, kad sen vairs neiznāk J. Mātera rediģētie un izdotie laikraksti, kad vairs nesanāk uz kopsapulcēm biedrības, kurās viņš reiz bija runasvīrs un priekšnieks, un, galvenais, arī viņa sarakstītos daiļdarbus lasa vairs tikai filoloģijas studenti, tātad — kāds varētu būt skatījums uz J. Mātera dzīvi un darbību no 20. gadsimta beigu viedokļa? Var gandrīz droši apgalvot, ka šis laika attālums nāk par labu J. Māteram. Ne jau tāpēc, ka varētu ieraudzīt kādu nepamanītu vai nenovērtētu šķautni paša rakstnieka personībā vai viņa daiļradē, bet gan tādēļ, ka, no laika distances raugoties, kļūst redzama un saprotama objektīvā J. Mātera vieta laikmeta kopainā, kas, fokusējoties J. Mātera nenogurstoši darbīgajā personā, sasaista aizejošos laikus ar nākošajiem, paliekošo ar pārejošo, augstu ideālismu ar sīvu cīņu pret dzīves pelēcīgo ikdienību. J. Mātera dzīvē un centienos spilgti un uzskatāmi koncentrējas 19. gadsimta 80. gadu pirmās puses latviešu sabiedrības liktenis. Gan J. Mātera sabiedriskā darbība, gan estētiskie uzskati un to realizācija daiļdarbos liecina par jaunām iespējām un arī jaunām problēmām latviešu nācijas dzīvē. Tādējādi par šī apcerējuma pamatuzdevumu būtu uzskatāms mēģinājums atklāt un raksturot šīs būtiskās laikmeta un personības kopsakarības.

II

Latviešu sabiedrības dzīvē līdz pat 90. gadu sākumam dominēja jaunlatviešu idejas un ideāli, tiesa gan, dažādās sabiedriskās grupās dažādā intensitātē. Jaunlatviešu apgaismojošā darbība ir tā augsne, no kuras barojās faktiski visas latviešu sabiedrības aktivitātes, tomēr ir svarīgi atzīmēt, ka jau samērā agri, 70. gadu pirmajā pusē, rodas nepieciešamība pēc nacionālās ideoloģijas konkretizācijas, vēsturiski un politiski skaidras un tajā pašā laikā idejiski simboliskas latviskās dzīves parametru nospraušanas. So uzde-

vumu veica tautiskais romantisms, kas bija ne vien estētiska, bet arī sabiedriska parādība. Jaunlatviešu piedāvātie apgaismotāju humānisma principi vienlaikus ieguva gan konkretizāciju praktiskas sabiedriskas rosības veidā, gan vispārinājumu tautiski romantiskas simbolikas veidā (Gaismas pils, Zilais kalns, Rāmava u. c.). Tautiskie romantiķi, veidojot savu māksliniecisko pasauli gan laika, gan telpas izpratnē, vienlaicīgi veidoja arī latviešu nācijas esamības hronotopu, formulēja latviešu nācijas ideālus.

Jura Mātera radošās un sabiedriskās dzīves un darba laiks ir 70. gadu beigas un 80. gadu sākums, tas ir — jau pēc tautiskā romantisma pilnbrieda laikmeta. Ārēji J. Māters it kā nav cieši saistīts ar tautisko romantismu, taču, pamatīgāk iepazīstot gan viņa sabiedrisko darbību, gan daiļradi, kļūst redzamas tiešas un ciešas saiknes ar iepriekšējo laikmetu vismaz divos aspektos. Estētiskajā plāksnē latviešu masu romāna aizsācējs, tautiskajam romantismam stilistiski patālu stāvošais J. Māters iezīmē latviešu literatūras attīstībā tipoloģisku procesu, kas pazīstams arī Rietumeiropas literatūras vēsturē, proti, romantisms, sasniedzot attīstības kulmināciju un zaudējot sākotnējo kvalitāti, kļūst par bāzi masu literatūras attīstībai. Šādam pagriezienam literatūras vēsturē ir arī objektīvs sociāli vēsturisks pamats — industriālās sabiedrības rašanās, kas rada arī masu cilvēku un viņa nepieciešamību pēc masu kultūras. Neapjausts un neformulēts, bet tieši tāds latviešu sabiedrībā ir J. Mātera darbības laiks.

Arī ar savu sabiedrisko darbību J. Māters ir tautiskā romantisma turpinātājs, tiesa gan, savdabīgā veidā, meklējot dialektisku kompromisu starp pretstatu vienību un nolieguma noliegumu. Tautiskais romantisms, objektīvi vērtējot tā ideoloģiju un simbolu valodu, bija antagonistiskās pret-runās ar pastāvošo ģeopolitisko realitāti (Ausekļa publicistikā gan dažviet apgalvots pretējais, bet vēlākā vēstures gaita apliecina, ka nacionāla ideoloģija un impērisma ideoloģija ir savstarpēji izslēdzoši lielumi). Lai arī tautisko

romantiķu ideāli ir formulēti metaforiski un no ikdienas atsvešināti, tie nepārprotami sevi ietver nacionālas patstāvības un neatkarības idejas. Politiskā terminoloģijā episkās dzejas apsolīto nākotnes skatījumu —

«Tad zels tautai jauni laiki,
Tad būs viņa svabada!»*

varētu formulēt kā nāciju pašnoteikšanās tiesības. Tādējādi nākas secināt, ka idejiskais mantojums, ko latviešu sabiedrība saņēma 70. un 80. gadu mijā, bija nopietns un smags, tas prasīja tautiski romantiskās programmas konkretizāciju un praktisku realizāciju. Par nozīmīgākajiem konkretizētājiem — un šoreiz tas nozīmē — arī korigētājiem — kļuva divas diezgan atšķirīgas personības — J. Lautenbahs un J. Māters. Viņu piedāvātā konkretizācija liecināja, ka cilvēki jūt arī nedrošību un bailes, redzot, ka vecā pasaule sākusi plaīst. Abus minētos cilvēkus varētu nosaukt par «pasaules lāpītājiem», ietverot šajā jēdzienā gan apzīmējumu bezcerīgiem un reizē pat bezjēdzīgiem centieniem rast harmonisku risinājumu nacionālajam jautājumam impērijas apstākļos, savas vēlmes saskaņojot ar atļautajām iespējām, gan arī mēģinājumus risināt sociālās pretrunas pašu latviešu starpā, kuras liek sevi manīt aizvien jūtāmāk (pat kalpu problēmām jau rakstīja pat J. Alunāns) un kuras pienācīgi novērtē gan J. Māters, gan J. Lautenbahs, bet reālās rīcības iespējas atkal ir stipri ierobežotas. J. Māters darbības formas palaikam ir ļoti ekstravagantas, bet saturā balstās racionālā un pragmatiskā skatījumā uz dzīvi. Publicistikā uzmanību viņš velta visdažādākajiem jautājumiem — veclatviešu un jaunlatviešu attiecības iztirzātas līdzās jaunajām Eiropas aktualitātēm — nihilisma un socialisma problēmām. Tomēr gluži praktiskas lietas — tautas skolu nostiprināšanās un attīstība, pagastu pašpārvalde.

* *Pumpurs A. Lāčplēsis.* — R.: Zinātne, 1988. — 260. lpp.

tiesas un juridiskā palīdzība zemniekiem, arī latviešu sabiedriskā dzīve biedrībās ir J. Mātera publicistikas mugurkauls, kas arī veido J. Mātera izdoto nedēļas laikrakstu «Baltijas Zemkopis» un «Tiesu Vēstnesis» seju. Abus laikrakstus neveiksmīgas finansiālās darbības dēļ J. Māteram nākas zaudēt. «Baltijas Zemkopi» J. Māters izdod no 1875. līdz 1879. gadam, bet «Tiesu Vēstnesi» — no 1880. līdz 1884. gadam (ar pārtraukumiem). Plašajā un daudzveidīgajā J. Mātera publicistikā no mūsdienu viedokļa interesantākās šķiet viņa pārdomas par nacionālo jautājumu, kurās koncentrētā veidā atklājas laikmeta garīgās problēmas:

«Tautiski centieni iziet uz tam, tautas vēsturiskas garīgas mantas (valodu, literatūru, ticību, ierašas, tautas savdabības) uzturēt un izkopt; tautu kā vienas ģimenes kopību vest pie lielākas attīstības un labklāšanas, pie viņas piederīgiem modināt vienprātību un cilvēciskas pašapziņas godu un rūpēties, ka tauta kā tāda netiktu izgaisināta un tamlīdz nepazustu morāliskā un intelektuālā panīcībā. [.]

Uz savu dzīvības spēku droši palaizdamās, viņa (tauta — O. L.) dzīvos un, allaž jo vairāk attīstīdamās, sasniegs tik augstu kultūras stāvokli, cik tas zem mūsu vēsturiskiem un politiskiem apstākļiem iespējams».*

J. Mātera sniegtais tautisko centienų raksturojums terminoloģijā daudz neatšķiras no Ausekļa un A. Kronvalda rakstiem, tomēr kā ēna vienmēr ir klāt aicinājums respektēt vēsturiskos un politiskos apstākļus. Miers un satiecība sabiedrībā J. Mātera acīs ir vērtības, kuras daudzina laika biedru vidū, viņaprāt, nekad nevar būt pietiekoši, lai gan viņam pašam nekad neizdevās apliecināt personīgo uzticību šīm vērtībām, jo vētrainā temperamenta dēļ viņš bija pastāvīgās konfliktsituācijās vai nu ar kādu laikabiedru, vai kādu konkurējošu laikrakstu, vai arī kādu biedrību.

* [Māters J.] Teodors Rolands. «Latviešu Avīžu» jaunākie grēki. — Tiesu Vēstnesis. — 1884. — 16. nr.

J. Mātera attieksme pret vēsturiskajiem un politiskajiem apstākļiem vērtējama vismaz divējādi. No vienas puses, pragmatiski novērtēdams laikmeta iespējas, J. Māters neredz citas tautas pastāvēšanas perspektīvas, no otras puses, jāatzīst, ka J. Māters arī nejut nepieciešamību pēc kādas citas perspektīvas. Viņš akceptē vēsturisko ģeopolitisko situāciju aiz pārliecības, kas veidojusies personiskās biogrāfiskās pieredzes rezultātā. Pusaudzā gadus, saduroties ar pārestību no saimnieka puses, kas nepilda solījumu puspusim J. Māteram ļaut apmeklēt skolu, aizstāvība un atbalsts tiek atrasti mācītāja Katerfelda un barona Koskila personās. Viņu labvēlība ļauj tomēr skolu apmeklēt (dzīves ceļš, kas tik līdzīgs J. Lautenbaha dzīves ceļam un tik pretējs A. Pumpura un Ausekļa biogrāfijām). Par cilvēka un sabiedrības attiecību pamatu J. Mātera acīs kļūst censonības ideāls, kas vienlīdz attiecas uz visu tautību cilvēkiem, arī centīgs latviešu jauneklis latvietim ne pārāk draudzīgajā pasaulē var gūt labus panākumus, jo censonību atbalsta ikviena sociālā slāņa pārstāvji. J. Mātera dzīve patiesi ir kā kalpo par apliecinājumu šādiem uzskatiem. Arī vēlākos gados viņa gaitas pavada varasvīru labvēlība un atbalsts. Baronam Koskilam un mācītājam Katerfeldam vēlāk pievienojas vēl viens nozīmīgs labvēlis — Kurzemes gubernators P. fon Lilienfelds, kurš spējīgo jaunekli pamana, kad tas strādā Piltenes maģistrātā. Gubernators novērtē J. Mātera spējas un darba prasmis un aicina strādāt uz Jelgavu par guberņas tipogrāfijas inspektoru un likumu un rīkojumu tulkotāju. Saprotams, ka šāda personiska pieredze un attiecības ietekmē J. Mātera uzskatu veidošanos. Savas dzīves piemērā viņš redz iespēju atrisināt latviešu sabiedriskās problēmas. Visām J. Mātera aktivitātēm ir divējāda motivācija. Viņa raksturs, kurā ir ne mazums ambiciozitātes, liek vienmēr būt līdzdalībniekam, vienmēr būt priekšgalā. Tajā pašā laikā J. Mātera degsmes un aktivitāte aizrauj citus. Vispilnīgākais piemērs šādai divējādai darbības motivācijai ir J. Mātera līdzdalība Kurzemes bīskopības biedrībā. Sākot-

nēji pilnīgi vācisko biedrību viņš spēj pārvērst par latviešu zemnieku pulcēšanās vietu, pats kļūdamas par šīs biedrības priekšnieku. Ilgi gan Māters šai amatā nenoturas, jo sāk konfliktēt ar nesenajiem sabiedrotajiem, tomēr viens vērtīgs darbs latviešu sabiedrības labā ir veikts. J. Māters ir arī viens no Jelgavas Latviešu biedrības veidotājiem un organizatoriem, taču arī šajā biedrībā viņa gaitas ir līdzīgas.

Zīmīgi, ka galvenokārt J. Māteram domstarpības un pretrunas veidojas tieši ar citiem latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem, tie vairāk ir personīga rakstura konflikti. Gan publicistikā («Vēstules par Baltijas sadzīvi»), gan arī abos romānos — «Sadzīves viņi» un «Patriotisms un mīlestība» liela uzmanība pievērsta kārtu miermīlīgas sadarbības idejai vispārības labā, pie tam ļoti nopietni respektējot dažu kārtu īpašās privilēģijas un citu salīdzinošu maztiesīgumu. — «Nevar viss liegt, ka jaunmalēniešu (respektīvi, jaunlatviešu; autora attieksme ir ironiska — *O. L.*) nodoms labs, bet tas ceļš, pa kuru tie savu mērķi grib panākt, ir smādējams tādēļ, ka tas ved pa postažu, kur viss tiek noārdīts un nicinātot atstumts pie malas, bez kā jaunmalēnieši tā vietā spētu dot ko jaunu, derīgāku. Un, pa šo ceļu ejot, tautiski centieni nevar izdoties par labu, bet atnes tikai postu un berzēšanos starp ļaužu kārtām, ko pats Dievs iecēlis.»* — šos vārdus no romāna «Patriotisms un mīlestība» var uzskatīt par sabiedriski politisku J. Mātera manifestu. Var gluži vai apbrīnot, cik sadzīviski ķildīgais rakstnieks ir bijis kvēls sociāla miera un saskaņas piekritējs.

J. Māters grib uzstāties kā tautiski romantiskās dedzības un veclatviskā apdomīguma apvienotājs. Piektā no vēstulēm par Baltijas sadzīvi, kuras tika publicētas «Baltijas Zemkopī», ir pilnībā veltīta šo J. Mātera centienu iztirzājumam: «Jaunlatvieši! Domājieties sevi vieni, bez veclatviešiem, bez viņu garīgām mantām, bez tiem avotiem, iz kuriem jūs esat

* *Māters J. Patriotisms un mīlestība // Kopoti raksti. 3. sēj., — R.: A. Gulbis, 1924. — 98. lpp.*

savu gudrību un gaismu smēluši, un tad atdāriet acis un lūkojiet uz vistuvāko nākamību, ko jūs tad ieraudzīsiet! Iesākuma galu! Un veclatvieši! Domājieties sevi vienus, bez jaunlatviešiem, bez tā dedzīgā tautiskā gara, kas tās mantas uztur, kopj un vairo, kas mums ir un ko mūsu līdziedzīvotāji caur gadu simteņiem tik rūpīgi kopuši, un tad lūkojiet uz netālo nākotni, ko jūs tad ieraudzīsiet! Gala iesākums!*

J. Māters no nacionāli sociālajām pretrunām ir centies izvairīties, lietojot nekonkrētu un vispārinātu retoriku par «mūsu līdziedzīvotājiem», kuri «tās mantas» caur gadu simteņiem kopuši. Labi domātie J. Mātera aicinājumi gan vairāk izklausās pēc nacionāli radikālāko latviešu kušināšanas, nekādu būtisku alternatīvu latviešu sabiedrības un kultūras tālāktapšanai nepiedāvājot. Individuālās censonības ideālu līdz galīgai konsekvencei Māters izstrādājis romāna «Sadzīves viļņi» galvenajā varonī Eduardā Felzenbergī — latvietī, kurš pilns respekta un cieņas pret Dieva radīto kārtu sabiedrību, tomēr spēj šīs kārtu robežas arī pārvarēt un kļūt par muižnieku. Romāna nosaukums «Sadzīves viļņi» arī uzskatāms par konceptuālu J. Mātera pasaules skatījumā. Ne epohāli «mērnieku laiki», bet «sadzīves viļņi» ir gan sabiedrības, gan indivīda esamības pārmaiņu mērs. Šī «sadzīves viļņu» filozofija savdabīgu tālāk izvērsumu guvusi romānā «Patriotisms un mīlestība». Tā uzmanības centrā ir tautas vadoņu «sliktās sirdis», «kuras caur sadzīves viļņiem un bangām samaitātas un saģiftētas un tādēļ arī savu līdztautiešu labāko tiesu samaitā un saģiftē».**

J. Mātera sabiedriski politiskajos uzskatos ir skaidri jāužsāma norobežošanās no iepriekšējās paaudzes latviešu sabiedrisko darbinieku sociālās aktivitātes, to nomainot ar censonības ideālu tīri sadzīvīskā vidē. Taču tas nebūt nenō-

* *Māters J.* Vēstules par Baltijas sadzīvi, 5. vēstule // *Kopoti raksti.* 4. sēj. — R.: A. Gulbis, 1924. — 161. lpp.

** *Māters J.* Patriotisms un mīlestība // *Kopoti raksti.* 3. sēj. — 287. lpp.

zīmē, ka J. Māters noraida nacionālo ideju. Viņa laikmetā nācijas veidošanās process bija sasniedzis tādu pakāpi, ka tālāka attīstība bija iespējama, vienīgi izmainot vēsturiskos un politiskos apstākļus, tāpēc arī jauns būtisks pagrieziena nacionālās ideoloģijas attīstībā varēja notikt vien vairākus gadu desmitus vēlāk, kad sociālās «zemestrices» bija krietni satricinājušas drošo carisma ēku.

Pragmatiski piezēmetā J. Mātera darbība arī ir gana nozīmīga latviešu sabiedrībai. Viņa konkrētā palīdzība zemniekiem preses izdevumos «Baltijas Zemkopis», «Tiesu Vēstnesis», padomdevēja darbība tiesu procesos, viņa ieinteresētība un līdzdalība tiesu, skolu un pagasta pašvaldību pilnveidošanā un attīstībā bija konkrēta un reāla palīdzība savai tautai. Pat utopiskais ideāltips Felzenberģis ar savu uzdienēšanos par generāli un izsišanas muižniekos ir reālāks un atbilstošāks laikmeta vēsturiskajām iespējām nekā Ausekļa un A. Pumpura nākotnes vīzijas.

Vēl būtu pieminama J. Mātera asā nostāšanās pret sociāldemokrātijas idejām jau 80. gadu sākumā; tās, protams, ir pretrunā ar J. Mātera censonības ideālu: «Sociāldemokrāti vislabāk salīdzināmi ar dēlēm un vampīriem, kas kāro pēc cilvēku asinīm. No nihilistiem viņi atšķiras tikai caur to, ka šie visu grib nopostīt un tad brangi dzīvot no atlikušās svešās mantas, kurpretim sociāldemokrāti vairāk pieslejas komunistiem, kas slinkojot un pūstot kāro pēc godīgu cilvēku mantas.

Tās valstis, kas nihilistus un sociāldemokrātus apsargā, audzina birzi, no kuras blēdība sev griezīs asas rikstes.»*

J. Mātera praviotojums izrādījās praviotisks, bet tālredzības viņam pietrūka arī šajā paredzējumā, jo vismazāk viņš domāja, ka tieši Krievijai nāksies griezt «sev.. asas rikstes».

* *Māters J.* Nihilisti un sociāldemokrāti // *Kopoti raksti.* 4. sēj. — 128. lpp.

J. Mātera sabiedriski politiskie uzskati un darbība reprezentē laikmetu, kas ir pieklusuma periods ideju cīņās, bet klusums, izrādās, ir mājīgais pirmsvētras klusums. Neskatoties uz idejisko koncepciju konservatīvo utopiskumu, J. Mātera spilgtā, neordinārā personība, viņa aktīvā, nepagurstošā darbība objektīvi rosināja un uzturēja latviešu gara možumu.

III

J. Mātera literārais mantojums nav plašs: divi romāni — «Sadzīves vilņi» (1879) un «Patriotisms un mīlestība» (1881), mazliet vairāk īsprozas darbu — noveles «Pirmā un pēdējā balle», «Dzīvību par godu» u. c.

J. Māteram kopā ar brāļiem Kaudzītēm pieder gods būt par latviešu romāna aizsācēju. Vērtējot pirmos divus latviešu romānus — «Mērnieku laikus» un «Sadzīves vilņus» Vensku Edvarts par J. Mātera darbu, kurš tika publicēts ar pseidonīmu Teodors Rolands, rakstīja:

..izstrādāts pēc pazīstamas šablonas, pēc kuras top ārzemēs katru gadu romānu pa tūkstošiem fabricierēts katrs, kas lasījis Marlitas romānus, atradīs, cik tuvs gara radnieks no viņas Teodors Rolands. Nemaldīgi labs varonis vai varone līdz ar tādiem pat pavadoņiem vienā pusē, nelabojami ļauni cilvēki otrā; nāk ciniņi; labie, protams, uzvar.*

Simt gadus vēlāk literatūrzinātniece I. Kiršentāle pētījumā par latviešu romāna vēsturi nosauc J. Mātera «Sadzīves vilņus» par pirmo labu romānu mūsu literatūrā, piemētot, ka labu romāna loma vērtējama negatīvi un ka citu tautu literatūras vēstures tos neiekļauj savas rakstniecības analizē.**

* [Vensku Edvarts] Haralds. «Mērnieku laiki». Romāns no Kaudzītes M. un R. «Sadzīves vilņi». Oriģinālromāns iz Baltijas sadzīves. Divās daļās no Teodora Rolanda. — Bālsis. — 1880. — 68. nr.

** Kiršentāle I. Latviešu romāns. — R.: Liesma, 1979. — 44. lpp.

Spriedumi ir bargi, tik bargi, ka uzmanības pievēršana J. Māteram, atzīstot šos vērtējumus, šķiet lieka un nevajadzīga. Pamatos gan simtgadīgie Vensku Edvarta, gan nesenie I. Kiršentāles vērtējumi atzīstami par patiesiem, tomēr vietā būtu atgādināt F. Kafkas sentenci, ka «kādas lietas pareiza uztvere un šīs pašas lietas pārprašana viena otru pilnībā neizslēdz».* Tas nozīmē, ka J. Mātera personības radošais aspekts būtu vērtējams nedaudz citādā prizmā nekā brāļu Kaudzišu veikums. Veidojoties jauna tipa latviešu sabiedrībai, veidojas arī jauns kultūras tips — masu kultūra, tajā skaitā arī masu literatūra. Literatūras zinātne to gan nekad nav uzskatījusi par īsti piedienīgu izpētes objektu. Sī atturība ir pamatota, jo masu literatūra, kas veidojas, vienkāršojot romantisma estētiku, skaistuma izpratni nomaina ar izskaistināšanas tieksmi, poētika kļūst par šampa poētiku, attieksme pret dzīvi ir iluzori pozitīviska. Masu literatūras rašanās ir saistīta ar objektīviem vēsturiskiem procesiem. Tās stabilās nemainīgās struktūras tipoloģiski sasaucas ar mitoloģiskās domāšanas cikliskumu. Masu literatūra nav noslēgta atsevišķa cilvēka gara darbības sistēma, gan formas, gan satura, gan stila ziņā tā veģetē uz augstās literatūras rēķina, jo pašai piemīt vienīgi atražošanas spējas. Liela ietekme uz masu literatūru ir folkloriskajai domāšanai un izteiksmei.

Masu cilvēks, kas kļuvis par 19. un 20. gs. industriālās pasaules galveno iemītnieku, ir zaudējis jēgpilno dabas ritmos un sevis kā dabas sastāvdaļas izpratnē balstīto pasaules izjūtu un ilgojas pēc kompensācijas, ko ilūzijas vai sapņa veidā sniedz masu kultūra. Mums ir labi pazīstams amerikāņu masu kultūras radītais un kultivētais «amerikāņu sapnis», ko varētu uzskatīt arī par visas sabiedrības stabilitātes pamatu, tāpēc šīs kultūras izpēte nebūt nav mazsvarīga lieta, tiesa gan — īstais pētniecības skatu punkts meklējams humanitāro un sociālo zinātņu sadūrā.

* *Kafka F. Process.* — Avots. — 1988. — 8. nr. — 73. lpp.

Lai arī masu kultūras raksturs lielā mērā ir kosmopolitisks, tomēr katras nacionālās kultūras ietvaros saskatāmas savas īpatnības. Par latviešu kultūras īpatnību varētu uzskatīt relatīvi vājo robežu, kas pastāv starp augsto literatūru un masu literatūru. It īpaši tas attiecas uz latviešu literatūras attīstību 19. gs pirmajā pusē, bet arī vēlākajā laikmetā šī robeža ir grūti novelkama. «Latviešu sapni» 20.—30. gados kultivējot, ne viens vien pozitivistiskās literatūras pārstāvis ieslīgst masu literatūras stilā, tas pats sakāms par pēckara (pēc Otrā pasaules kara) epopejisko romānu un arī vienu otru ražīgu mūsdienu romānistu.

Raksturīga masu literatūras iezīme ir, ka, saglabājoties idejisko un estētisko principu pamatos nemainīgām arhetipiskām situācijām, konkrētā atribūtika mainās gandrīz līdz ar sezonas modi, tāpēc šo darbu lasāmības mūžs parasti ir negarš, bet ļoti intensīvs (tieši šīm grāmatām bibliotēkās ir nodiluši stūri). Tas attiecināms arī uz J. Mātera romānu «Sadzīves viņi».

Ja «Mērnieku laiki» lasītājiem piedāvā skarbi, pat sarkastiski tvertu dzīves īstenību, iemiesotu gan mākslinieciski, gan psiholoģiski kolorīti zīmētos tipos, tad J. Māters piedāvā pasaku, bet tādu pasaku, kurā ir ņemtas vērā konkrētā lasītāja ilgas un centieni, gan garīgās, gan arī gluži materiālās vajadzības. Tāpēc Vensku Edvarta vārdi par pazīstamo šablonu tikai daļēji atbilst patiesībai. Drosme, veiksmē, kaislīga mīlestība, galvenais varonis ar visā Eiropā labi zināmu ārējo izskatu — brūnas acis, lepns ērgļa deguns, pabālu vaigu krāsu, smalkas, baltas rokas — un vēl vesela rinda citu šampū ir sastopami J. Mātera romāna lappusēs. Tomēr autora nolūks ir veidot «latviešu sapni», tāpēc rūpīgi un pārdomāti tiek veidots vides tēlojums, arī tēlu sistēma. J. Mātera romānā faktiski nav nekā nejauša. Risinot konkrētā varoņa Eduarda Felzenberga dzīves sarežģījumus, autors par svarīgu uzdevumu uzskata nepieciešamību harmonizēt sociālo vidi. Tas, ka J. Māters par romāna darbības galveno vietu izraugās muižu, ir ļoti zīmīgi; apzināti šī iz-

vēle saistās ar J. Mātera sociāli politiskajiem uzskatiem un gluži personīgu ideālu, bet vienlaikus tas ir masu literatūras princips, kas liek izvēlēties vidi, kura ir attālināta un sveša, bet ar zināmu pievilcību lasītāja acīs, tajā pašā laikā attālumam ar labu gribu un centību ir pārvarams. «Caur tumsu pie gaismas — caur cīņiem pie uzvarēšanas» — tāds nosaukums dots romāna 2. daļas 8. nodaļai. Šī doma tiek realizēta, gan veidojot tēlu attiecības, kuras tiek īpaši sarežģītas ar intrigu un pārpratumu palīdzību, gan arī sižetiskos notikumus. Varonis tiek pārbaudīts gluži kā brīnumpasakā, un fināls arī ir brīnumpasakas fināls — iegūts tiek viss, kas tika kārots, — muižnieka tituls, «princese» Klotilde un muiža (respektīvi, puskaralvalsts) piedevām. Galvenā varoņa (nemaz jau nerunājot par citiem varoņiem) rīcībai faktiski nav nekādas psiholoģiskas motivācijas. Autors Felzenberga uzskatus un rīcību izveidojis tādu, lai tās dēļ rastos visi romāna dinamikai nepieciešamie sarežģījumi (neloģiska atteikšanās no Klotildes, lai kārtu starpības dēļ nepazeminātu mīļoto sievieti, abpusējās ciešanas varonim piešķir mistiska cildenuma oreolu; atteikšanās no Felzenberga senčiem piešķirtās dižciltības ir ar līdzīgu mistiski iracionālu motivāciju). Notikumi romānā ir spraigi, bet J. Mātera valoda smagnēja, tādēļ vēstījums brīžiem it kā kavē notikumu attīstību. Kopumā romāns atzīstams par autora iecerēm atbilstošu realizāciju, un tā nozīme latviešu kultūras vēsturē meklējama nevis kādos vāros reālisma asniņos, kā domājis ne viens vien literatūrzinātnieks, bet gan centienos formulēt «latvieša sapni» literāriem līdzekļiem.

Brīnumpasakas gaisotne ir arī otrā J. Mātera romānā «Patriotisms un mīlestība», tomēr šis romāns ir neizteiksmīgāks, tam trūkst dinamikas un spraiguma, nav arī tik spilgta un konceptuāla varoņa kā Eduards Felzenberģis. Pārāk lielu uzmanību autors ir pievērsis savu personisko problēmu, respektīvi, domstarpību ar Rīgas Latviešu biedrību risināšanai, pie tam tas notiek nesaistošā formā —

garlaicīgu pārspriedumu veidā. Paskvila par Rīgas Latviešu biedrības runasvīriem — tā šo romānu mēdz dēvēt literatūras vēsturē. Romāna galvenais varonis Palejas muižas īpašnieks (tātad atkal latvietis un muiža) kļūst par divu Rīgas darboņu finansiālo mahināciju upuri. Sižetisko darbību un tēlu attiecības romānā pārmāc autora centieni žultaini izkariķēt savus Rīgas nedraugus.

Ja «Sadzīves viļņos» savus uzskatus autors realizēja Felzenberga tēlā, viņa centienos, cīņās un panākumos, tad «Patriotismā un mīlestībā» dominē ne varonis notikumos, bet deklarācijas, kurās negatīvā gaismā rādīta Rīgas Latviešu biedrība, — tās vārds gan minēts netiek, bet paralēles ir nepārprotamas (tās parādās pat detaļās — telpu un interjeru apraksti). Zīmīgs arī negatīvo varoņu nometnes apzīmējums — jaunmalēnieši, kas vienlaikus rada asociācijas gan ar jaunlatviešiem, gan J. Zvaigznītes satīrā lietoto malēniešu vārdu. J. Māters šo sociālo slāni vai grupu romānā raksturo šādi:

«Par jaunmalēniešiem sauc tos malēniešus, kas, tā sakot, visu piepeši grib pārvērst un, vēsturisko attīstības gaitu nebūt neievērodami un malēniešu īstos draugus pie malas stumdami, grib uzbūvēt ēku bez īstiem pamatiem, t. i., malēniešu tautu caur sevi un no sevis, bez jebkura palīga no ārpuses īsā laikā pārvērst par kultūras tautu.»*

Palīgs no ārpuses pārtapšanā par kultūras tautu J. Mātera interpretācijā var būt vienīgi vācu muižniecība, kas literāra tēla formā realizēta barona Rihtera personā. Viņa pašizliedzība un cilvēkmīlestība ir tās, kas glābj Vitalvu no paša nekrietnajiem tautas brāļiem.

Līgotņu Jēkabs romānu «Patriotisms un mīlestība» vērtējis kā pirmo nopietno kritiku par «romantisko nacionālismu»: «... sakarā ar šo kritiku dabīgā vēsturiskā gaismā parādās Teodora un Jansona darbība deviņdesmitajos

* *Māters J. Patriotisms un mīlestība.*// *Kopoti raksti.* 3. sēj. — 98. lpp.

gados.»* Šāds vērtējums tomēr neatbilst romāna reālajām kvalitātēm arī kultūrvēsturiskā skatījumā. Romānā ir atsevišķi trāpīgi, kritiski vērojumi par Rīgas latviešu sabiedrisko dzīvi, bet tie pazūd idejiski ambiciozajā un mākslinieciski izplūdušajā teksta masīvā.

J. Mātera literārajā mantojumā ir vairāki īsprozas darbi, kuriem viņš devis noveles žanrisko apzīmējumu, šie darbi ir «Pirmā un beidzamā balle», «Dzīvība par godu», «Pēc desmit gadiem». Lai arī šo darbu sižetiskie risinājumi saistīti ar straujiem dramatiskiem pagriezieniem varoņu dzīvē, tomēr neizstrādātās formas, smagnējā un stieptā vēstījuma dēļ par novelēm tie nav saucami. Autora uzmanības lokā faktiski ir tie paši «sadzīves vilņi» — mīlestība, skaudība un intrigas. Varoņi, lai arī ne tik spilgti indivīdi kā Felzenberģis, tomēr ir dzīvē labus panākumus guvuši censoņi. Novelē «Dzīvība par godu» J. Māters iekļāvis arī autobiogrāfiskus motīvus par saviem jaunības centieniem pēc izglītības un konfliktu ar darba devēju saimnieku, kas nepilda doto solījumu. Kārtējo reizi šādā problēmsituācijā J. Mātera daiļradē kā augstākās tikumības iemiesotājs un visu cietēju palīgs parādās vācu barons J. Māters paliek uzticīgs sev.

* * *

Latviešu literatūras aina līdz 1879. gadam bija raiba kā lupatdeķis — didaktika, viegla izklaide, pirmie vērtīgas mākslas tēli — viss krustu šķērsu pat viena autora daiļrades ietvaros (piemērs — Ausekļa daiļrade, balādiskie dzejoļi, intīmā lirika, proza — nav vienos svaros sverami).

1879. gads, kad vienlaikus iznāk divi romāni, reljefi un pārredzami iezīmē situāciju, kurā kļūst iespējams novilkt

* *Ligoņu J. Māteru Juris // Māters J. Kopoti raksti. 1. sēj. — 213. lpp.*

skaidru robežu starp augsto literatūru un masu literatūru, rodoties šādām salīdzināšanas iespējām, latviešu literatūra savā tapšanā ir sasniegusi jaunu brieduma pakāpi. Kā nevar iegūt sviestu bez paniņām, kā nevar pastāvēt dzīva valoda bez vienkāršrunas, tā arī literatūrā pastāv masu literatūras slānis. Sviesta metafora ir īsti piemērota, lai raksturotu J. Mātera vietu latviešu kultūras procesā, viņa romānistikas salīdzinājums ar brāļu Kaudzišu veikumu iezīmē to gatavības pakāpi, kad sviests atdalāms no paniņām. J. Mātera daiļradei piekritusi «paniņu» loma, kurai tāpat ir sava vieta un nozīme pasaules raibumā.

ANDRIVAM JŪRDŽAM — 150

Latgales literatūra kopējā latviešu literatūras saimes istabā ilgus gadus ir stāvējusi nomaļus, pie kopējā galda netikdama aicināta. Vienīgi folklorā, dziesmas, pasakas — šis mantojums ir kopīgs un liecina par latviešu tautas vēsturisko vienotību. Tikai vēlāk vēstures gaitā abas latviešu tautas daļas tiek atšķirtas un pakļautas dažādiem kungiem, dažādām ietekmēm. Zviedru un vācu kungi vienā, poļu un krievu kungi otrā, atšķirīga reliģija, atšķirīgi likumi, citāda mentalitāte. 1863. gadā tiek mēģināts veikt izšķirošo triecienu austrumdaļā palikušās «bauru tautas» latvietībai. It kā pret poļu sacelšanās dalībniekiem vērsta, zobena smaile tomēr tika mērķēta latviešu tautas sirdī — ar cara valdības ukazu aizliegta grāmatu drukāšana ar latīņu burtiem. Šis aizliegums skar arī lietuviešus, tomēr tiem ir stiprāka «aizmugure» — Lietuvas daļa, kas neatrodas Krievijas impērijas sastāvā. Gan te, gan arī Austrumprūsijā tiek drukātas lietuviešu grāmatas, ir izveidota slepena grāmatu nogādāšanas sistēma, tauta Lietuvā tās saņem un lasa. Diemžēl tā latviešu tautas inteliģence, kura tolaik neatrodas Krievijas impērijas pakļautībā un uz kuru drukas aizliegums neattiecas, šādu palīdzību saviem tautas brāļiem nesniedz. Vītebskas guberņas latviešiem jātiek galā pašiem.

Vēl nav novērtēta 40 gadus ilgā drukas aizlieguma ietekme ne tikai uz latviešu literatūru, bet arī uz latviešu, respektīvi, latgaliešu raksturu, dzīves uztveri. Vairākām paaudzēm tiek liegta iespēja lasīt literatūru savā dzimtajā valodā. Tomēr

vairāk nekā puse tā laika Latgales iedzīvotāju ir lasītpratēji. Grāmatas neprašana tiek uzskatīta par kauna lietu. Latgales latvieši nepieņem kirilicā drukātās grāmatas, ar kurām sākumā tos mēģina «aplaimot» slavofiliski noskaņotie tautas brāļi, spēcīgās katoļu baznīcas ietekmes dēļ nenotiek arī pārkrievošanās. Kā sevišķs dārgums tiek glabātas un lasītas pirms drukas aizlieguma izdotās lūgšanu grāmatas. Dažas grāmatas toreizējā Inflantijā nonāk pavisam īpatnēji — klejotāju tirgoņu kulēs kā kontrabanda, drukātas Tilzītē. Šīs grāmatas ir ļoti dārgas — tirgotāji labi pārzina tirgus konjunktūru. Tāpēc rodas nepieciešamība rakstīt grāmatas pašiem. Tipogrāfijas — par tām latgaliešu «salās» nebija ko sapņot, bet rakstītpratēji atradās. Par vienu šādu rakstītpratēju, kuram šogad apritēs 150 gadi, tautā vēl ilgi turpinās stāstīt legendas. Tas ir Andrivs Jūrdžs.

Dzimis 1845. gada 12. decembrī (pēc vecā stila — Andreja dienā — 30. novembrī) Naurānu pagasta Kōrklinikūs, turpat nodzīvojis visu mūžu un miris sirmā vecumā, galīgi zaudējis acu gaismu, 1925. gada 22. aprīlī. Bērniņu un agro jaunību pavadījis vēl klaušu laikos, pieredzējis zemnieku brīvvališanu, drukas aizlieguma gadus, visas Krievijas revolūcijas, pirmo latgaliešu atmodu, Latvijas valstiskuma aizsākumu. Mācījies Latgalē tais laikos tradicionālajā «mātes skolā» — burtus māmuļas saviem bērniem parasti centās ierādīt pašas vecajās lūgšanu grāmatās, vienlaicīgi nodarbojoties ar ikdienišķajiem sieviešu mājas darbiem — vērpšanu, adīšanu. Pārējā izglītība bija paša Andriva ziņā — ne dienu negājis skolā, viņš iemācās krievu un poļu valodu, apgūst latīņu valodas pamatus, gotu rakstību. Iedams ganos, pats mācās rakstīt, ar ogli vilkdams burtus uz bērza tāss. Pats viņš vēlāk rakstīs savā grāmatā: «Na školās sīnas vuica, bet grōmotas, skaitīt grōmotas, un byušit gudri.»

... Ir septiņdesmitie gadi. Ludzas rajona Miglīnieku ciema padomes Desetnieku kapos atklāj skaistu pieminekli tautas apgaismotājam Andrivam Jūrdžam. Parādās publikācija

rajona avīzē «Za pobeđu kommuņizma». Uz kapiem saplūst tuvas un tālas apkaimes laudis, Jūrdža radi, paziņas, kaimiņi — tajos laikos tas ir nebijis notikums. Tikai pēc daudziem gadiem es uzzināšu, kādas pūles tas maksāja A. Jūrdža mazdēlam Jōnam Cibulskim un akmeņkaļiem Bulim un Antonam Velikānam. Es pati vēl esmu pamatskolniece, mūs uz kapiem neved, bet vecākā māsa atnes no skolas Andriva Jūrdža dzejoļus. Tie ir uzrakstīti tādā pašā mēlē, kādā mēs runājam mājās. Tas ir liels brīnums. Uz visiem laikiem atmiņā iespīezas poētiskais uzraksts uz vecās kapa plāksnītes, ko bija uzlikusi Latgales skolotāju biedriba: «Timseibas godūs / tautas lobā tu strōdōji, / goreigu maizi jai gōdōji.» Šī valoda manā apziņā ir iesakņojusies divējādi — gan kā dzimtā, māju valoda, gan kā baznīcas lūgšanu valoda. Izrādās, ka tajā var rakstīt arī dzejoļus, pavisam citādu nekā skolas mācību grāmatās. Mēģinu rakstīt arī es — dedzīgu veltījumu dzejā Andrivam Jūrdžam. Pēc viņa parauga uztaisīju burtnīcu, kurā pārrakstu dzejoļus — gan Jūrdža, gan savējos neveiklos mēģinājumus. Visvairāk valdzina tas, ka dzejnieks ir dzīvojis tepat blakus. Skolas mācību grāmatās viņš tomēr nav minēts. Tur lasu ausij nepierastus vārdus: «Mancelis, Fīrekers, Līventāls...» Ja jau par viņiem māca skolā, tad jau laikam viņi ir galvas tiesu pārāki par Jūrdžu, — es spriežu, tomēr žēl, un rodas spītība, varbūt to varētu saukt par pirmo nacionālās apziņas dīgstu. Nautrēnu vidusskolā, kurā uzsāku mācības pēc gada, piektajā klasē, literatūras kabinetā ir glieti noformēti stendi par abiem novadniekiem — Andrivu Jūrdžu un Pīteru Migliniku. Tikai vēlāk saprotu, ka tas bija cēls un drosmīgs mūsu skolas literatūras un vēstures skolotāju solis. Mēs sākām literatūru apgūt no tā, kas mums bija tuvs un pazīstams, no pašiem latgaliešu literatūras, par kuru toreiz vēl nedrīkstēja būt nekādas nojēgas, pirmsākumiem. Var teikt, ka mums lai-mējās.

Pēc neilga laika gan par Andrivu Jūrdžu tiek runāts negri-bīgi — esot bijis pārāk reliģiozs, oficiālām aprindām pieņē-

mamāks liekas zemnieku tiesību aizstāvis Pīters Migliniķis, arī A. Jūrdža līdzgaitnieks un draugs, tikai jaunāks un dedzīgāks, barona paspārnē guvis labu izglītību, pēc tam, zemniekus aizstāvot, saceļas pret to pašu baronu. Starp Jūrdža rakstītajiem aforismiem var atrast arī tādu: «Nataisneigais mīrs ir lobōks, nakai taisneigais namīrs,» — ar ko Migliniķu Pīters nav mierā un tāpēc cīnās un iet bojā pašā jaunībā — 33 gadu vecumā. Uz vieniem svāriem sverot, Pītera īsais un Andriņa garais mūžs ir vienlīdz smagi un nozīmīgi. Tomēr Pīters tiek dēvēts par revolucionāru, par viņu ir pāris rindiņas Latvijas vēstures mācību grāmatā Jūrdžs paliek it kā ēnā — ietinas savā pelēkajā vadmalas sveitā un raksta «sprostōs dzīsmēņas», daudz nebēdādams.

Kōrkliniķu mājās, gleznainā likumotās upītes Ičas ielokā, pa brīviem brīžiem līdztekus zemnieku sētas darbiem top 25 biezi sējumi. Paša rakstīti, paša sakārtoti, paša iesieti ādas vākos. Katrā ap 1000 lapu. Tur paša rakstīti dzejoliši, savāktās tautas dziesmas, parunas, ticējumi, no poļu valodas tulktotas dziesmas un litānijas, kalendārs, padomi mājsaimniecībā, medicīnā — viss zemnieka sētā nepieciešamais. Šādas grāmatas tiek dotas pūrā visiem bērniem, tiek arī rakstītas pēc pasūtījuma, par samaksu. Jūrdža dziesmas izplatās tautā, tiek dziedātas godos, folklorizējas, noslīpējas. Pie tam apkārtņē Andriņš Jūrdžs tika cienīts un godāts, viņa paša sēta bija priekšzīmīgā kārtībā, viņu aicina izvadīt mirušos, prasa padomu saimniecības lietās. Iesvētot jauno baznīcu, Andriņam Jūrdžam kā godājamam baznīcas dziedātājam kora telpā pie ērģelēm piešķir goda krēslu. Kōrkliniķu Andriņš — tā viņu dēvē tautā, un deminutīvs te tiešām izteico dzīļāko cieņu un mīlestību.

... Pāiet desmit gadi, un es Rīgā V. Lāča bibliotēkas Reto grāmatu nodaļā meklēju A. Jūrdža sējumus. Atrodu vienu — «Grōmota vysaidu dzišmu un lyugšonu, litaniju un godziņku», rakstīta 1908.—1909. gadā, veltīta dēlam Aleksandram. Šķīru vaļā nodzeltējušās lapas un dzirdu balsi, tik pazīstamu, tēvišķas mīlestības un gādības pilnu, Rogovkas tik mīlajā

jāms spudrims ar sauseņi
 jau zari stāmi stīnas.
 jau oroy - Deiveņ mārces,
 Mat sowa ijuņi,
 un Dian sīgus ays reyses
 sātā, pasenu klūgi,
 pamat goni gariņģu,
 Dian jau Hurra klauci,
 pamat maures pīciņģu,
 kad jau Dinas nauvi
 ceta Hura jau pikusi,
 pīngot celi Dinas,
 Waysoy sew Witas Dusis,
 pi nakti Mojos-stinas,
 Ciegulē jau narateyģoy,
 Ar Isimiom re gajsa,
 pīcēs kotras laudi breynoņ
 Dina - jau iģgajsa,
 jau om aurtva ab dīyģā,
 Nu jāisku mīnvesti,

izloksnē: «Naturi, muns bērns, itos grōmotas tik uz plaukteņa zam putekļu un zērnyukšu staipeklim, bet pastosti par lukturi, lai tu vari redzēt tū gaismu nu jōs, ka varātum atrast ceļu da dabasu.

Atrassi te šķāpu un zūbynu pret tovu inaidniku. Atrassi pateikšonu sovam labdareitōjam, atrassi pamudynōšonu prōta tova da mīleibas Dīva. Jo itū grōmotu tōlōk skaitēisi, jo viņa tev vairōk patiks. Skaiti viņu svātđinom un svātūs đinom, lai muna prāca nagaist par velti, bet lai atsauc da dabasu. Un, skaiteidams itū grōmotu, lyudzu, naaizmērsti par manim un par citym labdareitōjim un par dzeivim, un par nūmyrušim, kuri ir maņ paleidzējuši itōs dzismes, lyugšonas, godziņkas un litanijas pōrtulkavōt nu cytas volūdas myusu volūdā.

Itōs grōmotas raksteitōjs Andrivs Jūrdžs, Kōrklīnikūs.» Savu darbu Jūrdžs novērtē ar pašcieņu, bet neaizmirst pieminēt arī citus. Šajā vēstījumā jūtama iedzimta inteliģence (zemniekam, vienkāršu, nemācītu ļaužu bērnam?!), gaišs prāts un skaidra sava mērķa apziņa. Grāmatu lasu vairākus vakarus, sēžot mazā lasītavas istabiņā Vecrīgā, gluži kā klostera cellē. Ir pats astoņdesmito gadu sākums. Vēl turpinās otrs neoficiālais latgaliešu drukas aizliegums. Es studēju Latvijas Valsts universitatē un meklēju ceļu atpakaļ uz mājām. Jūrdžs man kļūst par vienu no ceļa rādītājiem. Tajā laikā top garāks dzejojums, veltīts Andrivam Jūrdžam, — «Rītu puse», publicēts grāmatiņā «Lūgšana Mājai». Ja nebūtu kādreiz — desmitgadīgam bērnam — šī Jūrdža un Miglinīka impulsa, diez vai rastos šī grāmata. Varbūt rastos, bet citāda.

Jūrdža grāmatā atkal atrodu savas dzimtās mājas smaržu. Ziemassvētku dziesmas — vienkāršas, paraupjas, bet poētiskas savā sīrsnībā. Pēc tam man būs alerģija pret sentimentālajām, no vācu valodas tulkotajām Ziemassvētku dziesmām. Tik labi saprotams, ka visa dzīvā radība — putni, zvēri, kukaiņi — steidzas apsveikt savu Radītāju kā kustu un nabadzīgu bērniņu. Var just, ka Jūrdžs labi pārzina, var-

būt intuitīvi nojauš bērna psiholoģiju. Varētu pat teikt, ka Jurdža tulkotajās un paša rakstītajās reliģiskajās dziesmās ir kaut kas pagānisks — ja tuvību dabai vispār var nosaukt par pagānismu. Dziesmas, kurām nav reliģisks saturs, nodēvētas par «sprostām dzīsmem» — varbūt laicīgās dziesmas. Vienu no tām var nosaukt par īstu dzejas paraugu — «Sprosta dzīsmēite par nūmēršonu munas sīveņas».

«Aproku sīveņu, tāt turu ilgas,
Apauga uz jōs sirds jau kopu smylgas,
Aproku jau vysu, kas dzeivē mīleigs,
Apdzysa nūcejas jau stareņš pēdeigs.»

Patiesi pārdzīvojums ir radijs izjustu dzeju arī pašreizējā skatījumā. Pārējiem A. Jurdža dzejoļiem vairāk ir kultūrvēsturiska, nevis mākslinieciska vērtība.

Ārkārtīgi interesants vēsturisks materiāls ir vēstules dēlam Izidoram uz Pēterpili. Te tiek sīki aprakstīta māju dzīve, doti liriski dabas tēlojumi. Jurdžs ir labs dabas pazinējs — par to var spriest kaut vai pēc viņa padomiem, kad sēt: «Mīži jōsēj gryutejā zemē tūlaik, kod ūši rozplaukst un ōbeļneicas beidz zīdēt, a vīglejā zemē jōsiej tūlaik, kod prīdes kiup, kod czimuni pyrmūs zīdus rōda, kod cyuku pīnenis ar vyl-nanom golvom, kod cīlova pyrmūs bārnus izvad...» Jābūt labam novērotājam, lai visas šīs norises dabā ievērotu. Vai tagad zemnieki mana, kad cīlavīņa pirmos vai pēdējos bērnus izved?

«Dorbs ira nalaimeigūs laime» — «Parunu vōceleitē» raksta Jurdžs. «Ar smīklīm un dzīdōšonu cylvāks sovu nalaimi nūbīdynoj». Jurdža dzīves filozofija ir gaiša un optimistiska. Tā ir savas vērtības un savas vietas Dieva radītajā pasaulē apzināšanās. Pat skumjajā dzejolī par sievas nāvi nav disharmonijas. Jurdža dzīvē ir bijis daudz bēdu un nepatikšanu, bet viņš prot palūkoties uz tām ar vieglu humoru vai ar gaišu apcerību un pašāvēību uz Dievu. Par laimi, lielākā nelaime notiek jau tad, kad A. Jurdža acis ir aizvē-

rušās uz mūžu, — 1925. gadā Latgales muzejā Rēzeknē ir ugunsgrēks, kurā iet bojā lielākā daļa Andriva Jūrdža mūža darba. Saglabājās tās grāmatas, kuras bija dāvinātas bērniem, rakstītas pārdošanai. So nelaimi pats A. Jūrdžs laikam nojauš, jo pirms nāves vairākkārt lūdz mazdēlam Aleksandram atvest no Rēzeknes viņa «meilās grōmateņas», diemžēl tas netiek izdarīts.

Ne mazumu rūgtuma Jūrdžam sagādā tas, ka «jaunajos laikos» viņa dzejas vairs īsti neder, no avīzes «Driva» nāk atteikums pēc atteikuma: «Gryudi lobi, bet nasamoltus un naizcaptus gryuti pasnēgt laseitōjim.» Netiek izdota arī atsevišķa dzejoļu grāmata. Gluži kā patriarhālā dzīves uztvere, ģimene, sēta, Jūrdžs jaunajiem ļaudīm šķiet savu laiku nodzīvojis, vecmodīgs. «Zemnieku Prometejs», kā viņu dēvēs literatūrvēsturnieki, tomēr neieņem apvainotā cietēja pozū, bet līdz pat mūža beigām paliek gaišs un mierīgs: «Naza-dzenis augstōks par cytim byut, bet dzenis lobu dareit un gudrōks kliut.»

Andriva Jūrdža mūža darbs ir piemineklis latgaliešu sīkstumam, lepnumam un pazemībai. Jo tikai pazemībā var īsti lepnis un taisnu muguru būt. Aizbraucot uz savu dzimto pusi un tuvojoties Kōrklinikim, vienmēr gribas paklanīties un sveicināt ar seno latgaliešu sveicienu:

«Lai byus pagūdynōts Kungs Jezus Kristus!» — un vienmēr rīta vai vakara vējš man noglauž vaigu, gara acīm skatu staltu vīru pelēkā sveitā.

TĒRAUDVEJU AIZRAUTAIS

(Robertam Eidemanim — 100)

Robertam Eidemanim it kā ir laimējies. Viņam veltītas divas monogrāfijas latviešu valodā — Ģ. Silenieces «Roberta Eidemaņa daiļrade» (1965) un no krievu valodas tulkotā A. Spresļa «Roberts Eidemanis» (1977). Krievu valodā izdota D. Pankova «Korpusa komandieris» (Maskava, 1965). Vairākkārt iznākušas R. Eidemaņa darbu izlases, ieskaitot apjomīgo 1958. gada sējumu, kurā apkopota darbu lielākā daļa — dzeja, proza, dramaturģija, tā daļa, kura atbilda Latvijas 50. gadu beigu situācijai.

Taču tajā pašā laikā abu monogrāfiju ievadi sākas ar R. Eidemaņa tēla monumentalizāciju — «aktīvs Oktobra revolūcijas un pilsoņkara dalībnieks», «pilsoņkara varonis», «ievērojams karavadonis», «izcils Padomju zemes militārais darbinieks», «Ļeņina gvardes kareivis», virknēm vijas slavīnājumi, padarot tēlu arvien aukstāku un augstāku. Tad seko uzslavas R. Eidemanim — literātam: «neparastais talants», «godpilna vieta literatūrā», «viens no latviešu padomju literatūras pamatlicējiem un tālāk veidotājiem». Pat viņa dzīve — «bagātā un skaistā dzīve, isā ārkārtīgi spilgtā dzīve» (A. Spreslis), «raženā dzīves gaita» (Ģ. Sileniece), par kuras nobeigumu autori, protams, katrs var atļauties pateikt tikai tik, cik katras monogrāfijas izdošanas laikā pieņemts par to runāt. Ģ. Sileniece: «1937. gadā, Staļina personības kulta apstākļos, R. Eidemani apmeloja padomju dzimtenes nodevībā un piesprieda viņam nāves sodu. Viņa daiļrade pēc 1937. gada tika noklusēta.» A. Spreslis: «R. Eidemanis

gājis bojā 1937. gada 12. jūnijā.» Un starp šiem diviem gada skaitļiem — 1895—1937 — kanonizētais dzīves stāsts par trūcīgo pagastskolas skolotāja dēla iešanu uz sava sapņa piepildījumu — Padomju valsts uzcelšanu, kura savukārt R. Eidemani patur «gaišā piemiņā».

Bet kas bija Eidemānis? Karavadonis, kas dzejoja? Vai dzejnieks, kas karoja? Vai nebija tā, ka aiz Eidemaņa «karavadoņa» muguras visai droši jutās visa «latviešu padomju literatūra» Krievijā? Un kā notika visai romantiski noskaņotā jaunā cilvēka kļūšana par «komkoru», kuram nebija vēl trīsdesmit, kad viņš rīkojās ar tūkstošu un tūkstošu dzīvībām, kad viņam domās bija jāaptver Sibīrijas un Ukrainas karalauku plašumi? Un ko jaunajam dzejniekam deva saskare ar Jāni Kārsteni, Augustu Saulieti, ko — ar brālēnu Linardu Laicenu? Un vēlāk — viņa nonākšana Krievijas militāro darbinieku augstākajās aprindās? Kāda nozīme viņa dzīvē bija draudzībai ar sava laika krievu literātiem, Borisu Piļņaku, piemēram, kas nebūt nebija tik «vienādi domājošs» ar «varas virsotnēm»? Tie ir jautājumi nākotnei, kas varētu līdzēt Eidemani vairāk ierakstīt sava laika kontekstā — gan literārajā, gan sabiedriskajā. Līdz ar to saprast 20. un 30. gadu latviešu sabiedrības dzīvi Padomju Krievijā, kas visai nelabvēlīgos apstākļos veidoja savdabīgu kultūrvidi.

Te mēģināts palūkoties uz to, kā izmainās atsevišķi elementi Eidemaņa daiļradē — dzejā un 20. gados tapušajā romānā «Ielenktie», kā romantismam tipisko «vertikālo» pasaules tvērumu nomaina horizontālās plaknes absolutizācija.

R. Eidemaņa pirmais dzejoļu krājums «Straumē» iznāca Valkā 1910. gadā, kad tā autoram ir tikai piecpadsmit gadi, — divi no tiem jau pavadīti Valkas reālskolā. Profams krājums ir tikai mēģinājums rakstīt, taču te visspēcīgāk atklājas jaunā autora «skolas» — Aspazija, F. Bārda, A. Niedra, Plūdons, Rainis, K. Skalbe u. c., kuru tēlainība, motīvi un noskaņas visai tieši atspoguļojas gan šajā, gan arī nākamajā dzejoļu kopojumā. Krājumu ievada dzejoļi, kuros tēlots dārzs ziedonī, vieta, kurā mostas «jaunības sapņi

un ilgas». Sis balto ābeļziedu laiks tiek tēlots kā laimes pilns un ātri gaistošs brīdis, kam it kā pretim nostājas ziedoņa laika pretinieks, visu laiku klātesošais, «aiz laimes un ziediem» sēdošais sals, kas iezīmē galu «priekiem». Izraušanās no ikdienas saistīta ar nakti, kad sapņi ļauj pārcelties «pasaku pasaulē», kur dziesmas «ne sājpu, ne naida.. nepazīst» («Jaunības sapņi»). Sapņu pasaules tēlums un ziedoņa bojā ejas nenovēršamība liek skatīties tālē, veidojot vēl vienu pretstatu — «ilgas pēc tāles» (bet — «ak, nelaime! — spārnu trūkst»; «Ilgas») un «pelēkā dzīve» visapkārt, kurā līdzās sapņu nestai harmonijai nostājas «sāpes», «nespēks un šaubas», pasaules aicinājums un bailes no tā, kas sagaida jauno varoni pasaulē. Šeit varbūt jāpiemin viens no R. Eidemaņa balādiskajiem dzejoļiem «Šķiroties» (Mātei), kurā pasaule (saistīta ar tradicionālo «ceļa» motīvu, iziešana ārpus tradicionālās un ierastās «dārza» vides) ir saistīta ar ļaunu paredzējumu:

«Man baigi likt kāju uz ceļa,
Es nezinu, kur tas iet:
Varbūt — uz pelēkām klintīm,
Varbūt — kur rozes zied...

Es jūtu, es paredzu — nebūs
Man laimes uz ceļa šā...
Skat, māt, kā tāle tinas
Jau miglā zilganā!

Bet svešie ļaudis? ... ak, viņu
Man, māt, tik bail, tik bail:
Man liekas, ka vienmēr starp viņiem
Ļaunās vilk' acis gail...

Es jūtu, es paredzu — nebūs
Man laimes uz ceļa šā...
Dod, māt, man svētību savu,
Lai tā mani pasargā.»

Vēlāk krājumā pasaule ārpus mājām — pēc šķiršanās no tām saistīta ar vilšanos; dvēsele-ērglis «triec galvu pret melniem mākoņiem» («Viena dzīve»), tajā vairs nevalda ziedoņa dzīvība, bet sals. «Es» kļuvis par neticīgo, kas netic pat vairs savām acīm, kuras rāda tik Fata-Morgānu, tādēļ viss, kas «citiem svēts ir un dārgs», tiek mīdīts kājām. Ainava kļūst arvien neapdzīvotāka un tukšāka — ziedoņa dārzu nomaina lauks, «rūsganā tuksneša zeme», kur «asni nīkst sausumā» («Tuksnesi» (Brāļam)) vai arī tīrelis. Mūžības gaismu, kas saistījās ar dzīvību, nomainījis mūžības sals — nāve. Dzejoļos tēlota strādnieka, biedra, drauga, vectēva, jaunavas nāve. Kaut gan gaišu akcentu krājuma izskaņai piešķir vien bērņības atmiņu cikls, krājuma noslēgumu veido R. Eidemaņa tulkotās A. Maikova «Mežs» rindas: «Viss iznīkst! Viss iznīkst! Viss kluss un drūms! / Tev, dzimtenes mežs, nu nāve ir kūms!» Krājumā sākotnējo idilli nomainījis izmisums — par dzīvības zūdamību, pasauli, kas pretēja ilgām.

Krājumā «Uz saules taka» (1912) galveno noskaņu veido vientulības un «krēslas stundu» intonācijas, dominē «es» tēls un tam apkārt esošā pasaule — daba, kas ieskauj cilvēku. Īstais plašums (mūžība) tiek ieraudzīts virs galvas — paceļot acis uz debesīm, «zilajā debeslaukā», «debesīs augstās» tiek ieraudzīta «kā zelta upurtrauks» — saule («Uz ezera»). Un šajā brīdī «mūžība liela un svēta / Gar pelēko smilgu iet» («Smilgās»). Viss plašums tiek sajūsts dzīvības un mūžības caurausts. Izveidojas vertikāla līnija: zeme(es) — sirds — saule, kur abas pēdējās saistītas ar gaismu, liesmām, aktivitāti, to saplūsme — ar harmoniju, mieru, kur pavīd vēlme «uz brīdi visai dzīvei / Un sevī pašam zust!». Taču līdzās sirds motīvam parādās dzīvība — tā jau vairs nav saistīta ar mieru, tās «daļā» — «vētras un negaisi». Dzīvība sevi nespēj pilnībā realizēt vertikālā virzienā — sirds gaisma mirdz sāpju tumsā, sirds ir saules dziesmas sākums («Slīmībā»), tāpēc cilvēkam dzīvot «dziļuma sāpēs» un «plašuma slāpēs». Dzejnieks parādās it kā šo vertikālo un horizontālo

plakņu krustpunktā — sākotnēji «ar sirdi ilgās degošu», tad sirdi kā «ogli» izkvēlojušu un «malu, kur rozes nezin salu» nesasniegušu («Dzejnieks»). Cerības tiek saistītas ar «jaunu rītu», kad «saule pār visiem degs».

Padsmītajos gados ticis iecerēts arī trešais R. Eidemaņa dzejoļu krājums «Skolnieka grāmata», no kuras atsevišķi dzejoļi publicēti izlasē «Vārdi un gadi» (1934). Varbūt tajos visbiežāk dzejnieks pietuvotos savai pieredzei, taču krājums tā arī netiek sakārtots — turpmākie desmit gadi maina visu Eidemaņa dzīvi — skolnieks kļūst par jaunāko virsnieku, divu gadu laikā — par karaspēka komandieri, vēl pēc pāris gadiem Eidemanis jau ir kara apgabala pavēlnieks. It kā «mūzām būtu jāklusē», taču 1924. gadā iznāk nākamais krājums «Zeme un maize smaržo», kas rāda pēdējo gadu un notikumu nestās izmaiņas dzejniekā. Iepriekšējo krājumu «es» ir nomainījis «mēs», sirds krūtīs netiek saistīta vairs ar gaisu un spožumu, bet ar siltumu. Vēlāk izlasē parādīsies dzejoļi, kuros R. Eidemanis dokumentējis 1914. gadu — nedrošību, ļaunuma nojausmu, kur dzimtenes sili gulēs pār zemi kā briestoši negaisa mākoņi, aizsedzot debesis. Taču 1924. gada krājums iezīmē daudz skarbāku attieksmi pret telpu — tā ir kļuvusi plaša, tajā valda nepārskatāmi plašumi, ceļi. Vējus, kas iepriekšējos krājumos bija mierīgi, nomainījuši tēraudvēji. Aiz muguras palikuši «bruņuvilcieni un lielgabalu dārdi», «nežēlīgi skaisti mītiņvārdi», drupās palicis pašu celtais «nams, muzejs, tilts».

Pretstatu pāri veido pilsēta un lauki. Tāpat: tuvais un tālais.

Tuvais — zemnieku sēta: tumša istaba, zema klēts, aizmigušas druvas, arklis — «brīvprātīgais cietums» jeb zemnieka paša sev novilktais robežas.

Iepretī tam — tālumi bez robežām, pilsētas; arklis un mašīnas. Ar sētu tiek saistīts bandīts, bet «brālis» — iet ceļus tālus. Dzejoļi «Negudrais Antiņš» varoni dedzina nemiers, «aug viņš, tālumus vērodams kāri». Tēvu sēta un mežu loks iezīmējas kā robeža, kura pārvarama gan no «es» pozī-

cijām, gan arī «kāpj pār siliem Padomju Krievija». Uguns saistībā ar tālēm («uguno tāles») it kā pārņem iepriekšējo krājumu saules funkcijas. Uguns krāsa — «asiņu sarkans» — rīta un kaujas krāsa, kas kvēlo austrumos. Ugunīgs, pērkonu graužā nāk «Zemnieku Kristus». Jaunajā plašumā «semafors» (tāda paša nosaukuma dzejolī) ar paceltu roku svētī garām braucošu dzīvību — vilcienu. Dzīvības izjūta vairs netiek izjusta kā iekšēja, «es» un pasaulei piemītoša, bet kā ārēja — «saule iecepta maizē», ko tēvs pārnes bērniem. Zeme, tuvība tai tiek izjusta vairs tikai smaržā, kad, «granātām kaucot, / Cilvēks pieplok pie viņas, juzdams pats sevi dzīvu» vai pastarpināti — caur maizes smaržu («Zeme un maize smaržo»). Smarža saglabājas kā nojauta, kā atmiņa par «harmonijas laiku» — balādiskajā dzejolī «Govis pilsētā», kur pa bruģi iet govīs pierietējušiem tesmeņiem un, tiem pret lopu kājām atsitoties, «sāk.. smaržot piens». Uz ielas mirst zemnieks (zemnieks krājumā tiek saistīts ar ierobežoto un veco pasauli), tad «atdzīvojies gaisu velk viņš kāri, kad garām soļo gājiens tūlīgais». No smaržas atmiņā vizualizējas sādža, dzimtene, miers:

«Mirst skrandains smaidīdams uz trotuāra:
Pats sādžas dievs nu viņam garām gājis
Un pienu smaržīgu uz lūpām pilinājis.»

Jau ievaddzejolī «Tēraudvējš» sirds siltums tiek saistīts ar jaunas pasaules veidošanu — «pirmo akmeni», «pirmo graudu», «jauno daiļumu», kas tiks likts nākotnes pamatā. Nākotnes tēls tiek saistīts ar gaismu — elektrību, kas ierindoja gaismas «evolūcijas» ķēdē, — gaisma (jauns rīts, ko nes saule), gaisma (pamales ugunis), gaisma (elektrība). Sauli un vertikālo virzienu ir nomainījis horizontālais. Debesu virzienu — tāles.

Divdesmitie gadi R. Eidemanim raksturīgi ar pievēršanos prozai un liroepikai. Krājumā «Neapturams gājiens» (1918–1925), kurā apkopotas poēmas, dzejā ienāk pilsēta, kas vairs

nav saistīta ar pretstatu: lauki — pilsēta, bet: jaunā un vecā pasaule. Arī vertikālā aina — zaudētās debesis nes kultūras simboliku — krājuma «uvertīras» «Dievs ir miris» (1920) noslēgumā «drupās guļ debesu Bastilija». Seit pretstatā nostājas pilsoniskā pasaule (asociēta ar pianīno «pilsoniski rāmo», izvilktu uz bulvāriem) un «mēs» pasaule (sauciens pēc orķestra pagāniskā). Lielā, pārveidojošā ainā debesis saistītas ar pagātņi, kultūru, mēs — ar sākumu.

Dzejojumā «Pēterpils» (1918) līdzās uguns tēlam («revolūcijas uguņu aplāzmotie apvāršņi», «naktīs uguņo prožektoru acs», «krāsnis zvēro») parādās ritms. «Trepju kāpšļi dreb», tad pāriet «aukainā mašīnu ritmā» — Pēterburgas zavodi (rūpnīcas) šķiet kā milzīgi kuģi. «Kurp tālāk vedīs šo titānisko eskadru viņas aukainais ritms?» — vaicā dzejnieks, taču viņa atbilde ir «Tālāk!» Ievadam seko 15 soneti par Pēterburgu — katrs nākamais sākas ar iepriekšējo rindu — kopumā tā ir 1917. gada hronika, kas mijas ar atmiņām par Pēterburgu. Visa darbība norisinās bulvāros, kur «slīd ritmā tūkstoš kājas. / Pats Sātans dirigē». Revolūcija nāk ar pirmatņēju varenumu — «par vāju Eiropa, lai ceļā stātu / Pret Āziju, kur plašums brīvs un zils».

Interesanti, ka prozai Eidemanis pievēršas vairāk 20. gadu sākumā. Līdz tam presē ir parādījušies viņa prozas darbi, taču tie ir mazāka apjoma — «uzzīmējums», «skice», «tēlojums», retumis «stāsts». 20. gadu pirmajā pusē top viņa pazīstamākie darbi nesaistītā valodā — stāsts «Vaskis» (1922), divi stāsti par «Miestiņu pie divām upēm», «Divkauja», «Akmeņu sacelšanās» u. c. un plašākais darbs — romāns «Ielenkie». Acīm redzot šis laiks ir tāds, kurā autors it kā atskatās uz notikušo un mēģina to aptvert lielākās kopsakarībās. Ja dzejā vairāk tēlotas jūtas noteiktajā laikā, konkrētos notikumos, tad prozā R. Eidemanis mēģina distancēties attieksmē pret laikmetu. Daļā stāstu autors atgriežas dzimtenē — «miestiņā pie divām upēm» — un savās atmiņās tēlo laiku, kas patvēries pirmajā bērna emocionālajā atmiņā, — 1905. gadu. Šķiet, ka desmitgadīgajam zēnam

šie notikumi ir bijuši tie, kas liek sajust saistību starp cilvēkiem, cilvēcību un necilvēcību, neskaidrību par notiekošo un sapni par to, ka pasaules nevienlīdzību iespējams atrisināt. Tādēļ — stāsts par Vaski vairāk balstās uz leģendāru tēlu, ļaužu atstātiem, dzirdēto. Autors pats visu laiku ir jūtams līdzās, tas atstāsta ļaužu runāto, uzdod jautājumus, radot leģendu par Vaski ar ugunīgo bārdu un viņa lomu 1905. gada notikumos. Ironija, kura vērsta pret «miestiņa» pasauli, saglabājas un tiek vēl plašāk izvēsta stāstā «Miestiņš pie divām upēm» un «Stāsts par skroderi Faitelsonu»; te autors savu atstatus pozīciju jau atzīst — viņš piesakās par «miestiņa hronistu» un runā par to laiku, kura liecinieks pats vairs nav, — Latvijas valsts sākumu. Šī pasaule jau ir dzejā tēlotā noslēgtā pasaule, kura Eidemanim nes pretstatu plašumam, kādu cilvēka skatienam un izjūtām paver tāles. Tā ir zemnieku pasaule, kura ir saistīta ar pagātni, tātad negatīvo. Dzejoli «Vēstule jaunības draugam Latvijā» (1927) Eidemanis raksta: «Ak, dzimtene! tā bija aploks šaurs, / kur Gaujas malā es zem ievām sirgu./ Nu, izlauzušies tālos plašumos, / zviedz, auļo neprātīgie domu zirgi.» Vairākkārt stāstos parādās ironija pret jaunizveidoto Latvijas valsti ar tās institūcijām. Piemēram, stāstā «Viesuļi sopkās» tēlots Imantas pulks, kurš gar Indijas krastiem atgriežas Latvijā: «Preču vagonos sēd tauta. Jēkaupi, Pēteri. Jākaupi, Pēteri, Kristapi. Viņiem zilās zemnieku acis kā rudzupuķes tais druvās, par kurām viņi sapņo. Un vēl viņi sapņo par Kurzemes skābo putru, par Gaujas veldrainiem ličiem un par to, cik labi vasarā skūpstīties, kad šķūni smaržo siens.

Viņi nav gribējuši karot pret Padomju Krieviju.

Bet arī Latvijas rudzupuķēm viņi vēl tic. Un tāpēc brauc.»

Taču interesantākais R. Eidemaņa darbs, kurš rāda izmaiņas šai laikā, — romāns «Ielenkie» (sarakstīts 1923. un 1924. gadā, izdots 1925. gadā, krievu valodā tulkojots 1926. gadā, vācu valodā — 1927. gadā). 20. gadu sākums ir laiks, kad Padomju Krievijā veidojas revolūcijas laika atspoguļo-

Roberts Eidemanis Valkas reālskolā 1914. gadā.

jums literatūrā. Vēl nav izveidojies noteiktais kanons, ko vēlāk nosauks par «sociālistisko reālismu» un attiecībā pret kuru vēlāk tiks vērtēti literāri darbi. Šajā darbā — pretstatā citiem R. Eidemaņa darbiem, kas ir literarizētas atmiņas, notikumu atstāsti, iecerētu darbu fragmenti (vairāki stāsti, kas izveidoti no uzmetumiem romānam «Agonija») — ir realizēta literāra iecere, kura tikai pastarpināti ir saistīta ar reālu notikumu.

Romāna darbība notiek Krievijā «balto stepju pilsētiņā» N. (atšķirībā no citiem stāstiem, kur parādās vārdos saukta Kanska vai cita pēc Eidemaņa biogrāfijas atpazīstama pilsēta), tā kļūst par visas darbības centru gan laikā, gan telpā. Tajā savijas gan pagātnes—tagadnes—nākotnes ass, gan tā veido telpas dalījumu — pilsētiņa N. un stepe, kura to ieskauj no visām pusēm. Te vēl nav precīzā dalījuma — pilsēta (padomju vara, tātad cēlais) un stepe (ne-padomju, tātad pilnīgi pretējais). Pilsētiņa, kā saka Greizā Raga adjutants, ir «organizatoriskais centrs». Tajā norisinās jaunās un vecās pasaules savstarpēja cīņa. Pasaule vēl nav kanonizēti šaura, vēl eksistē cilvēku sapņi par vispasaules revolūciju. Viss it kā atrodas tās gaidās. Tāpat kā pilsētiņas vara stiepjas stepē, tāpat arī tālumos atrodas Maskava — «dīvainā pilsēta, kura kā milzu zirneklis velk tīklus ap zemeslodi». Pilsētiņa it kā atkārtoto Maskavas modeli miniatūrā. Kā vienai, tā otrai apkārt «viļņojas jūra», stepe — Krievija, kurā valda haoss («stepē anarhisti, eseri, monarhisti, tirgoņi, oficiēri, dižcilvēgi muižnieki, pinkainas zemnieku galvas, garāmejoši avantūristi»), nesakārtotība un pirmatnība, kuru iemieso vējš.

Vējš kļūst par pastāvīgi klāt esošu tēlu — tas reaģē uz cilvēku pasaulē notiekošo: izkaisa stepē trauksmes signālus, smejas aiz loga, romāna sākumā nes vērmeļu smaržu, nobeigumā — «vējš, kurš pavasaros un vasarās nāk no stepes, nes sev līdzī spēcīgu briedumu un zāļu smaržu; rudenos viņš smaržo pēc maizes». Sākotnēji vējš asociēts ar revolūcijas vētru, viļņiem, kas kā stihija nāk pār pilsētiņu un pārtrauc ierasto mieru, attīrot ceļu jaunajai pasaulei. Revo-

lūcija notiek kā pirmatnējā un nemierpilnā gara izpausme.

Vējam līdzīga ir arī pūļa izpausme — tā darbība nav paredzama, tā ir tikai vadāma. Pūlis kļūst par dzīvu, radošu masu, kurai nepieciešama vadība. Un par to sacenšas pilsētiņas un stepes saimnieki — lielinieki un baltie atamani. Pūlis romānā ir vienots tēls, tas atklājas replikās, izsaukumos, ko Eidemanis blīvē vienu pēc otra — vai tā būtu sapulce, kura protestē pret «atsūtīto runātāju», vai vilciens, kurā runā baltis — vārdā nesauktie pasažieri. Pūlis ir absolūti anonīms, taču tiek izjūsts kā vienots veselums, kas iekšēji nobriest un tad spontāni reaģē. Divīzijas politnodalas priekšnieka runas laikā «pūlis ap Aņu (galveno varoni — R. B.) klusi ņudzēja; gandrīz visi sačukstējās, sarunājās; reizēm dažs pat iesmējās, iekliedzās. Viss pūlis bija kā apspiests, sakostiem zobiem saturēts kliedziens.

Kliedziens izlauzās tad, kad runātājs sāka runāt par pārtikas politiku. Tas, kas notika, bija priekš Aņas pavisam negaidīts. Kā pēc komandas uzreiz visi pietrūkās stāvus, ciešāk saspiedās ap galdu, uz kura apjucis stāvēja runātājs. Nosvīdis, pinkains viņš vēl kaut ko kļiedza, bet neviens viņa vārdos neklausījās. Ap Aņu bija piesarkušas, naida sakropļotas sejas. Visi kļiedza, žestikulēja, un žestos bija draudi. Vētra atvāztās rīklēs.

— Uz štikiem viņu!

— Blēži! Diezgan mānīts!

— Ar pasakām nebarosiet!

— Kāpēc pēdējās skrandas plēš no zemnieka?»

Tā ir viena no šī romāna interesantākajām iezīmēm — autors meklē jaunu vēstījuma izpausmes formu (te veidojas sasaiste ar šī paša laika krievu literatūru), kas atbilstu trauksmes pilnajiem notikumiem, kuri netveramā ātrumā momaina viens otru, un nemaz nav iespējams tos salīdzināt ar notikumu lēno gaitu (nav iespējams arī izvērtēt ētisko pusi) agrāk, jo «sagrauta ir debess Bastīlija». Isi, aprauti

ir teikumi, kuri brīžiem šķiet īpaši strupināti, lai tiktu uzturēts lasījuma temps. Isas rindkopas mijas ar atsevišķām frāzēm. Vairākas reizes romānā Eidemanis iestarpina dzejas rindas, kas iezīmē attiecīgā laika kolorītu, vai pat kārtro prozas rindas līdzīgi dzejai, tādējādi pasvītrojot prozas ritmu un akcentējot domu, kura tiek pārceļta nākamajā rindā. Līdz ar to pateiktais var iegūt gan cildenu, gan arī ironisku skanējumu. Savukārt spriegu ainu tēlojumā rakstnieks izmanto domuzīmju kārtojumus, iezīmējot pauzes vai arī ar tām radot nervozu un spriegu «tukšumu», apzinoties gara un plaša tēlojuma neiespējamību.

Pilsētiņā ir Revolūcijas laukums, valda IK's (Izpildu komiteja; te vēl nav IK glorifikācijas un tabu, autors pieļauj: «sādžinieks, kandžas piedzēries, raugojās: ik-ik»), «partijas nodaļa, ārkārtējā komisija, partijas komiteja, arhīvs», bet aiz pilsētiņas — neorganizētās frontes un partizāni. Un zemnieki, kuri ir jāpievērš jaunajai kārtībai. Stepe un tās apdzīvotāji — gan zemnieki, gan partizāni (vārdā netiek uzsvērta negatīvā semantika!) vairāk ir neorganizētības un pirmatnējības, ne vecās pasaules pārstāvji (tie vairāk atklājas partizāņu vadoņu tēlojumā), taču autors necenšas vilkt krasī norobežojošu līniju. Brīžiem viņš pat atstāj lasītāju neziņā, kā vārdā (un tas romānā ir svarīgi!) darbojas gan konkrētie, gan anonīmie tēli. So pasaulu savstarpējās attiecības ir cietsirdīgas, taču tādi ir šī laika (un arī romāna) spēles noteikumi. Romānā atklājas laiks, kas nesis vienaldzību pret nāvi (citādi nevar izskaidrot asiņainās bojā ejas ainas arī citos Eidemaņa stāstos).

Savdabīga loma ir romāna autoram, kas cenšas distancēties no sava vēstījuma (jau «miestiņa stāstos» viņš sevi nosauca par «chronistu») un, parādoties tekstā, mēģina attaisnot sevi, kādēļ viņš neraksta par notikumiem Latvijā, kā to klātos darīt latviešu rakstniekam: «Man jāatzīstas: pēdējā gadu desmitā es Latvijā bijis neesmu, un šodien — tāpat kā to nezina lasītājs — es vēl nezinu, kad man izdosies atgriezties pie latviskajām tēmām.» Taču savam attaisnoju-

mam autors raksta: «Lai kā! Tomēr viens mums abiem jāat-
zīst, mēs esam mācījušies vēl tuvāk izprast vispasaules
revolūciju.»

Vecās un jaunās pasaules saistība atklājas arī romāna
divās galvenajās norises vietās — namiņā Gogoļa ielā 42 un
ielas namā, kuram kaimiņos dzīvo viens no romāna varoņiem
Volkovs-Romaņenko. Savdabīgi atklājas vairākkārtējā Go-
goļa ielas pieminējuma nozīme — tā slēpj norādi uz veco —
Gogoļa darbos tēloto pasauli. Romāna beigās, kad namiņu
ir nodedzinājuši baltpartizāņi, autors jautā: «Vai līdz ar
namiņu nesadega daļa no vecās dzīves, kuru šai jeb citā
līdzīgā jeb varbūt Mirgorodā bija kādreiz izsmējis un milē-
jis Gogolis?» Līdztekus saistība ar Gogoli iezīmē autora
ironisko attieksmi pret paša tēlotajiem varoņiem — «maza-
jiem cilvēkiem» revolucionāro notikumu virpulī.

Romāna centrā tiek izvīzīta Aņa — Anna Ivanovna Pere-
mitova, jauna sieviete, «plinšu sieva», kura gājusi līdzī «re-
volūcijas vilnim» līdz Maskavai, staigājusi no mītiņa uz
mītiņu, «klausījies, ka Iljas pārkoņratos — arī revolūcija! —
Iljičs pret veco pasauli karā brauc», tad nonākusi frontē,
kur «kareivis kas kareivis! Un uz zirga — pirmais kavālē-
rists. Izlūkos jājāj? Aņa — pirmais izlūks.» Romānā Aņa
ir tā, kurai jāizšķiras starp divām pasaulēm — starp «ide-
jisko» Ivanovu, kura vārdi «bija neaptēsti kā viņš pats.
Vārdi kā akmeņi» un tieši tāpēc Aņai kļūst simpātisks un
spēj «aizēnot» bijušo mīlestību pret apakšporučiku Roma-
ņenko (romāna darbības laikā parādās kā Volkovs), kurš
pretēji Ivanovam spēj Aņu apburt ar «vecās», izsmalcinātās
pasaules labumiem un «spēj mīlēt» (jāpiemin, ka Eidemanim
šai romānā tika pārņemts naturālisms erotisku ainu tēloju-
mos, kas latviešu padomju literatūrā nemaz nav tik bieža
parādība).

Ap Aņu, kas uzturas divās pieminētajās vietās (pie Iva-
nova un Volkova), grupējas pārējais «mazo cilvēku» perso-
nāžs, kurš kopumā veido laikmeta atspulgu cilvēkos. Ironija
atklājas gan komūnas biedru tēlojumā, gan «vecās pasau-

les» tipāža raksturojumā. Gogoļa ielas 42. namā «komūnā» ar Aņu un Ivanovu dzīvo Saltikovs, kas no 19. gadsimta beigām dzīvojis ārzemēs, bijis pazīstams ar Ļeņinu (viņa vēstules ierosināts, raksta atmiņas par S. Halturinu) un «no Eiropas uz Krievijas klajumiem, kur vēl tik daudz pirmatnības, .. atnesis sev līdzī kultūru»; «visgrūtākos brīžos, kad utis apkārt rāpo, Saltikovam arvien balta, stīvi stērķelēta krādziņa». Timofejevs, lielinieks, kas vienmēr strīdas ar savu «komūnas biedru» pārtikas komisāru Gluskinu, mazinieku. Vai matrozis Docenko, kurš savu runu nobeigumam pievienojis saukli: «Mūžīga piemiņa Kārlim Marksam!» — pēc tam, kad, nododot telegrammu uz Maskavu, kur, pēc Docenko domām, Markss dzīvo, uzzina, ka Kārlis Markss miris. Tāpat satīrisks ir arī plašais «vecās pasaules» tēlojums — Kučku pāris, kurš sagaida jaunas varas maiņu ar mazu sarkanu karodziņu un zil-sarkan-baltu mutautiņu rokās, bijusī kņaziene Bibikova, kurai pieder puse virtuves ar gultu, zem kuras tiek slēpti pārtikas krājumi.

Autora ironiskā distance atklājas gan pret «vecās pasaules» personāžu, gan arī attieksmē pret «jaunās pasaules» nesējiem, vērtējums tikai tiek ieslēpts idejas izpaudumā: nākotne, pūli ieslēptā enerģija tiek iekrāsota pozitīvi; atsevišķie indivīdi, kas cenšas atrauties no masas, negatīvi. Ironiskā attieksme neskar pašu pamatideju — jaunā pasaule (tātad pozitīvā) slēpjas organizētajā un sakārtotajā pūlī, kuram nākotnes aina atklājas kā «vienlīdzība», kā «kapitālisma radītā posta un nabadzības izzudums», kad «nākotnes pavārs, ja tikai tāds nosaukums uzglabāsies, sapratīs daļumu labāk kā tagadnes dzejnieki». Romāna atvērtībā, autora neviennozīmīgajā attieksmē atklājas vēl nekanonizētā attieksme pret laikmetu, kura liecinieks viņš pats bijis.

30. gados R. Eidemaņa literārā darbība, īpaši prozā, apstāst. Regulāras ir vienīgi dzejas publikācijas, kā arī viņa klātesamība literārā procesa organizēšanā. Neraugoties uz saviem augstajiem ieņemamiem amatiem militārajā sfērā, Eidemanis ir gan latviešu padomju rakstnieku centrālbiroja

priekšnieks, gan arī PSRS Rakstnieku savienības valdes loceklis, viņš piedalās I. Vissavienības rakstnieku kongresā un RS valdes plēnumos.

Dzejā iezīmējas tuvināšanās šabloniskajam, 30. gados kanonizētajam lielinieka tēlam. Tā pasaules izjūta veido savdabīgu noslēgumu R. Eidemaņa «meklējumiem» — dzejā tiek absolutizētas tāles un nākotne, kura sākotnēji viņu pat baidīja. Telpas izvērsums plāknē pagēr no varoņa alkainu un nerimstošu kustību. Arī jaunradītā «plašā» telpa tiek izjusta kā noslēgta — visu laiku saglabājas ierobežojums — «žoga» tēls. Dzejolī «Vēstule dēlam» R. Eidemanis raksta: «Pakāpjos mazliet augstāk par šodienas žogiem / Nākotnes komūnu redzu... cilvēku redzu, kas brīvs». Sodiena, pat dzejā slavinātā «tagadne» un «padomju īstenība» ir tikai tuvošanās nākotnei un «tālei». Būtībā viss tiek saistīts tikai ar rītdienu, tā arī neiegūstot ne mazākā brīža atelpai un mieram. Kā, piemēram, dzejolī «Lielinieki» — «Ne atpūtas mēs nezinām, ne miera... / Mums domas negantas un lielas karsē pieri. / Tur zaudēts ir. Te gūts. Tur celts. Te grauts. / Dažs salauzts krit. Ceļš tālāk iet un sauc.»

Viss R. Eidemaņa sarakstītais, šķiet, satilptu vienā lielā sējumā. Nevarētu teikt, ka tas būtu daudz, taču viņa sarakstītais ir interesanta liecība par Krievijā palikušajiem rakstniekiem, kuri atbilstoši saviem politiskajiem uzskatiem mēģināja veidot «savu» literatūru, atrodoties savdabīgās attiecībās gan ar «pagātnē palikušo» latviešu literatūru, gan «tagadnes» (t. i., 20.—30. gadu) krievu literatūru. Tādēļ īpašas uzmanības vērts ir šis sākuma posms, kad literatūra vēl neatrodas kanonu varā un kad vēl nav iezīmējusies «vienotās padomju literatūras» viennozīmība un vienbalsība, kas sastindzina 30. gadu literatūru. Šajā laikā — 20. gados un 30. gadu sākumā — vēl iezīmējas meklējumi, kas raksturīgi katrai sociālajai grupai, kura nonākusi jaunā situācijā, tās mēģinājumi izveidot savas attieksmes pret pasauli kā dzīvē, tā arī literatūrā.

DARBAM UN TĒVZEMEI VELTĪTS MŪŽS

(Aleksandram Grīnam — 100)

1895. gada 15. augustā Zemgalē Jēkabpils apriņķa Biržu pagasta Ziedu māju saimniekiem Jēkabam un Annai piedzimst dvīņi, no kuriem vienam, kurš mantojis tēva vārdu Jēkabs, lemts izdzīvot un vēlāk kļūt par vēsturisko romānu autoru Aleksandru Grīnu. Ģimenē jau ir piecgadīgs dēls Jānis, vēlākais rakstnieks un Nacionālā teātra direktors Jānis Grīns. Samērā lielā gadu starpība, kā arī Grīniem raksturīgā noslēgtība ir iemesls tam, ka Jēkabs aug, sevī ierāvis, bez rotaļu biedriem. Par viņa draugu kļūst grāmata «Skolas maize». Otra pieejamā lasāmviela ir bībele, kas atstāj uz viņu tik dziļu iespaidu, ka vēlāk rakstnieka literāros darbos gan izteiksmē, gan saturā šur tur jūtams bībeles gars. A. Grīns pats ir smējies, ka viņš ir izaudzis ar bībeli, «Skolas maizi» un suni. Te meklējams sākums viņa kaislīgajai mīlestībai uz vēsturi un ģeogrāfiju. Vai autobiogrāfiska nots neieskanas arī šajās rindās?

«...kopš mazām dienām pieradu turēties savrup, cieši noslēdzies sevī un kluss. Atminos garos ziemas vakarus, kad ārā spēra lauskis, bet mūsu lielajā krāsnī priecīgi dega uguns; un vectēvs, paņēmis mani klēpī, sāka stāstīt par savām kara gaitām, par kaujām ar poļiem un zviedriem un par maskaviešu jātniekiem, kuru zobeni kā zāli pļāvuši ļaudis viņpus Daugavas. Un vēl es dzirdēju dažu labu teiku par tiem laikiem, kad mūsu sentēvi vēl bijuši kungi savā zemē, un par bruņinieku kara gājieniem leišu novados. Es klausījos šajos stāstos kā zilā brīnumā, pieplacis zem vectēva baltās

bārdas un turēdams savas rociņas viņa lielajās, spalvām apaugušās un tulznu un melnu rievu izvagotās rokās, kuras vienādi labi bija pratušas valdīt arklu un uzvilkt arbaletu.»

Deviņu gadu vecumā Jēkabs sāk iet Biržu Muižgales pagasta skolā, no vienpadsmit līdz piecpadsmit gadu vecumam apmeklē Jēkabpils tirdzniecības skolu. 1910. gadā nākamo rakstnieku izslēdz no skolas par goda neparādīšanu skolotājam. Tad Jēkabs prāto — mācīties par lopu pārraugu, bēgt uz kuģiem vai noslīcināties? Seko mācības Cēsu reālskolā, kur skolotāju vidū ir ne vien Arveds Svābe, bet arī Jēkaba brālis, par ko nākas izjust ne vienu vien pārestību no biedru puses. Bez tam Jēkabs var klases biedrus pārspēt ar īpašu atmiņu, sevišķi uz datiem un skaitļiem. Jau šai laikā Jēkabs tulko krieviski A. Niedras «Pēteri Salnu» un K. Skalbes «Karaļa krāsncuri».

1915. gadā Jēkabs dodas uz Maskavu, lai iestātos Alekseja karaskolā. No 1916. gada viņš ir latviešu strēlnieku rindās. 1918. gada rudenī A. Grīns dodas uz Tērbatu studēt medicīnu, taču kara apstākļos šīs studijas izdodas tikai aizsākt. Savukārt bermontiādes laikā A. Grīns Rīgā iestājas universitātē, vēstures fakultātē. Šo sapni viņam neizdodas piepildīt, taču tur viņš iepazīstas ar medicīnas studenti Alīdi Cerbuli, savu vēlāko dzīves biedri.

Aleksandrs Plensners, vēlākais pulkvedis un Latvijas militārais atašejis Berlīnē, par strēlnieku laiku stāsta:

«Kādā 1916. gada rudens dienā es sava toreizējā pulka operatīvā adjutanta pienākumā ar lauka grāmatiņu un zīmuli rokā apstaigāju pulka kaujas iecirkni, lai shēmā atzīmētu ierakumus un vienību novietni tajos. Tikko taisījos iezīmēt kādu vientuļāku «bunkuru», kad netālu aiz manas muguras zemē ieurbās vācu lielgabala granāta un es dabūju spēcīgu sitienu mugurā, kas, notriecot mani zemē uz muts, lika izšļukt no rokām kā grāmatiņai, tā rakstāmam. Pazībot apziņā domai, kas mani trāpīja — šķemba vai sasalušas zemes pika, pacēlu acis uz «bunkura» durvīm un tur — par dūsmām — ieraudzīju stāvam un nirdzīgi smīnam kādu

jaunu leitnantu (praporčiku), ko neatcerējos agrāk redzējis...»*

Kad Jēkabs sāk literāta gaitas, viņš, gribēdams uzsvērt savu neatkarību arī vārdā un iniciāļos no vecākā brāļa, kurš tad jau bija ar vārdu literātu vidū, pārtop par Aleksandru, iedējādi kļūstot par sava drauga vārdabrali. Vēlāk «Dvēseļu puteņa» otrajā daļā tiek notēlota balle A. Plensnera blindāžā, kur Jēkabs tiek svinīgi pārdēvēts par Aleksandru. Tas notiek frontē Olaines rajonā. Sava nozīme šī vārda pieņemšanā arī pazīstamajam krievu fantastisko un dēku stāstu autoram A. Grīnam, kura darbus nu, izjokojot nezinātājus, var iestāstīt par saviem.

Abu Aleksandru draudzību nespēj sagraut nerunāšana, abiem kopā esot. Viņi stundām var sēdēt viens otram pretī, reti kādu vārdu pārmidami. Neparastā noslēgtība, kas citiem liktos nepieņemama, viņus tikai vēl vairāk tuvina. Kad A. Grīns kļūst par «Latvijas Kareivja» redaktoru, A. Grīns kļūst par viņa palīgu arī tur. Viņš ir apbrīnojami čakls rakstītājs, būdams kreilis, var strādāt vārda tiešā nozīmē ar abām rokām. A. Grīnam patīk izstrādāt dažādus, gan literāras, gan bohēmiskas dabas «stiķus». Štāba informācijas daļā viņš ir kopā ar P. Rozīti, J. Ersu, J. Ezeriņu, A. Bārdu, arī K. Zariņu, J. Veseli, P. Ērmani.

Pienāk laiks, kad A. Grīnam literāta slava nav vairs jāaizņemas. Zemgalieša pašlepnums, drosme, lielās darba spējas veicina literāta izaugsmi. A. Grīns sāk savu literāta gaitu kā stāstnieks un novelists. Reti kāds stāsts ir reāls, ikdienišķs, A. Grīnam tuvākas dēkas, fantāzija. Taču paša pieredzētais strēlnieka gaitās lauztin ielaužas viņa rakstītajā, tā stāstā «Blokhausis», rakstot par latviešu strēlnieku cīņām pie Ložmetēju kalna, vai stāstā «Cilvēks, kas redzēja nāvi», runājot par ievainotā vaidiem, kas līdz nāves stundai kliegs viņa dvēselē.

* *Plensners A.* Dažas atmiņas par Grīniem. — Laras Lapa. — 1980. — 1981. — nr. 22.

1924. gadā kapteinis A. Grīns demobilizējas, 1925. gadā nodibina ģimeni. Var sākties nopietna pievēršanās literārajam darbam. A. Grīns nav liels runātājs, bet ir darītājs, 1928. gadā viņš kompilē plašu «Pasaules vēsturi» 25 burtniecās, kuru nevar neievērot un kura savu nozīmi nav zaudējusi līdz šodienai. Liels paldies te sakāms dzīvesbiedrei Alīdai un viņas mātai, kuras visu diktēto pieraksta ar rakstāmmašīnu, melnraksta nemaz nav. No 1929. līdz 1931. gadam iznāk četri grezni sējumi. Kapitāls izdevums ir arī vispārīgās ģeogrāfijas četri sējumi «Zeme un tautas» (1929—1931). Ģeogrāfija — tā ir A. Grīna otrā mīlestība, pats viņš nekad nav bijis ceļotājs, ja neskaita 1937. gada braucienus uz Ungāriju un Somiju. Kad vien ir kāds brīvs brīdis, viņš šķirsta ģeogrāfijas atlantu un, vingrinot atmiņu, atzīmē valstu robežu maiņu. A. Grīna darba spējas ir vienkārši fantastiskas. Tajā pašā 1931. gadā divos sējumos iznāk arī līdz šim vienīgā «Kultūras un tikumu vēsture». Kā atceras izdevējs H. Rudzītis, A. Grīns savā ziņā bijis arī mānīticīgs, jo, kad viņš nav bijis tik viegli pārliecināms par «Kultūras un tikumu vēstures» izdošanu, Grīns kādā dienā viņu uzvedinājis uz domu kopīgi aiziet pie Finka un paprasīt padomu. Finks uzcēlis savus garos zābakos ieaūtās kājas uz galda, padomājis un tad pēc klusuma brīža paziņojis, ka ««Kultūras vēsturi» varot izdot, nekā liels no tā nesanākšot, bet zaudējumos mēs neiegrābšoties».*

«... pasaules karš un sevišķi strēlnieku dzīve un varonība ir A. Grīna lielākais mūža pārdzīvojums, no kura viņš netiek vaļā, tāpat kā Austriņš un Akuraters īsteni nekad neatsvabinājās no 1905. gada pieredzes. Lai viņš rakstītu par seniem gadsimteniem, visur viņš meklē tikai karu un cīņiņus. Karš, kas iekrita viņa pirmajos jaunības gados, veidoja viņa prātu un raksturu, attiecības pret cilvēkiem, sevišķi pret sievietēm, radīja brutalitāti un nežēlību, atraisīja iedzimtas dēku un

* Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. — 1984. — 109. lpp.

bezbēdības dziņas, mācīja viegli skatīties uz cilvēka dzīvības vērtību, bet karš arī lika viņam sajust kopības spēku...»*

A. Grīns ir viens no samērā retajiem vīrišķības pāudējiem latviešu literatūrā.

«Grīna varoņi ir rada renesanses laikmeta cilvēkiem. Viņi ir pilni asiņu, cīņas kāres, nežēlības, pagāniskas kaisles, nenogurdināmi kaujās un mīlestībā. Sieviete viņi mīl nevis ar saldo jūsmošanu, ar romantisko ilgošanos, bet ar tiešo, pirmatnējo kaisles spēku. Jo varonība un veselīga, juteklīga dzimumu kaislība pieder pie A. Grīna mākslinieciskās būtības, kas visās šķautnēs ir pretstats latvju liriķu parastai sēri salda jūsmībai.»**

Smalkas psiholoģiskas nianse nav viņa gaumē, viņa spēks ir meklējams citur — jutekliskā uzskatāmībā, konkrētībā.

A. Grīns ir ievērojamākais latviešu vēsturisko romānu autors. Kurzemes un Zemgales hercogiste 17. un 18. gadsimtā tēlota romānā «Nameja gredzens» (1932), romāna pamatā zemgaļu ķēniņa Nameja cīņa ar vācu ordeni 13. gadsimtā. Namejs ir vēsturiska persona. Romāns, kurš sākotnēji iecerēts kā triloģija, saņēmis Kultūras fonda godalgu, A. Grīns to pats tulkojis krievu valodā. Šajā romānā A. Grīns pievēršas visas tautas patriotisko brīvības ilgu un mērķu tēlošanai, apzinoties, ka tautai viņas neatkarības cīņās liels spēka avots ir tās pagātne. Simbolisku jēgu iegūst jau pats gredzena tēlojums:

«Tas bija vecs sudraba kalums — pineklī savijušos zalkšu pāris, ap kuru galvām bija apvīts no zelta darināts rudzu vārpu vainags. Vainaga vidū jautri plēta spārnus dzeltens vanags. [...] Zalkšu acis, darinātas no maziem rubīniem, nikni iegailējās, vārpu vainags likās pilns medainas rudzu ziedu smaržas, bet zeltotais vanags vingri plēta spārnus un tiecās aizlidot debesu izplatījumā.»***

* *Veselis J.* Latviešu literatūras vēsture L. Bērziņa red. — 6. sēj., — 1937. — 225. lpp.

** Turpat. — 231. lpp.

*** Nameja gredzens. — 1989. — 42. lpp.

Kaut galvenais varonis Gundars ciņā zaudē, pravietiski skan viņa vārdi zemnieku dumpja apspiedējiem:

«Varbūt viņu (gredzenu) reiz uzmauks pirkstā manas asins un darba mantinieks, ja tam būs lemts piedzimt no meitenes, kura pēc Bārbeles kaujas dusēja manās rokās. Kā redzams, viņa nav kritusi jūsu gūstā, un šī ziņa man dos veldzi, ejot pēdējo gājumu.»*

Īpašu vietu A. Grīna devumā ieņem viņa romāns par latviešu strēlniekiem Pirmajā pasaules karā — «Dvēseļu putenis».

1932. gada pavasarī, kad laiki kļuvuši īpaši grūti, A. Grīns aizsūta kundzi ar meitiņu uz viņas dzimto Alūksni, bet pats paliek Rīgā un, visu citu aizmirdams, sākumā pat badu ciezdams, raksta «Latvijas Kareivim» šo lielapjoma darbu, slaveno strēlnieku un brīvības cīņu varoņdziesmu. Darbā tiek iekļauts gan paša pārdzīvotais, gan tas, kas tika piefiksēts, iepriekš izjautājot aculieciniekus. Vanaga mājas — tās ir A. Grīna mātes mājas — Dignājas pagasta Slates gala Miglāni ar ceriņiem, bišu dārzu un baložiem. Mūžīgi saigušais Ješka, kristīts par Aleksandru, — tas ir pats A. Grīns, Vanaga ievainojums — tas ir paša A. Grīna ievainojums, kuru viņš ieguva 1917. gada jūlijā, kad kādā rītā atgriezās no lauku sardzes. Lode viņam ieurbās no sāniem plecā, izskrēja caur kaklu un mutes dobumu un iespiedās degunā, apstājoties pavisam netālu no acs un smadzenēm. Kāds strēlnieks toreiz paņēma viņu uz pleciem un iznesa no uguns līnijas. A. Grīns Rīgā tika operēts, pēc tam nonāca Pēterpili kņaza Gaļicina hospitālī.

Kad brālis viņu toreiz pēc operācijas slimnīcā apmeklēja, Aleksandrs ir pats zobojies par savu ievainojumu, teikdams, ka tas nekas, ka mēle cauršauta un deguns nu tāds kā pīlei (tādēļ arī kopš tā laika A. Grīns reizēm neskaidri runā), bez skrimšļiem — vismaz lietus tajā nelišot iekšā. Šī īpa-

* Nameja gredzens. — 201. lpp.

šiba — traģiskos brīžos un ciešanās spēt smieties — A. Grīnam vienmēr ir bijusi raksturīga.

Ikkatra no romāna trijām daļām stilistiski un sižetiski veidojas citāda, tiek aptverts milzīgs skaits — ap 700 — cīnītāju, tuvāk tiek raksturotas apmēram 150 personas. A. Grīns apliecina sevi kā masu skatu tēlotāju. Visi kauju tēlojumi piesātināti ar ārkārtīgu straujumu, satraukumu, A. Grīns raksta kā transā, emocionālo izteiksmi kāpinādams līdz fantastiskām vizijām, milzīgam jūtu sabangojumam, tēlodams latviešu strēlniekus, kuri jūt dziļu bijību tikai pret diviem svētumiem — māti un tēvu.

Kādā literārā sarīkojumā rakstnieks ir liecinieks tam, kā E. Virza no skatuves skandē savu «Nakts parādi», kura beidzas ar vārdiem: «Tas dvēseļu putenis gaisā, kad Ziemsvētki, ceļas viņš tad, Pār Latviju gaudo un griežas, un nenobeigs gaudot nekad.» Turpat sarīkojuma zālē A. Grīns pieiet pie dzejnieka un lūdz atļauju savu iesāktu romānu par latviešu strēlniekiem nosaukt «Dvēseļu putenis».

Darbs rakstīts lielā steigā, vietām zaudēdams izslipējuma ziņā, nebija arī darba plāna, bet pārdzīvotais un pārdomātais lauztin lauzās uz āru, tādēļ varam teikt, ka romāna vērtību nenosaka literārā puse, bet saturs, jo A. Grīns redz nepārtrauktu ķēdi, kas saista notikumus 1916., 1917. un 1919. gadā, trešā daļā rakstnieks tēlo strēlnieku atgriešanos no Krievijas, dezertēšanu, par ko līdz tam literatūrā neviens nav runājis. A. Grīns izrādās pats sava darba gūstā, jo bieži, sēzdamies pie galda, nav zinājis, ko rakstīs, bet tieši tad tapušas spēcīgākās romāna lappuses Pats rakstnieks gan to neuzskata par romānu un ir neapmierināts ar tā formu, pats saprazdams, ka kompozicionālā ziņā varētu vēlēties skaidrākas un noteiktākas darbības līnijas.

Kad romāns pabeigts, ir krīzes laiks un neviena izdevniecība to neņem pretī, tā ka A. Grīns darbu pat piedāvā Latviešu veco strēlnieku biedrībai izdot par brīvu. Darbs tomēr saņem Kultūras fonda godalgu un vēlāk pieredz atkārtotus izdevumus. Jau 1935. gadā romāns iznāk ceturto reizi. Bei-

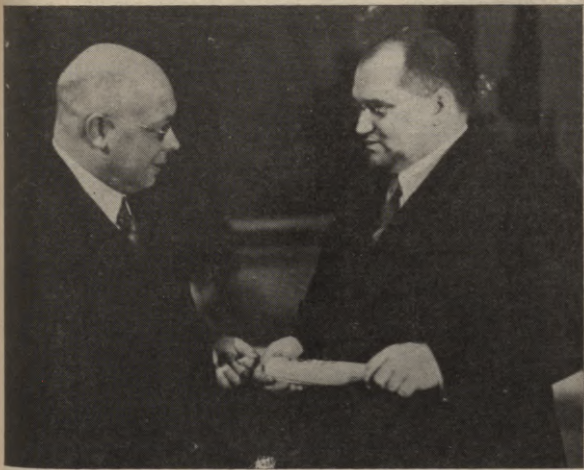
dzot tā īsti tiek novērtēts, ka ar «Dvēseļu puteni» A. Grīns ir uzcēlis latviešu strēlniekiem pieminekli prozā, līdzīgi kā to vēlāk dzejā izdara A. Čaks «Mūžības skartajos». Šis darbs atstāj pēdas arī A. Grīna stilā. 1940. gadā presē izskan viņa vārdi:

«Jau no «Dvēseļu puteņa» otrās daļas laikiem man ir tieksme padoties kādam iekšējam valodas ritmam, kas mani šūpo un nes uz priekšu. Taisni brīnums! Ja vajadzētu salikt vārdus trohajos vai jambos, es to varētu tikai ar spiešanu izspiest. Bet, ja stāstnieka teikumam nav iekšēja ritma, tas ir nedzīvs.»*

1934. gadā sākas nākošais jau pieminētās ķēdes posms, kur A. Grīna darbiem ir neatņemama vieta patriotisko jūtu veidošanā. Ne velti 1934. gadā gandrīz vienlaicīgi skatuves gaismu ierauga gan viņa «Nameja gredzens» un «Tobago» Dailē teātrī, gan «Dvēseļu putenis» Nacionālajā teātrī, kurā piedalās pilnīgi viss teātra ansamblis. Tā kā «Dvēseļu putenis» nav atsevišķu cilvēku, bet gan visas tautas drāma, tad, neskatoties uz to, ka pats autors nav apmierināts ar V. Zonberga (Sauleskalna) dramatisējumu, iestudējums tomēr iedarbojas uz skatītāju jūtām, atgādinot par pārdzīvoto valsts atbrīvošanas laiku, kad visus vienoja kopēja tautas ilgas un cerības. Iestudējums saņem valdības pozitīvu novērtējumu, tā O. Uršteins, kurš atveido skolnieku Cintiņu, tiek apbalvots ar A. Brigaderes Kopotiem rakstiem, savukārt seržanta Kadiķa tēlotājs J. Sāberts saņem greznu sudraba papirosu kastī ar Ministru prezidenta K. Ulmaņa veltījumu.

Latviešu karotājus rakstnieks tēloja pārākus par krieviem un vāciešiem ne vien drosmē un varonībā, bet arī morālajā stājā, acīm redzot tas bija viens no iemesliem, kādēļ 1939. gadā, kad vajadzēja atkal iznākt «Dvēseļu puteni», šo izdevumu aizliedza. Jau iespiestās grāmatas aizsūtīja uz Slokas papīra fabriku kā vecmateriālu. Tomēr atradās droši cilvēki, kas dažus eksemplārus izglāba.

*Halo, Latvija. — 542. nr.

Jānis Muncis un Aleksandrs Grīns 1938. gadā.

Kultūras fonda godalgu saņem arī 1934. gadā uzrakstītais dēkpilnais romāns «Tobago» par hercoga Jēkaba laikiem. A. Grīns pats to uzskata par pēcpusdienas joku, ko esot savai kundzei nodiktējis «aiz garlaicības» (viņa dzīvesbiedre ir ne vien darbu pārrakstītāja, bet arī pirmais kritiķis).

Tēlodams tālo Tobago, A. Grīns nespēj nepieminēt Latviju: «... oleandru krāšņums pavasarī tā nespēj mani šai pusē iepriecināt kā Ventas krastu ieyas, kad es no jauna ožu viņu balto ziedu saldrūgteno smaržu, sapņos redzēdams savu dzimteni. Un daudz jaukāks par papagaiļiem, zilo gārni un

pašu zeltspārnaino kolibri nu manim izliekas Kurzemes melnais strazds, kas uzticīgi staigā pakal turienes arājam, tam dzenot vagu miežu sējai dedzinātā līdumā.*

Ne mazāk saistošs ir romāns «Trīs vanagi», kas gan paliek nepabeigts. Savu varoni rakstnieks tēlo ar ērgļa dabu un lauvas sirdi: «..ar iebrūnu un cietu seju, tēraudpelekām acīm, starp tām gareno un taisno kuršu degunu un tik spītīgi uz priekšu pašāvušos zodu, ka, likās, šī zoda īpašnieks izaicina uz cīņu cilvēkus un vēju, un visu pasauli».**

Ar bērnišķīgu aizrautību lasām, kā A. Grīns tēlo hotentotus, viņu paražas — kā viņi jaunpiedzimušos nevis mazgā, bet gan noziež ar svaigiem govju mēsliem, lai tie izaugtu stipri un veseli. Savukārt aitu zarnu apkakles esot šīs zemes jaunekļiem saderināšanās gredzenu vietā. Tikai tad, kad apkakles jau smako, pienācis laiks tās noņemt un rīkot kāzas.

1935. gadā žurnālā «Aizsargs» publicēta romāna «Debesu ugunis» pirmā daļa. Romāns iecerēts kā triloģija, taču paliek nepabeigts. Tajā aptverts Latvijas brīvības cīņu sākums, vāciešu un latviešu atkāpšanās no Rīgas uz Liepāju, sarkanais terors. Tajā pašā gadā iznāk «Varoņu grāmata», kur A. Grīns rāda latvieti kā drosmīgu karavīru un varoni, kurš gatavs cīnīties par savu tēvu zemi.

Runājot par A. Grīna lugām, gribas pieminēt jautro tautas lugu «Kalēja līgava» (1938), kurā jo spilgti uzšķiļas viņa humora dzirksts. Izmantotas anekdotes, kuras jaunības dienās dzirdētas Biržu, Slates un Dignājas pagastos. Isti blaumaniskā garā tēlots vecais kara invalīds Indriķis Zobens, kura dižošanās par pieredzēto kaujas laukā pieņem īsti min-hauzeniskus apmērus.

A. Grīns pats visaugstāk vērtē triloģiju «Saderinātie» («Pelēkais jātnieks», «Sarkanais jātnieks», abi 1938. g., Kultūras fonda godalga, «Melnais jātnieks», 1940. g.), kurā attēlots Ziemeļu kara laiks. Rakstot par tā laika varenā-

* Grīns A. Tobago. — 1934. — 19. lpp.

** Grīns A. Trīs vanagi. — 1938. — 18. lpp.

jiem — Pēteri Pirmo, Kārli XII, Polijas Augustu, rakstnieka tēlojums neatbilst oficiālajiem kanoniem, viņš prot parādīt, kā vidzemniekam sāpēja slavenā «loga izciršana uz Eiropu», izsaka ticību tam, ka kari nāk un aiziet, bet Vidzeme ir un paliek.

Istu talanta uzplaukumu vērojam A. Grīna pēdējā darbā — diilogijā «Zemes atjaunotāji» (1. d. «Meža bērni», 2. d. «Atdzimusi cilts», 1939. g.). Visilgāk A. Grīns iecerēja «Meža bērnus». Dzīvnieku pasaules studijām veltījis veselus sešus gadus, tomēr pats uzskatījis, ka vēl viss neesot tā, kā tam vajadzētu būt. Kritiķi to varbūt nemanīšot, bet dabas zinātnieki gan.

«Visgrūtāk ir sagatavoties uz rakstīšanu un veikt sākuma nodaļas. Kad romāns ap vidu, tad iet gluži labi, bet, kad kādā dienā redzi, ka esi uzrakstījis beidzamo nodaļu, tad laisni zēl šķirties, ir tā, kā kad būtu meita tautās laižama».*

Attēlojot 17. gadsimta notikumus, celts pieminēklis latviešu zemniekam. Iedzīvojoties Klaucānu dzimtas likteņos, mēs jūtam saistību ar šodien aktuālo domu par izpostīto zemi, kas jāatjauno ar darbu.

Tā laika kritika A. Grīnam ir ļoti labvēlīga:

«... svarīgs ir ne vien šā romāna kara un spēcīgo laužu tēlojums, bet vēl svarīgāks tas gars, kas viņus pavada, tās brīvās un neietekmētās dvēseles izjūtas, kurās dzīvo Klaucānu brīvnieki. [...] Ar katru nākošo grāmatu A. Grīns ir kļuvis skaidrāks, noteiktāks un dziļāks rakstītājs un arī sava latviskā mērķa skatītājs, paudējs un piepildītājs, tā tapdams par mūsu vēsturiskā romāna lielmeistaru.»**

Atsevišķa tēma ir A. Grīna raksti periodikā. Strādādams laikrakstu «Latvis», «Brīvā Zeme» u. c. redakcijās, A. Grīns ir ļoti ražīgs un daudzpusīgs. Vislielāko daļu veido viņa politiskie raksti, kur viņš sevi apliecina ne vien kā labu pasaules vēstures un ģeogrāfijas zinātāju, bet arī kā politiķi, kurš

* Rudzītis J. Ciemos pie Al. Grīna — Hallo, Latvija. — 1940. —

542. nr.
** Francis A. Meža bērni. — Tēvijas Sargs. — 1939. — 3. marts.

spējīgs saskatīt mums radniecīgo ar lietuviešu, igauņu, poļu un norvēģu tautām, kā arī prognozēt vēstures gaitu, piemēram, runājot par somiem:

«... šī tauta ir un paliek ar lauvas dvēseli un cīnīsies ar veco varonību un jaunu slavu, ja kāda pārdroša un lai cik stipra roka pārgalvīgi paceltos pret Somijas robežām un Somijas karogu.»*

A. Grīns arī presē redzams kā tēvzemes un brīvības cildinātājs, īpaši izceļams viņa raksts «Daudzinātie 700 gadi», kurš saņēmis Kultūras fonda godalgu un kura pamatdoma ietverta vārdos:

«Vairāk pašlepnuma nevienai tautai nevar būt par daudz. Audzināsim lielāku savu latvisko pašlepnumu.»**

Rakstot par latviešu strēlnieku devumu, tiek dots precīzs viņu darbības vērtējums:

«... strēlnieku gūtās uzvaras modināja tautā dibinātu lepnumu, veidoja viņā pašas spēka varenuma apziņu, jo šis spēks bija viens un traucās pretī noteiktam mērķim — tautas sargāšanai no bojā ejas.»***

A. Grīns daudz raksta par kultūras, īpaši literatūras jaunākajumiem, raksta kā par pašmāju autoriem (Raini, K. Jēkabsonu, no jaunajiem dzejniekiem īpaši izceļot A. Čaka talantu), tā pasaules lielgariem. Top ceļojumu piezīmes, atmiņu tēlojumi, teātru recenzijas. Ļoti asprātīgi ir A. Grīna feļetoni, kur viņš pievēršas gan starptautiskām tēmām (Antiņu zemes un Sumpurņu zemes tēlojumā nav grūti saskatīt Latvijas un Krievijas tēlojumu), gan vietējām kaislibām. Liekas, ka viss vēsturē atkārtojas, tā, piemēram, «Antiņu zemes stāstā» saskatām paralēles ar pavisam nesenu vēsturi:

«Pienāk no Sumpurņu zemes pasūtījums, nu, teiksim, sarīkot uz 1. decembri vienu pamatīgu puču. Un pučs nosacītā termiņā iet vaļā, ka rīb vien, jo nauda par to jau iepriekš

* Brīvā Zeme. — 1937. — 6. dec.

** Brīvā Zeme. — 1935. — 14. maijs.

*** Brīvā Zeme. — 1935. — 14. maijs.

samaksāta. Ievajagas sumpurņiem kādu demonstrāciju — lūzdu! Demonstranti maršē, ka dimd vien. Jūs domājiet, ka šie nu tā starātos, ja būtu jāmaršē uz kredīta? Nekā, miļie.»*

Feļetoni tiek parakstīti ar Skribanovica vārdu, kurš tiek uzdots gan par atvaļinātu mūku, gan par «ārējo afēru», ministru, gan arī par astroloģijas maģistru.

1938. gadā A. Grīna kundze dodas ceļā uz Vāciju, taču pats A. Grīns baidās braukt, jau tad juzdams gaidāmās izmaiņas vēstures gaitā. 1939. gads. 1. II Valsts Kultūras padomes sēdē Rakstu un mākslas kameras rakstniecības sekcijas priekšsēdētājs A. Grīns ierosina lūgt valdību «nodibināt izdevniecības fondu, kurš varētu izdot grāmatas, nevadoties vienīgi no komerciāla profita, bet galveno vērtību piegriežot grāmatas daiļumam un vērtībai.»**

Martā A. Grīns ir Meža kapos E. Virzas izvadītāju vidū, viņš E. Stērstei tad saka praviētiskus vārdus, ka varbūt E. Virza ir laimīgs, jo nevar zināt, kāds liktenis gaida dzīvos.

1940. gads. Maijā notiek rakstnieku dienas. Atklājot pirmās dienas sanāksmi, rakstnieku dienu rīcības komitejas priekšsēdētājs A. Grīns apliecina, ka latviešu rakstniekiem visiem ir viena māte, tā ir — Latvija. 1941. gads. A. Grīns ir savu radošo spēku virsotnē, taču visam tiek pāri pārvilkta svītra. Visi viņa darbi tiek konfiscēti, viņu kā virsnieku no darba atlaiž un mobilizē uz Liteni. Šķiet, ka viņš pieder pie tiem cilvēkiem, kas negaisa tuvošanos nojautis krietnu laiku agrāk nekā citi. Vai gan citādi izskaidrojama tā ārkārtīgi intensīvā darbība, kādai viņš nodevies vairākus iepriekšējos gadus. Lai atceramies, ka vienā pašā 1938. gadā iznāk veselas desmit A. Grīna grāmatas. A. Grīnam, kurš visu mūžu bijis patriots, nacionālās pašapziņas un valstiskuma trubadūrs, nākas Litenē lasīt lekcijas par vēsturi, vēl izmisīgi strādāt pie kāda nepabeigta darba manuskripta, kā paredzot, ka viss veltīgi, ka 17. jūnijā viņu apcietinās un nogā-

* Latvis. — 1928. — 1953. nr.

** Vārds. — 1939. — 2. nr. — 111. lpp.

dās Rīgas Centrālcietumā. Līgo naktī viņš ir to 900 latviešu vidū, kuriem pat cietuma vārti netiek atslēgti, jo cietuma žogā trakā steigā tiek izgāzts caurums, pa kuru ieslodzītos pēc iespējas ātrāk sagrūst ešelonā, kura ceļa mērķis ir tālā Kražas stacija. Tas ir latviešu intelīģences zieds, kas apmēram mēnesi tiek vests ar baržām pa Volgu līdz Astrahaņai. Vienīgā barība ir sāļas zivis, kuras rada nežēlīgas slāpes. Kad nākas dzert Volgas ūdeni, tas tiek pasniegts spainī, kurā iepriekš kārtotas dabiskās vajadzības. Sākas dizentērija. Kad Astrahaņa sasniegta, trešā daļa no braucējiem jau ir mirusi. Kas tālāk notiek ar A. Grīnu? Par to Astrahaņas «kremļa» mūri klusē (starp citu, šodien tur ierīkotas labierīcības). Par viņa nāves dienu tiek izziņots 25. decembris — tā paša gada otrie Saulgrieži. Viņa atdusas vieta ir ar buldozeriem nolīdzināta, tāpat kā šodien nezinām, kur nolikt ziedus L. Breikšam, J. Lācim un daudziem citiem.

Pēc A. Grīna izvešanas viņa kundze izmisīgi gaida un cer, nepiekrīdama doties glābt savu un meitu dzīvības kaut kur svešumā. Un tā pienāk 1949. gads, kad no Valmieras rajona Pikātu mājām, kurās radies ne viens vien A. Grīna darbs, no mājām, kuras vēl it kā glabāja viņa strādīgo roku siltumu, uz Amūras apgabalu tiek izvesta A. Grīna dzīvesbiedre ar abām meitām. Kādēļ no Pikātiem? Rīgas dzīvoklis bija citu cilvēku aizņemts, viss arhīvs, bibliotēka Čekas iznīcināta. 1951. gadā meitenes izsūtījumā paliek vienas, jo māte mirst ar infarktu.

1956. gadā Zenta ar Ilzi atgriežas dzimtenē, taču Ilzes mūžs traģiski apraujas jau 1959. gadā. Zentai nepiepildīts paliek sapnis iet tēva pēdās un studēt vēsturi — «jo tā ir melu vēsture». Zenta realizē tēva otru sapni — kļūst par mediķi. Pārdzīvotais nav palicis bez pēdām, tādēļ vieni no gaišākiem brīžiem ir tie, kad var atmiņās atgriezties bērnībā, jau piecu gadu vecumā kopā ar tēti divatā svētdienās apmeklēt kultūrfilmas Operā vai tāpat pastaigāt pa Vecrīgu, aplūkot skatlogus, iegriezties antikvariātā, grāmatu veikalā. Var ne vien ar bijību aplūkot E. Virzas grāmatas tēva bibliotēkā,

kuras viņš licis apvilkt ar zīdu, bet, mājās ciemojoties, vērot pašu E. Virzu. Viņš kopā ar tēvu veido vienu komandu pankūku cepšanas sacīkstēs, bet jaunie dzejnieki ar A. Čaku priekšgalā otru. Uzvar «jaunie», jo «veciem» parasti izdodas visu piededzināt. Prātā palikuši arī Arveds Svābe ar šarmanto kundzi V. Strēlerti, kura rotājusies ar vijolišu pušķīti. Siltas atmiņas tiek glabātas par lielo bērnu draugu dzejnieku K. Studentu, kurš tēva mājās ciemojies vai katru sestdienu. Bet pāri visiem sirdī tiek glabāts tēva tēls, gaišs, miļš, neaizstājams, godam tiek tālāk nesti viņa vārdi:

«... nav tādas vētras, nav tāda aukas spara, kas spētu izraut no šīs zemes latviešu tautas saknes un to cilti, kas tic un mūžīgi ticēs Latvijas karogam. Latvija ir, un Latvija paliks visos nākamajos laikos. [. . .] Mēs paliksim zem Latvijas karoga un uz Latvijas zemes. Un, kad karogs to prasīs, mierīgi apgulsimies zem tās — un blakus tiem, kas tur cīnīdamies guluši. Jo atsevišķa cilvēka dzīvībai un veselās paaudzes mūžam ir tikai tad kāda laba nozīme, ja mūžs un dzīvība atdoti divām mūžības lietām: Tautai un tēvzemei.»*

* Brīvā Zeme. — 1939. — 14. okt.

ALEKSANDRS GRĪNS —
HOMO GRISENBERGENSIS UN
SKRIBANOVICS

Tikko viens latvietis nosauc Aleksandra Grīna vārdu, otrs tūlīt piesauc «Dvēseļu puteni» un «Nameja grezenu», viņa populārākos romānus. Tiešām — Grīns ir nopietns patriots, un viņa simtgade paiet brīvās Latvijas atdzimšanas sākumā, kad nokrīt svešas varas slogs, bet smagas sociālas sekas nospiež daudzu cilvēku plecus un sirdis. Viņa proza un dramaturģija, vēstures apceres un publicistika briedina nacionālo pašapziņu, bet daudzi nezina, ka to var darīt arī viņa humoristiskie darbi, kas diemžēl nav pazīstami.

1923. gadā, kad A. Grīns ir jau ievērots kā dažu labu stāstu autors, viņš ar pseidonimu Homo Grisenbergensis avīzē «Latvijas Kareivis» publicē astoņus feļetonus («Dzejošanas sērga un padomi, kā no tās izsargāties», «Per aspera ad astra jeb māksla slavenam tapt» u. c.)

A. Grīns ironiski ielūkojas vispirms sadzīvē, pēc tam — politikā. 1925. gadā viņš rediģē humoristisko žurnālu «Vecpūsis», kurā ar segvārdiem Skribanovics un Homo Grisenbergensis publicē vairākus erotiskus rakstīņus un feļetonu («Mīlestības dēļ nāvē», «Par brīvo mīlu un citām gaužām derīgām padarīšanām» u. c.). Šai gadā iznāk arī Grīna komiskā grāmata «Vadonis skuķkopībā. 1. daļa. Apcelšanas pamati» (Homo Grisenbergensis).

1927. gada augustā avīzē «Latvis» Skribanovics aizsāk iespiest savu feļetonu virkni par Sumpurniju (PSRS) un Antiņu zemi (Latvija), arī par abu valstu attiecībām («Tā

lielā pīļu un vēžu jakts Antiņu zemē», «Par saimniecisko līgumu ar Sumpurņu zemi» u. c.) Cikls turpinās arī 1928. gadā («Antiņu zemes stāsti», «Saruna ar Latvijas sūtni Sumpurnijā», «Sisēņu kari Antiņu zemē jeb to Marksa mācības prāģeru kaunā likšana» u. c.). Dažus feļetonus ilustrējis pazīstamais karikatūrists Ernests Rirdāns. Paies gadi sešdesmit, un šie darbi atgūs otru elpu — būs atkal aktuāli.

SKRIBANOVICS

[A. GRĪNS]

KĀ ANTIŅU RUNAS VIRI PĀRDEVA SAVU VALSTI SUMPURŅIEM

(Sikais feļetons)

Viņa ekselencei Liliputijas valsts kancleram

Pag. vasarā kādā Jūsu ekselencei adresētā ziņojumā es aprakstīju pīļu un vēžu jakti, kuru bija sarīkojis par godu diplomātiskam korpusam un valdošai lielo biedru kastai Antiņu zemes ārlietu ministrs Felikss Jedriķenšteins. Tagad man ir tas gods ziņot Jūsu ekselencei par kādām daudz grandiozākām medībām, kurās kā mednieki figurēja lielās kaimiņvalsts Sumpurnijas diplomāti, dzinēju lomās reprezentējās lielo biedru ordeņa locekļi un viņu līdzskrējēji, bet Antiņu zemes neatkarība bija tas ilgi lenktais un beidzot nomedītais sumpurņu medījums. Lieta ir tā, ka Antiņu zemes parlaments nupat ratificējis kādu formālu līgumu ar Sumpurniju, kurš dod tiesības sumpurņiem — sākumā neoficiāli, ar pārgērbtiem čekistiem un neaizskaramiem spiegiem, vēlāk jau pēc visām Gruzijā un citur izmēģinātām metodēm — okupēt Antiņu zemi un to pievienot «velna vecmātei» jeb Austrumeiropas Savienotām Valstīm. Uztraukums apspiesto jeb buržuju lēģerī ir liels, jo šie iedzimtie, kuri nes uz savām mugurām visas nodokļu nastas (izpelnīdamies par to no valdnieku — lielo un mazo biedru puses asinssuņu un izsūcēju titulus un tml. komplimentus), dibināti baidās, ka viņu nastas smagums tagad paliks vēl grūtāks un beidzot viņus tā kā tā pieliks pie sienas, lai Marksa bauslība un viņa mācekļa Ļeņina raksti taptu piepildīti. Siseņiem un viņu maizes tēviem atkal bija cita bēda: tie baiļojās, ka tās medības, resp., apvienošanās līgums var vēl pēdējā brīdī izjukt,

un tad siseņiem no tā buržuju slaktiņa un citām lustēm nekas
neiznāks, bet viņu maizes tēviem jeb lieliem biedriem būs jā-
maksā atpakaļ no sumpurņiem saņemtie avansi. Šīs raizes
rādījās diezgan dibinātas, jo kāds čekists nesen bija atlai-
lies pāri robežai ar sumpurņu spiegu sarakstiem un savārijis
reģijenes valdībai tik karstu putru, ka to vēl nav paguvis
atstrēbt pat tāds visādu politisku putru («borščs no 250 000
appraizītiem» u. c.) strēbējs, kāds ir Antiņu zemes ministru
prezidents. Līguma ratificēšanas diena nāca arvienu tuvāk,
bet lielo biedru valdībai uzvara vēl nebija droša. Tad laida
darbā visādas smēres, draudus un vilinājumus: kādam šau-
nīgam buržuju runasvīram apsoliņa podredu uz 3 000 000
čūku pūšļu (pildītu zirņiem) piegādāšanu Sumpurnijai
priekš lielo valstu buržuju baidīšanas; citam apsoliņa rekti
atsacīties no obligatoriskās luesa iepotēšanas (šī slimība un
nevišķi viņas sekas, kā zināms, kopš Lasala un Ļeņina lai-
niem top uzskatītas par visu zemju biedru brālības zīmi);
un vēl citam — tiesības būt par valdības direktoru savā paša
fabrikā pēc viņas nacionalizēšanas. Citu iebaidīja ar svešanu
ārā no valdības — tieši prokurora apkampienos; citu solījās likt
pie sienas kā pašu pēdējo; citu uzlielēja par smuku un gudru,
un citam atkal piedraudēja atņemt ministra portfeli, bez tie-
sībām viņa otrai pusei saukties par eksministra madāmu.
Sādā kārtā beidzot bija sameklētas rokā līguma ratificēšanai
52 balsis. Ministru prezidents ar savu draugu — rabineri
N. tos vēlreiz nozvērināja — turēt valdībai kanti un vairāk
ne gan nepuņķoties, un rabīns tos atlaida mājās ar Izraēļa
svētību.

Beidzot bija pienācis liktenīgais vakars. Viens pēc otra
kāpa augstā nama katedrī lieli biedri un viņu rokaspuīši,
salavinādami tos līguma labumus. Kāds biedrs Ilmanis dievo-
tās, ka arī apspiesto šķīrām šis tas atlēkšot: arī Sumpurnijā
čekistu metodes esot jau civilizējušās, tur vairs nevarot
dzīvus, un nevienam arī vairs nenomaucot pirms nāves
nagus, bet vienīgi zābakus. Uz viņpasauli tur tagad raidot
ar ložmetējiem, nevis naganiem, un nošautie Sumpurnijas

buržuji no aizsaules tagad tā bombardējot savus bendes ar pateicības vēstulēm un ieteikšanas rakstiem, ka nevarot ne atkauties. Ja neticot, šis varot tās vēstules parādīt — nupat vēl saņēmis no b. Lorenca — esot tepat Sumpurnijas sūtniecībā fabricētas, pirmās zortes meistardarbs.

Tad kāpa katedrī b. Dūkurijs un stāstīja, ka tiem buržujiem, kurus atstāšot pie dzīvības, vairs nebūšot vaiga sviedros jākopj savi tūrimi: viņu mājās ierīkošot komūnas, un no koncentrācijas lēģeru iemītniekiem šie jau neiešot prasīt kaut kādus nodokļus, neesot jau necilvēki. Par mazajiem buržuju bērniņiem gādāšot speciālas eņģeļišu taisītavas. Arī par nacionalizēšanu buržuji velti ceļot brēku: nacionalizēšot viēnīgi namus, zemi, fabrikas un darbnīcas; turpretim tās rūpniecības iestādes, kuras bb. mušiņas atvērušas uz kooperatīviem pamatiem — sabiedrības temperamenta dzisināšanai, tās palikšot neaizskartas.

Tad ņēma vārdu dep. Hopincāns un priecājās: šis tak jau esot teicis, ka tie sumpurņi esot velna zēni: buržuju jaunākie dēli, ja būšot prātīgi, varēšot (tāpat kā savā laikā šis) dabūt komisāru vai čekistu vietas un pašrocīgi nogādāt savus vecākus uz viņpasauli, lai atriebtos par bērībā saņemto pērienu.

Beidzot ņēma vārdu pats ārlietu ministrs Fēlikss Jedriķensšteins un teica, uz kādu minoritātu frakciju zīmēdams: viņas pienākums esot kalpot savas lielās tēvijas, resp., Cīšķenu ēdāju jeb brobdinjagu zemes labā. Kad sumpurņi būšot izkāvuši Antiņu zemes buržujus, brobdinjagi varēšot Antiņzemi kolonizēt — šim jau neesot žēl, jo proletārietim tak neesot tēvzemes. Bez tam visus vietējos brobdinjagus tie sumpurņi jau neizkaušot, palikšot kāds sēklai arī.

Šis pārliecinošās runas atstāja uz deputātu kungiem lielu iespaidu. Līgumu ratificēja, un tagad sumpurņiem ceļš uz Antiņu zemi ir vaļā. Visur iestājies klusums kā pirms lielas vētras. Daži buržuji pako ceļa somas, citi meklē rokā lielnieku laiku dokumentus, jo tāda manta drīz varot lieti noderēt; citi iemaina ārzemju valūtu tālākiem ceļojumiem, un vēl

iti slepeni sačukstas un ieello šautenes. Izmisumā cilvēks
(un kaut tas arī būtu tikai Antiņš) ir dažreiz gatavs uz visu,
pat uz savas ādas un savas valsts neatkarības aizstāvēšanu.
Jūsu ekselences padevīgs kalps

Skribanovics,
sūtnis un pilnvarots ministrs.

JAUNĀS SAEIMAS HOROSKOPS

Es, Dieva kalps Skribanovics, sēdēju vientulīgs
un skumīgs savā cellē tai vakarā priekš lielās valsts dienas,
kad Augstam runas vīru namam vajadzēja uz pirmo izrunā-
šanos kopā nākt un tai mūsu miļai tēvišķai vienu jaunu val-
dīšanu dot. Pusnakts stunda jau bija tepat aiz durvīm, bet
miegs vēl vairījās no manām acīm, kā viens glīts un aplam
spriņš no vaiga jauneklis no precēties kāras vecmeitas vairās
un viens godīgs birģers no tiesu pristava bēg. Un tam Kun-
gam labpatika man sūtīt savādu parādīšanu.

Manim šķita, ka es esmu uzrāpies Sv. Pētera baznīcas
gaiļa mugurā, tas varenais putns pleš vēdienam savus milzu
spārnus un nes mani projām izplatījumā. Gar visām zvaig-
zņu zīmēm, kur stāv rakstīti visu buržuju un biedru, mašīn-
rakstītāju un ministeru, departamentu direktoru un kopmo-
derniecību vadītāju, deputātu un smago fūrmaņu likteņi. Un
es lasīju tais zvaigzņu zīmēs arīdzan tos jaunās Saeimas vīru
nākamos ceļus, to nākamo ministeru portfeļu priekus un
kabinetu krišanu, tās nākamās panamas, govju andeles
lustes un tos dančus ap valsts kredītiem, ko lieli vīri uz vecā
Mozus vadītu apgraizīto vīzi ap to valsts kasi kā ap vienu
zelta [teļu] ved. Un visas tās žulicības, kas diezīn vai kad
nāks tiesu āverstiem zināmas, un to lielu mutes brūķēšanu,
kas priekš lielajiem biedriem un citiem nāsīs rāvējiem par
vienu vīģes lapu viņu blēdības plikumam iraid. Un manām
acīm bija viss lasāms kā atšķirtā grāmatā.

Seit ir tas horoskops, ko es tam Augstam namam esmu uzstādījis, tā varenā putna mugurā sēdēdams un vērodams zvaigžņu zīmes un debess spīdekļus.

Tas jaunās Saeimas mūža garums ir apaļi trīs gadi, tas mūsu konstitucionē jau rakstīts stāv. Un iekšān tā isā laika sprīža mums būs viena vienīga valdīšana, ja vien tas Kungs dos Augstā nama runas vīriem satīcības garu un tas vecais ecēšanās Ādams ies viņiem secen. Jo satīcība ir visās lietās pats galvenais un ne vien pamīlijas dzīvē vai pie cūku kaušanas, valsts pīrāga vai sēklas naudas dališanas, bet arīdzan pie tās Latvijas avs cīršanas darba un visa cita.

Tās zvaigžņu zīmes gan stāsta, ka mēs tanīs trīs gados piedzīvosim veselas 12 kabinetes, pie kam umpāra numuri būs labās, bet pāra numuri kreisās valdīšanas. Katras kabinetes šefs solījies strādāt ar makten lielu švunku, žāvēt visu apbēdināto asaras, likt valsts apzadzējus pie sienas vai, mazākais, siekstā, dievosies un solīs, un no visas tās solišanas un dievošanās galu galā nekas prātīgs neiznāks. Un tie centra jeb nabas partijas vīri, mazākais, reizi mēnesī vienu dumpi taisīsies celt un no valdīšanas ārā skriet teiksies, uz Benjamiņa lapu par saviem kolēgām nāvīgus rakstus stieps un tādu ģīmi taisīs, it kā viņu pulkā nekad nebūtu bijis nei Veismaņa, nei Nonāča un viņu frakciju miesas būtu no blēdību sārņiem šķīstas kā vienas tikko iesvētītas jumpravas. Un tas cīparu ziķers Balodis sev vienu ministerioni un tam sarkanam kara lielkungam fon Ozol citu prasīs, un ies no viena līdera pie otra, bet velti nostaiģās visus 3 gadus un tikai kreņķes un garu degunu vien dabūs. Un tad tā viena valdīšana būs gāzta, pēc kāda laika sanāks atkal kopā tie gāztie un viņu gāzēji un brīnīsies, kas jel būtu varējis tādu grēka darbu darīt, un atkal diņģēsies, līgs, solīs gluži uz melnās biržas žīdiņu vīzi, un atkal viena jauna kabinete sastādīta taps, lai pēc kāda laiciņa tas pats biķeris arī viņai neietu secen. Un tā tā ķēpāšanās ies vaļā visus trijus gadus, tas jaunās Saeimas dzīves laiks būs apkārt, nāks atkal viens dunduru laiks, tāpat kā šovasar. Un mēs iesim atkal uz mīti-

jiem un pie urnām un pēc vēlēšanām atkal brīnīsimies, rokas sapņemuši, kur jel mums ir radies padoms tādus vīrus godāt.

Bet nav ļauna bez laba, un tas labums šoreiz būs visādas kustes un gāganu kari, kas no kreisā spārna soliem publikai rādīti taps. Un katrs godīgs pilsonis par velti un komandanta dotu ieejas kartiņu rokā varēs noskatīties, kā tie lielie biedri tiem ticības brāļiem pa kreisi mēles un dūres rādīs un tie kreisie šiem ar to rādīšanu parādā nepaliks. Un tur būs dzirdama riešana un šņākšana, lamu un «mātes» vārdi un savstarpēja ķezīšanās. Un Rīgas birģeri, kas pēc tā Salamonski cirkus direktora Bredforda krišanas iekš Igauņu zemes apgrēcībā un sodā bez kādām lustēm pa to ziemas laiciņu domājās palikuši, ies visu to skatīties un savu skumīgu štīmtungu uzprišināt, un līksmi atpakaļ mājās steigs pie viņu stievēm un visām darbošanām.

Varenie, kas jūs katrs tagad esat viena simtā daļa no tautas suverenitātes! Esiet sveicināti, un lai tas Kungs jūs pasargā no sēklu naudas šeptēm, paša personīgo bikšu lentēm, pīšanās ar nesegtiem čekiem un cita ļauna.

1928

PAR MELIEM SENĀK UN TAGAD

(Gandrīz vai filozofisks apcerējums)

Nē, nav un nav vairs tie laiki. Un ne vien laiki, bet arī cilvēki ir kļuvuši citādi. Tādi kā izčākstējuši visos viņu darbos, visā padarīšanā. Piemēram, ņemsim to pašu melošanu. Kas tur reiz bija par meistariem, par sava aroda lietpratējiem, kuru vārdus ar godbijību minēja viņu dzīves laikā un atcerējās vēl bērnu bērni! No kaimiņu pagastiem gluži sveši ļaudis brauca tādus melošanas speciālistus lūgt godībās, jo viņu nostāsti, kuros nekad neapnika klausīties, bija tā laika cilvēkiem rets un vērtīgs gara baudījums. Daudz

vērtīgāks nekā tagadējo daudzo čarlstona veicināšanas vai Kultūras fonda apceļšanas biedribu rīkotās lekcijas un priekšnesumi. Seno melu nostāsti neuzlaida klausītājiem miegu, gluži otrādi: tie modināja fantāziju un darija mūsu tēviem un sentēviem pavisam svešas lietas tik tuvas un pazīstamas kā siena talku; un lielākie pasaules vīri, sākot ar tiesu pristāvu un beidzot ar turku sultānu, klausītājiem sāka likties kā veci paziņas, ar kuriem esi diezīn cik reizes kopā gājis meitās un pie stoikas šņabi dzert.

Ir tiesa, ņemot to lietu tā no ārpuses, reti melošanas māksla arī mūsu laikos nav gājusi zudumā. O, nē. Aizejat, manis pēc, kādu svētdien uz tautas namu un paklausāties, kā tur dzied mazie biedri par tiem varmākām uz troņa un tie lielie šausmina savu auditoriju ar nostāstiem par buržuijiem un darba cilvēku asins izsūkšanu kā šo pašu negantnieku iemīļoto specialitāti. Aizejiet šovasar, ja jums iznāk tās vaļas, kādu reizi uz tiem lielo biedru rīkotiem mītiņiem — tie, t. i., biedri, nevis mītiņi — šovasar bīzos pa visu valsti, sevi celdami un citus gānīdami, un jūs redzēsīt, ka arī mūsdienās nav izzuduši šī senā sporta piekopēji. Bet nav vairs viņu melos senākā plašā vēriena. Tie ir profesionāļi, kas ar meliem pelna savu maizīti (un gluži baltu maizīti), nevis amatieri.

Melošanas sporta amatieri ir izmiruši. Tie bija pavisam cita tauta, ar savu šiku, ar savu goda kodeksu. Kādu goda kodeksu paragrāfu jūs piemērosīt b. Veckalnam, kurš Saeimā nekaunas riet pašu bīskapa tēvu, bet, aizbraucis Latgalē, iet rāpus apkārt baznīcai? Un kādu Bastjānim, kurš steidz nolamāt par meļiem un bezgožiem tos ļaudis, kuri viņa linu lietās grib ticēt patiesībai un faktiem, nevis tam, ko raksta «Sociāldemokrāts»? Agrāk viens kārtīgs sava amata meistars nemaz neņēma ļaunā, ja kāds mēģināja viņa stāstītam neticēt. Tā bija katra cilvēka privāta darišana. Viņam pat radās pret neticētāju zināma atzinības sajūta; sak, man neizdevās tev iestāstīt, tātad tu neesi vis no slimajiem. Kur jūs vairs atradīsīt tādu melošanas lietpratēju, kāds bija mans draugs Griķītis? Ar paša gubernatora meitu bija

polkā dancojis un nebijās ne velna, kuru reiz Apserdes silā bija sastapis. Sadeguši pīpes lai, aprunājušies par šo un to un gājuši katrs savu ceļu.

Griķītis visu savu zemes mūžu bija skroderis, liels prāvinieks un taisnības meklētājs, tā sakot, ideālists uz visām kantīm. Un meklēja to taisnību ne vien sev, bet arī saviem līdzilvēkiem. Piemēram, tiem pašiem mūsu muižas kalpiņiem, kuri gudrojuši, kā tikt pie zemes, un tā i nevarējuši izgudrot. Beidzot gājuši prasīt padomu Griķīšam. Tas kā jau vecs zaldāts un kroņa vīrs, kuram nācies pašam Skobelevam pēc Pļevnas jaunus svārkus šūt, — tos vecos tie turku negantnieki kaujoties saplēsuši drisku driskās.

Un Griķīšam padoms uzreiz rokā. Esot jāsūta kāds uzticības vīrs pie paša ķeizara. Sak, tā un tā: kungiem ir zeme, saimniekiem zeme, bet kalpiņiem nav. Vai nevarētu tā pa kristīgam? Izdalīt kaut vai to pašu muižu uz galviņām? Ķeizaram tas tak būtu spička, tikai kalpiņiem jauna bēda: kas brauks uz Pēterburgu? Un visi atkal Griķīšam virsū kā vārnas: lai braucot šis, lai esot jel to nabagu žēlnieks. Tak jā, kalpodams ķeizaram, esot ar pašu Zemes tēvu kopā rudzus plāvis, — vai ta vairs neatceroties? Pats tak viņu gad stāstījis. Plāvuši sudraba sirpjiem, ķeizars dzinis vienu baru, Griķītis otru. Ķeizariene ar princesēm kūšus sējušas. Kad atsēdušies uzpīpēt, Griķītis tā kā gribējis sākt ar vienu no princesēm meņģēties. Bet ķeizars uzmetis aci un bargi uzbrēcis: «Griķīt, ko tavs dar? Tu man izberzīs vēl vis' rudz'!» Un tā šis līcis to princesi mierā. Vēlāk englanderu ķeizars to princesi aizvedis uz savu zemi.

Ja nu tā, ka nekur vairs glābties: ka jābrauc, ta jābrauc pie ķeizara par tām zemes lietām parunāt. Sametuši ceļa maudu vis, veselus 50 sudraba rubļus. Neko darīt, tautas balsij jāklausa. Aizbraucis arī uz Dinaburgas pusi un pēc nedēļas ieradies tāds īgns atpakaļ. Zemes meklētāji pie šā: kā labi esot izgājis? Bet Griķītis negrib ne runāt un atmet ar roku:

«Biju jau, biju. Bet ķeizaram tagad traki maz tās vaļas:

sabraukuši visādi firsti un ķēniņi aprunāties, kā izskaust tos pagāna turkus ar visu viņu ticību no pasaules. Būšot laikam jauni kari. Un kas tad ies kara laikos domāt par zemes dališanu? Atņems turkam kādas pāris pilsētas, tad būs pavisam cita runāšana.» — Bet tagad lai liekot Griķīti un ķeizaru mierā — šim galva traki sāpot no tā ķeizara šņabja, bijis no tā pavisam atradis, prastu mantu vien pa šiem gadiem brūķēdams.

Bet — censoņi nekad netiek cienīti savā tēvzemē. Tā arī Griķītis. Uzklīdis vecais paunu žīds Motka un pastāstījis, ka Griķītis visu pagājušo nedēļu ballējies pa Dinaburgu, pat sunīm lielījies — šis tagad varot ar rubli pakaļ sviest. Gan Griķītis taisnojies — žīds melšot niekus — bet darba tauta sākusi viņam neticēt. Būšot no kungiem uzpirkts, lai kalpiņi netiek pie sava zemes stūriša.

Bet kad gan mūsu tautā ir trūcis pašai dziedzīgu darbinieku? Norej skaugi vienu, viņa vietā rodas cits. Un tā arī šoreiz. Sanāk atkal kalpu runas vīri — tā un tā: jāsūta cits cilvēks pie ķeizara. To lietu tak nevar atstāt pusceļā. Un ko ta citu lai sūta, ja ne to pašu klibo Gaitlazdu, kuram labo kāju kurši nošāvuši, kad bridis pāri Donavai.

Gaitlazda saņem savus septiņdesmit rubļus ceļa naudas un aizbrauc. Pēc dienām deviņām klātu gan un tāds smaidīgs vien no sejas. Runas vīri prasa, kā gājis.

Kā gāja? Labi gāja, atbild Gaitlazda. — Bet traki grūti gan pie tā ķeizara pietikt. Ziniet — kungi nepielaiž. Izgudrojos visādi. Kā nekā, tā nekā. Tad kādas sestdienas pievakarē skatos: iznāk ķeizars no pils. Balts kreklis un slota padusē, divielis pār pleciem un karsta ūdens spainis lai pie rokas. Iet cilvēks uz pirti — tā jau, ek, turpat pie pašas Nevupes. Es žīvai noņemu cepuri un klūpu šim pie rokas. Ķeizars apstājas, skatās, skatās un tad uzreiz pazina gan. Kā ejot pa mūsu pusi, — viņš prasa. Sak, tā un tā: kalpiņiem zemes gribas. Jā, to varēšot gan, šis jau esot sen par to lietu domājis. Un tā mēs šķirāties — tik jau bija tās runāšanas kā no pils līdz pirtij. Bet zeme būs gan. Ja ķei-

zars reiz ko ir teicis, tad viņš arī vārdu tur, — Gaitlazda noteica.

Ir jau tiesa, kalpiņi to zemi dabūja krietni vēlāk, kad nebija vairs ne ķeizaru, nedz veco melošanas sporta amatieru. Bet — sakait paši, kāds tur bija ļaunums no tās viņu melošanas? Cilvēkiem radās jauna dūša ticēt un gaidīt un vieglāk aizmirsās svešā darba gaitu smagums. I nemanīja, kā pienāca laiks likt karoti pie malas un doties uz citu, labāku pasauli.

Bet tagad? Melošanas speciālistu ir saradies daudz vairāk. Tikai tagad tie vairs nestrādā katrs uz savu roku: tagad tie ir apvienojušies savās arodbiedrībās, kuras saucas par partijām. Un savus ticētājus šie profesionāļi apšmauc nevis reizi vai, lielākais, divas, bet dzīvo visu mūžu tiem uz kakla un dzīvo, cepures kuldami. Sakait paši, kur tie laiki, kad sāka mūsu darba tautai solīt tās jaukās nākotnes lustes (nevis zemi vien, kā Griķītis ar Gaitlazdu) mūsu sociāldemokrāti? Būs jau pāri par gadu trīsdesmit. Darba tauta tic un brīnās: vai ratā, senāk no tās pašas mazās algas varējis paēst pilnu vēderu un šis tas atlicis arī priekš šņabja. Tagad streiko, kad gribi, ar to pašu darbu tikai tā pakušīnies, un tomēr — kā nav, tā nav.

Bet mūsaiķu Griķīšiem (tagad tie visi ir apzinīgi pamatšķiras aizstāvji) ir lepnas vasarnīcas, ir savi pieci seši un labi algoti amati un ir slimo kases — ziniet, kur rast nodarbošanos un maizi jauniem, vēl tādiem maziņiem Griķīšiem, kurus vēlēšanu sezonās laiž apkārt pa mītiņiem un tautas sapulcēm «nost!» kliegt un aģitēt, lai vēl no jauna par darba tautas runas vīriem tos pašus sarkanos lielkungus. Un šie jau klausā ar — kā nu Griķīšam iesi neticēt?

Vai mans draugs, vecais Gaitlazda tomēr nebija tāds, nu, teiksim, ar vairākiem «vainu mīkstinošiem apstākļiem» nekā, piem., biedrs Cielēns, kurš apsoliņa no tā līguma ar Krieviju nezina kādus zelta kalnus? Tak jel tā vilšanās toreiz tiem kalpiņiem tik drīz nepienāca kā tiem Latvijas fabrikantiem un tirgotājiem, kuri toreiz negribēja ministra kungam neticēt.

Nē. Nav un nav vairs tā senā jaukuma, kas vējoja ap veco amatieru galvām un viņu mutēm, no kurām dažāda laba spēja vai velnu no atvara izmelot. Viss tas tagad tiek darīts vai nu paša personīgā labuma, vai kādas augstākas idejas pēc. Un tā augstākā ideja galu galā izrādās par partijas labumu. Visur tikai profesionāli, nekur es vairs neredzu amatierus. Es neredzu vairs pat šo amatieru pēdējā mohikāņa Simsona, kurš ar visiem lordiem Kersoniem un Klemanso bija savā laikā sadzēris «tu» brālības un no kura vienumēr prasījuši padomu lielie Eiropas ļaudis, kad tiem vajadzējis nosacīt mūsu kontinenta jauno valstu robežas un šo valstu likteņus.

1928

SAPNIS JAUNGADA NAKTI

jeb

Tie zvaigžņu ceļi un viena prātīga viņu iztulkošana, no kuras gana vērojams iraid, kādas ērmīgas un visai brīnišķīgas lietas mums šajā jaunā gadā nāksies piedzīvot.

Tanī vecā gada vakarā es vientulis un skumīgs sēdēju savā cellē, jo manas miesas prāts uz tām jaunu ļaužu lustēm un visādām negausīgo ēverģēlibām jau sen vairs nenesas, slāpdams visvairāk pēc garīgiem priekiem. Bet arī teitan manim nebija laimējies: raugi, aiz vecās kāju vainas es nokļuvu pie tā šņabu kopmaņa nama durvīm maķenīt par vēlu, kad pulkstenis jau bija sitis divpadsmit. Itin errīgs un nobēdājies, ka tā Bakhus ienaidnieku izdotās prohibiciones likuma mīkstināšana vēl nav spēkā stājusies, par lielām sirdssāpēm visiem dzīves apbēdinātiem un grūtsirdīgiem, es ilgi kāvos ar smagām domām, un gaužām noskumusi bija mana dvēsele. Tad miegs beidzot slēdza cieti ma-

nas acis, un tam Kungam labpatika man sūtīt savādu parādīšanu.

Manim šķita, ka viens spārnots vīrs ar sauli sejā pie manas gultas nolaidās, mani aiz rokas grāba un, augstu gaisā uznesis, uz tā Sv. Pētera baznīcas torņa muguras nosēdināja, lai manim tās spidekļu zīmes un nākamū laiku rakstus rādītu. Un zeme atvērās manu acu priekšā kā viena grāmata, un manim kļuva zināmi šīs zemes vareno ceļi un viņas cilšu nākami likteņi. To visu šeitān bez izpušķošanas un itin vientiesīgi gribu jums izstāstīt.

Visu pirmar par to augstu valdīšanu. Jebšu gan tās mūsu valsts Runātavas jeb Saeimas vēl atlikušais dzīves laiks nevaids vairs nekāds garais, līdz viņas pēdējai stundiņai mēs vēl pieredzēsīm ne vairāk un ne mazāk kā vienpadsmit valdības krīzes, septiņas kabinetes un vēl gana tādus ministerus, kuri uz nāsīs ieraušān, tāpat kā tie viņu priekšgājēji, ar makti būs likušie. Tai govju andelei, ko par augsto politiku sauc, nebūs gala un tai lielas mutes brūķēšanai no Augstā Nama katedres arīdzān. Un tāpat tai divkārtējai vekseļu maksāšanai, par kuru tie jaunsaimnieki varen gaužas, tai tiesu pristavu sirošanai un tai korupcionēi, jebšu gana tie nabas jeb centra partijas vīri sakās to vienmēr apkarojuši esot un arīdzān tagad pret to savus zobinus jož. Un nebūs gala arī tai ļautiņu dumjībai, kas viņiem liek iekš tā apgrāzītā Marksa evāņģēliuma ticēt un tiem vadoņiem jeb lieliem biedriem savu grūti pelnītu naudiņu kā partijas meslus, slimo kasu naudu vai arīdzān uz citu vīzi atšķiņķot. Tāpat tie Bruno karavīri jeb siseņi ies maskojušie uz šosejām un citiem lielceļiem tiem ceļavīriem uzglūnēt, lai viņu dzīvību vai makus ņemtu, ko savām brūtēm, kas arīdzān par mušiņām vai smarrēm top sauktas, varētu žulikdrāmas un kādu šokolādes pierendeli izmaksāt. Un tie lektori ar tiem siseņiem darīs tāpat, kā līdz šim to iraid darījuši: ja būs viena buržuju valdīšana, tie siseņi taps likti siekstā un saitēs un jo bargi strāpēti. — Ja ministru krēslos sēdēs siseņu goda biedri, tad tos gūstītus lielceļu razbainiekus, kas no tiem

Bruno kara pulkiem būs nākuši, ar lielu atvainošanos vajā sprūdīs un viņiem skādes naudu par velti nokavētām bur-laku darba stundām liks izmaksāt.

Tiem lieliem biedriem, kuriem vecā gadā vēl pa četri un pieci amati bija, to amatu skaits līdz seši un septiņi taps vairots un tiem centra jeb nabas ļaužu vadoņiem arīdanti.

Tāpat kā agrāk, vēlēšanās un citās lietās taps godā celti nevis godīgi sava darba darītāji, bet tie ar to lielāko muti, tie valsts pīrāga rijēji un citi negausīgie, kas prot lieliem biedriem un viņu maldinātiem prasta darba ļautiņiem ar asti luncināt. Jo nekas nevoid tik varens kā tas pūļa stulbums, un to gara nabagu pulks ir kā smiltis jūrmaalā, kā to smuku Latvijas bankas latiņu pulks, ko aiznesa Leišu un Krievzemes žīdi par govju spalvām un citu vērtīgu mantu, un cilvēku muļķībai nav gala, tāpat kā saules gaitai un pašai mūžībai.

Tie lauku ļaudis, kas uz saviem pleciem visu zemes grūtumu nes, tāpat taps no lieliem un maziem biedriem par liekēžiem saukāti un no tiem nodokļu uzpircējiem cirpti, un viņu nastas smagumam es gala neredzu vairs. Viņiem būs jādod nauda priekš Marksa dievnamiem, kas uz citu vīzi par tautas namiem top saukti, jāmaksā nodokļi, lai kreisām valdīšanām būtu nauda siseņu bruņošanai un bezdarbniekiem, un tiem Veckalna bosikiem priekš danču lustēm un dūšas uztaisīšanas, pirms iet buržuju pagrabus un klētis lauzt. Tie buržuji tikai stenēs un vaidēs, bet satiecības pa vecam nebūs viņu vidū, un jebšu tiem būs kāda lieta kopīgi darāma, viens pieliks roku pie darba, bet divi stāvēs sānis, savus gurnus un pakaušus kasīdami, un noņurdēs savā bārdās: ko nu es, lai jau tie citi.

Sajā Eģiptes tumsībā tomēr saskatāms viens gaismas stariņš, un tā ir tā jaunā vēlēšanu reforma, kuras patenti es, Skribanovics, esmu izņēmis jau gadus piecus atpakaļ. Līdz šim mana balss bija saucēja balss tuksnesī, bet tagad atsaucās arī citas balsis, un šogad mēs abi, tas ir, es un mans projekts, tapsim celti lielā godā. Un tā projekte skan šādi:

Lai izbeigtos tā aplam lielā partiju un viņu runas vīru savstarpējā ķēzīšanās pa vēlēšanu laiku un augstus amatus un valsts pīrāgu sadalot, un tās viņa rozīnes un mandeles, kas arīdzan par banku kredītiem un garantijām top saukti, mūsu zemes konstitucione iraid revidierējama un, proti, uz šādu vīzi:

Saeimas vēlēšanas atceļamas, un to vietā viena Saeimas loterija jeb laimes spēle jāieved, ar tik lozēm, cik liels iraid balsstiesīgo vēlētāju pulks. No šī ložu pulka tikai 111 skaitās pilnas un tukšas visas pārējās. Katram pilntiesīgam Latvijas pavalstniekam obligatoriski jāpērķ viena (un ne vairāk — lozes numurs uz viņa pases top atzīmēts) loze un jāmaksā valsts naudas lādē par to lozi 1 Ls sudraba. Es domāju, ka neviens par to nekurnēs un visi maksās mīļu prātu, par savu latiņu deputāta un, ja Dievs dos, arī ministra godā ietikt cerēdami.

No tām 111 pilnām lozēm desmit skaitās kā galvenās un no tām desmit viena atkal kā visulielākā. Tā visulielākā vinnesta ieguvējs nāk valsts prezidenta godā, tie 10 lielo vinnestu turētāji par ministriem, un savstarpēji izlozē ministru prezidentes posteni, bet tie pavalstnieki, pie kuriem izrādās tās 100 pārējās pilnās lozes, tie nāk Saeimā kā deputāti un saņem trijos gados algas un komisiju naudas vien vairāk par vienu miljonu; kur nu vēl tās blakus algas no žīdu bankām, firmu dotā kurtaža, aizkulišu kombinācijas un citu gūtā komisiju nauda un viss pārējais! Ja ar to vēl nepietiek, lai dibina fiktīvus dzīvokļu kooperatīvus un par valsts vai galvas pilsētas pabalstiem ceļ sev un savām sievasmātēm vasarnīcas, lai dibina un izšeptē sēklu fondus un tā tālāk. Kopā sanāks smuka naudiņa, un baltmaize tādām deputātam nodrošināta līdz vecumam, ne sliktāk kā tagadējiem, ar listēm un no lielajiem iecirkņiem vēlētiem. Protams, arī tie izlozēto 100 mandātu turētāji viens divi iemanīsies ievilkt nāsīs ne sliktāk par viņu priekšgājējiem, bet — tak jel lielāka taisnība būs pasaulē: ja, piem., teiksim, dep. Nonācis sāktu šeptēties ar sēklas naudu (taisnību sakot, viņš pats to gan

nedara, bet viņa partijas ļaudis), tad kāpēc kaut kāds balsstiesīgs pilsonis Zanno Plintiņš lai tikai noskatās, bez mazākās cerības arī pats reiz izmēģināt roku, un, ja dep. Pabērzs, ticis ģenerālprokuratora godā, steidz šaut pa ausi pirmajam ceļā sastaptajam kārtībniekam, tad kāpēc lai sevim reiz nevarētu atļauties, ticis tādā pat godā, arī kāds Pabērza tautietis Antons Peilāns, kurš tagad pat Lieldienu naktī nedrīkst gāzt ar bomi pa galvu savam kaimiņam Antonam Zujānam? Ja jau demokrātija, tad demokrātija uz visas līnijas. Un neviens no tukšā palikušiem loterijas dalībniekiem nevarēs gausties, ka te notikušas kādas vēlēšanu blēdības, vēlētāju iekārdināšanas ar linu cenām un lētu skunstnieku iesolījumiem (protams, ka lozēšana jāizdara ar mašīnu un pie tam tādu no visgruntīgākās sistēmas) vai citiem solījumiem, kuri domāti vienīgi muļķiem. Bet par muļķi vienumēr palikt pats lielākais duraks negribēs.

Mani mīļie, visi tukšā palikušie vēlētāji, kas jūs esit divkārt izpirkuši savus lieliem draugiem dotus vekselus, cēlušiem greznas vasarnīcas ar saviem sviedriem un viņu vēderus jo resnus audzinājuši! Tik tiešām, kā Benjamiņš ir centra maizes tēvs, es jums saku: Jaungada naktī manis redzētā parādīšana vēsta, ka jūs atbalstīsiet manu konstitūcijas reformprojektu, par kuru es tik ilgi esmu cīnījies. Tad nebūs vairs nekādas vēlēšanu žuļģības, nekādas agitācijas, nedz līderu un kandidātu savstarpējas gānīšanās, bet visi būsīm līdztiesīgi, un katrs no jums, ja Dieviņš gribēs, varēs reiz kļūt i valsts, i ministru prezidents, ministrs vai, mazākais, deputāts. Vai tas vinnētājs būs Pēteris vai Līze, vīzots vai zābakots, gramotnijs vai analfabēts, tas nav tik daudz no svara. No svara ir taisnība.

Uz tā piepildīšanos cerēdams un jums visiem visu labu jaunā gadā vēlēdams,

palieku augstcienībā

Skribanovics,

astroloģijas maģisters.

GUNDEGA SAULITE

VALDIS GRĒVIŅŠ — TEĀTRIM

Valdis Grēviņš caur un cauri bija dzejnieks. No sava apzinīgā mūža sākuma līdz pēdējam elpas vilcienam. Pirmie Grēviņa dzejoļi iespiesti, kad viņam bija četrpadsmit gadu. Dzejnieks viņš bija arī tad, kad studēja komerczinības, nodarbojās ar politiku vai ar pseidonīmu Dr. Orientācijs

Irma Laiva, Valdis Grēviņš un Alma Ābele ap 1965. gadu.

parakstīja drosmīgi asprātīgus un dzelīgus feļetonus. Dzejnieks — arī Liepājas koncentrācijas nometnē, kur 1934. gadā «atpūtās» sociāldemokrāti, vai pāris gadu desmitus vēlāk Irkutskas apgabala nometnē.

Valdis Grēviņš bija Dailes teātra Dzejnieks, tieši tā — nevis dramaturgs. Smilģa teātrim bija vajadzīgs šis dzejnieka gars, liriskā izjūta un ritma lokanums. Visu teātra mūžu būdams līdzās Smilģim un viņa ansamblim, Dzejnieks bija ļoti cieši saistīts ne tikai ar teātra repertuāru, bet arī ar personībām, daudzi no Dailes saimes kļuva par Grēviņa un viņa ģimenes draugiem. Dzejnieka simtgades sakarā piedāvājam ieskatu Valda Grēviņa veltījumos teātra cilvēkiem. Tie vispirms ir jubileju ekspromti, kas veltīti Dailes teātra māksliniekiem visdažādāko jubileju sakarā. Daži — kā piedeva pie dāvanas vai ziedu pušķa, citi — kā rotaļīgas vārdu spēles, kurās ietērpta dzejas un skatuves sadraudzība. Līdzās arī veltījumi citu teātru personībām, ar kurām dzejnieku saistīja visdažādākās radošās saites. Daļa no tiem publicēti skatuves mākslinieku jubilejas programmiņās, citi dāvināti tieši svētku dienā, mājās mapītē atstājot vien norakstu. Tie joprojām glabājas Valda Grēviņa personiskajā arhīvā.

VALDIS GRĒVIŅŠ

* VELTIJUMA DZEJOĻI

(Publicēšanai sagatavojusi G. Saulīte)

DAILES TEĀTRA PIRMAJĀ JUBILEJĀ

Dailes teātri, mīlo brāli,
Atļauj Tevi apsveikt pavisam teatrāli:
Ar visaugstāko pavēli skatuves armijai un flotei paaugstinu
Eduardu Smiļģi par sauszemes spēku ģenerāli
Un Jāni Munci par krāsu flotes admirāli.
Dr. Orientācijs

29. XI 1925.

TRĪSPADSMIT DĀMĀM
DT LIELAJĀ ĢĒRBTUVĒ

Ak, kaut man tūkstoš kaklu būtu,
Kas censtos nosalt cits pēc cit',
Tie visi sasildīti kļūtu
No DT dāmām trīspadsmīt!

Kas man vairs vējš un sals, un mokas,
Kad decembris pār zemi iet,
Ja divdesmit un sešas rokas
Man šalli steidz ap kaklu siet!

Mans kakls pilns tiek siltu jūtu,
Ak, dāmas, jūtu ir tik daudz!
It kā dzerts trīspadsmīt reiz būtu
Tas, ko par simtu gramjiem sauc!

EMILIJAI BERZIŅAI

līdz ar puskukuli maizes

Ak, Emīlij, šo puskukuli
Ēd, mīļais bērns, pirms nakti guli.
Mēs ēdīsim to otru pusi
Un sapnī satiksimies klusi.

[VIJAI ARTMANEI]

5. IV 1950.

Lai sveika šodien Vija,
Kas mums tik laba bija,
Mūs rītā sagaidīja
Un nakti aizvadīja —
Ai, Vija, Vija, Vija!

Kā liela gara dzija
Mums stiepās dienu vija,
Un, lūk, šai vijā Vija
Kā krāšņa pārle bija —
Ai, Vija, Vija, Vija!

Ko vien tik rīkle rija,
To atnesa mums Vija,
Un dažkārt sapņos slija
Pat viņas bļodu mija —
Ai, Vija, Vija, Vija!

Lai tāpēc sveika Vija,
Kas mums kā brūte bija,
No acīm nolasīja,
Ko sirds mums pieprasīja, —
Ai, Vija, Vija, Vija!

PAULAM MELDUCIM

50. dzimšanas dienā un
25 gadu darba svētkos

6. IV 1956.

Jubilār mīlais! Mēs Paulu Melduci
Pazīstam sen jau kā mākslas kvelduci.
Mākslas dēļ dodas viņš jebkurā dēkā,
Jebkurā lomā iekšā, ārā lēkā.
Teātrī tik tiešām viņš ir labā roka
Un Lielo Mēmo dažreiz pat loka!
Kā pa šiem gadiem gan izrādēs svīdis
Sis mūžīgi rosīgais aktieru dīdis!
Kā viņš gan līdzējis gala vārdu trāpīt,
Pusstupu stutēt un pagiras lāpīt!
Tāpēc ja sakām: tas kauls no mūsu kaula,
Ko gan mums domāt, ja ne Melduču Paula!
Rosies vēl ilgi, visur esošais Melduci,
Mūžīgais mākslas un teātra kvelduci!

VOLDEMĀRAM SVARCAM UN KONRADAM KVĒPAM

26. III 1956.

Aktierim reti ir svētki, reti tas atlaist var rokas.
Mūžam tam jātēlo dzīve, jātēlo prieki un mokas.
Sodien nu pareizi būtu, sēstos ja zālē jūs abi,
Skatītos, ko gan mēs darām un vai mēs tēlojam labi.
Kārtīgi pildām vai plānu, vai tikai mēs netaisām brāķi.
Nez vai mēs kritiskai acij liktos tik krietni un īsti
Tā kā jūs, meistari abi, kalpojat mūžām kas šķīsti,
Svarcs jau melns darbā ir kļuvis, Kvēps jau ar baltrocis
nava.

Tāpēc jums abiem lai slava! Vēlreiz lai: slava un slava!

ARVEDAM MIHELSONAM

21. IV 1956.

Miķelītim jubileja!
Melpomenai liksma seja.
Tas ir vīrs, kas kaut ko vērts,
Mākslas zelta kausos svērts!
Sevi viņš nav žēlojis,
Simtiem lomu tēlojis.
Dažreiz pilnīgi bez vārdiem
Licis skanēt smieklu dārdiem.
Agri viņš jau rakstīt sācis,
Anekdotes kaudzēm vācis.
Bieži, kad viss drūms un vēss,
Sildījis mūs Rutku Tēvs.
Romānus tam rakstīt tikās,
Un uz vēsturi viņš likās:
Vecrīgu kā vecu brūti
Aprakstīt tam nebij grūti.
Vārdu sakot, Miķelīts
Dzīvei dzīvojis ir līdz.
Tāpēc var ar ārstu ziņu
Gaisā sviest un urrāt viņu.

ALMAI ĀBELEI

1. VI 1956.

Mazā, sirmā kumeliņā
Aizjāja reiz pasaciņa:
Līdzko jaukie sapņi beidzas,
Viņai projām jāaizsteidzas.
Dzīve kļuva tumša, grūta,
Novīta aiz loga rūta.

Neplauka vairs astrām ziedi,
Logā vērās nāves biedi.
Un es saucu: kur ir viņa,
Mīļā, jaukā pasaciņa?

*

Ilgi, šķiet man, projām biju,
Nu es atkal ieraudzīju:
Senā māja gaismā staro,
Visu novakarī garo.
Uzburta tur atkal viņa,
Brīnišķīgā pasaciņa.
Zelta ābele tur ziedos
Mirgo tūkstoškrāsu viedos.
Pievērsti tai visi skati:
Tā ir viņa, viņa pati —
Dailinieku pasaciņa!
Sveika, sveika šodien viņa!

KARPAM KLĒTNIEKAM

14. III 1961.

Kas kolhozs ir bez laba klētnieka?
Kas sputņiks ir bez zvaigžņu pētnieka?
Un arī mākslā zelta graudus savāc klēti
Tik tas, kas labi audzē tos un krietni vēti.

*

Noķērusi lielu karpu,
Skaistā Milda pa to starpu
Arī teātri steidz spēlēt.
Tāpēc, sveicot šodien Karpu,
Varam pa to pašu starpu
Abiem diviem laimes vēlēt.

MILDAS KĻĒTNIECES SLAVINĀJUMS

Mildai Klētniecei piecdesmit? Ko tu teiksi! Nu jau sāk likt gadus klāt, un mēs mīļprāt visi ejam slavināt un godināt: lai dzīvo Klētniece Milda!

Tiesa, jau pirms trīsdesmit gadiem, no skatuves drudža tverdamās, viņa sāka spēlēt, šūpulī ar kājiņām sperdamās un pie auklām ķerdamās. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Sākumā viņu sauca Mildu Langi, bet drīz jau tai bija lieli rangi un Karpa Klētnieka sāni jeb flangi. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Teātris? Tas, zināms, bija vājība, viņas uz priekšu gājība, viņas stāja un stājība. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Viņa dziedāja, dejoja un spēlēja, nebija kolektīva šķēlēja, visiem un arī sev labu vēlēja. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Lomas kā no sieta bira, bet viņa reti uz skatuves mira, šai ziņā palīdzēja autori un kāda noslēpumaina dzira. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Un lomas vēl birtin birs, bet viņas slava nenomirs un laulību ne ar teātri, ne Karpu neizšķirs. Lai dzīvo Klētniece Milda!

Bet, lai neizceļas ķilda starp tiem, kas viņu cilda, dziedāsim visi «Aktiera mūžu» un sauksim runas korī vārdus, kas silda: lai dzīvo Klētniece Milda!

[1965]

[ARTURAM DIMITERAM]

Dimi, Dimi,
Kad Tu dzimi,
Puikas nebija vis slimi:
 Spārdoties pa šūpuli,
 Zīda spirta knūpuli.

Dimi, Dimi,
Kad Tu dzimi,
It nekad vairs nenorimi:
 Kur vien veidojās kāds stiķis,
 Tev jau bija galvā niķis.

Dimi, Dimi,
Kad Tu dzimi,
Tev jau bija rokās grimi:
 Drīz Tu sāki pārvērsties,
 Pievērsties un izvērsties.

Tāpēc izgāzts tiek šis pods
Un Tev goda diploms dots.

EKEBIJAS MAJORIENEI
LILITAI BERZIŅAI

25. III 1964.

Pār kalniem aizdipa kā stirnas
Tas trakais kavalieru gads,
Bet, majorien, tās sapņu dzirnas
Vēl šodien griež mums laika rats.

Kā vēlētos gan būt es Liljekrona,
Kas spēlē Tev, lai skaņās reibst Karlskrona!

[EDUARDAM SMIĻĢIM]

Teātris ir tūkstošziedis,
Kātru nakti mirdz un staro,
Kas reiz Smiļģa mākslu viedis,
Alkst tās visu dienu garo.

[1965]

OSIS

Starp kokiem Osis filozofs man šķiet:
Kā Sokrats stāv, vienalga — iet kā iet!
Un oša laivas peld pa straumi droši,
Tik vareni un lieliski ir oši.

Tāds arī mūsu Osis vienmēr šķiet,
Kad pāri skatuvei tas droši iet.

[1965]

ELZAI APOGAI

19. I 1965.

Es brīnā raugos Apogā:
Kā viņa visu sapogā!
Tam roku spiež, tam smaidu sniedz,
Tam piesēst nekad neaizliedz.
Tam cieši acis paskatās
Un aizejot vēl atskatās.
Kā Čingishāns tā valda valsti,
Lai kaut kur neiebrūk tai balsti.
Jā, brīnā raugos Apogā:
Kā gan tā visu sapogā?

«OPTIMISTISKAJĀ TRAGĒDIJĀ»
AIZSMAKUSAJAM
ARTŪRAM KALEJAM

1967. gada 18. decembrī

Artūr Kalēj, ko Tu dari?
Kā gan tā Tu aizsmakt vari?
Droši vien ar vožaku
Metāt kādu viņjaku.

Saudzēt balsi, saudzēt balsi!
Lugas nodejot kā valsī!
Droši, spilgti raksturot,
Iekrāsot un izkrāsot,
Kā to tikai Kalējs prot!

PA TĀLRUNI NO RIGAS

Sveiks lai dzīvo mūžam Lūcis!
Vai kādreiz viņš kaut kur trūcis?
Abām rokām laurus plūcis,
Nektāru ar salmu sūcis,
Miesas formās diezgan tūcis,
Bet no režijām nav mūcis,
Nav no zāles ārā sprūcis,
Nav ne šķendējies, ne rūcis, —
Nē, nē, viņš nav dusmu pūcis,
Var pat sacīt: lustīgs Lūcis!
Lai viņš dzīvo nesabrūcis,
Mūsu mīlais Pēterlūcis!

[FELICITAI ERTNEREI]

17/70

Felicita, Felicita!
Cik gan ātri dzīve rita!
Septiņdesmit metru dzija,
Nupat septiņpadsmit bija ...
Vai tie vērpeji nav dulli?
Atņem vienu, pieliek nulli!

LITERĀRAIS KALENDĀRS 1996. GADAM

Sastādījis Ilgonis Bērsons

240

25. septembrī — dramaturgs, dzejnieks un tulkotājs Kārlis Gothards Elferfelds (miris 1819. gadā).

200

26. novembrī — dzejnieks Jānis Princis (miris 1868. gadā).

190

8. decembrī — publicists un valodnieks Kaspars Biezbārdis (miris 1886. gadā).

180

24. janvārī — dzejnieks, prozists, dramaturgs un tulkotājs Ernests Dinsbergs (miris 1902. gadā).

170

16. janvārī — dzejnieks Mārcis Reinbergs (miris 1861. gadā).
13. jūlijā — prozists Juris Neikens (miris 1868. gadā).
30. augustā — kritiķis Juris Caunitis (miris 1861. gadā).

150

30. septembrī — dzejnieks, prozists un tulkotājs Mārtiņš Lapa (miris 1909. gadā).
1. novembrī — dzejnieks, tulkotājs un folklorists Fricis Brīvzemnieks (miris 1907. gadā).

140

14. februārī — dzejnieks Rieteklis (miris 1940. gadā).
28. augustā — folklorists Dāvis Ozoliņš (miris 1916. gadā).
22. septembrī — dzejnieks Pēteris Blaus (miris 1930. gadā).
23. oktobrī — dzejnieks un tulkotājs Riemelis (miris 1924. gadā).

130

27. martā — dramaturgs un tulkotājs Jēkabs Duburs (miris 1916. gadā).
2. oktobrī — dzejnieks un grāmatu sastādītājs Edvards Treimanis (miris 1950. gadā).

125

16. janvārī — prozists Voldemārs Eliass (miris 1892. gadā).
8. februārī — prozists, dzejnieks un kritiķis Andrievs Niedra (miris 1942. gadā).
14. martā — latgaliešu prozists Miķelis Dukaļskis (miris 1957. gadā).
6. aprīlī — prozists, tulkotājs un grāmatu izdevējs Ernests Birznieks-Ūpītis (miris 1960. gadā).
17. aprīlī — prozists un tulkotājs Teodors Lejas-Krūmiņš (miris 1947. gadā).
21. jūnijā — prozists Augusts Baltpurviņš (miris 1930. gadā).
23. augustā — dramaturgs un dzejnieks Eduards Krustāns (miris 1953. gadā).
13. oktobrī — prozists, dzejnieks un dramaturgs Jānis Poruks (miris 1911. gadā).

120

13. janvārī — dzejnieks, prozists, dramaturgs un tulkotājs Jānis Akuraters (miris 1937. gadā).
29. februārī — dzejniece Birznieku Sofija (mirusi 1956. gadā).
3. aprīlī — literatūrvēsturnieks, prozists un dzejnieks Antons Birkerts (miris 1971. gadā).
1. maijā — prozists, dramaturgs, tulkotājs un grāmatu sastādītājs Augusts Melnalksnis (miris 1944. gadā).
23. jūnijā — proziste un dzejniece Tīrzmaliete (mirusi 1942. gadā).
5. jūlijā — prozists Jānis Greste (miris 1951. gadā).
13. oktobrī — proziste un dramaturģe Ivande Kaija (mirusi 1942. gadā).
13. novembrī — prozists Jānis Kļaviņš (miris 1958. gadā).

16. novembrī — dramaturgs Visvaldis (miris 1938. gadā).
24. decembrī — latgalešu dzejnieks, prozists un publicists Francis Kemps (miris 1952. gadā).

110

10. janvārī — prozists Rūdolfs Akers (miris 1980. gadā).
9. maijā — dramaturģe un proziste Irma Brača (mirusi 1967. gadā).
23. maijā — prozists, dzejnieks, dramaturgs un kritiķis Valdemārs Damberts (miris 1960. gadā).
6. jūnijā — grāmatu izdevējs Kārlis Rasiņš (miris 1974. gadā).
14. jūlijā — prozists Jānis Juškevičs (miris 1961. gadā).
28. jūlijā — dzejnieks un dramaturgs Eduards Lejgalietis (miris 1979. gadā).
2. augustā — latgalešu dramaturģe Apolonija Laurinoviča (mirusi 1976. gadā).
27. augustā — dramaturģe Minna Dišlere (mirusi 1976. gadā).
14. septembrī — tulkotāja Lizete Skalbe (mirusi 1972. gadā).
13. oktobrī — latgalešu prozists Cērpiņu Blauzga (miris 1941. gadā).
23. oktobrī — prozists, dramaturgs un tulkotājs Rutku Tēvs (miris 1961. gadā).
10. novembrī — prozists Jānis Bankavs (miris 1951. gadā).
24. novembrī — literatūrvēsturnieks Jānis Straubergs (miris 1952. gadā).
28. novembrī — literatūrvēsturnieks Pēteris Kļūkauka (miris 1967. gadā).
13. decembrī — kritiķis un publicists Jānis Jankavs (miris 1918. gadā).
16. decembrī — dramaturgs, prozists un dzejnieks Edvards Vulfs (miris 1919. gadā).
20. decembrī — kritiķe un proziste Paula Jēgere-Freimane (mirusi 1975. gadā).
25. decembrī — dzejnieks un prozists Pēteris Ramizars (miris 1985. gadā).

100

5. martā — dzejniece un proziste Felicita Mežsēta (mirusi 1979. gadā).
1. aprīlī — prozists, dzejnieks, dramaturgs, tulkotājs, literatūras kritiķis un vēsturnieks Jānis Veselis (miris 1962. gadā).
3. jūlijā — dzejnieks Kārlis Priednieks (miris 1943. gadā).
5. augustā — dzejnieks un prozists Jānis Dreslers (miris 1971. gadā).
27. augustā — dzejnieks, dramaturgs un prozists Kārlis Ābele (miris 1961. gadā).
8. novembrī — dzejnieks Kārlis Pelēkais (miris 1938. gadā).
22. novembrī — prozists un dzejnieks Jonāss Miesnieks (miris 1975. gadā).
14. decembrī — tulkotāja Marija Ezeriņa (mirusi 1982. gadā).

- 3. janvārī — latgaliešu prozists Nikolajs Murāns.
- 11. janvārī — dzejnieks un tulkotājs Fricis Dziesma.
- 27. janvārī — proziste Vilija Ošiņa (mirusi 1959. gadā).
- 2. martā — tulkotāja Džuljeta Plakidis (mirusi 1985. gadā).
- 18. martā — dzejnieks Jānis Čavars (miris 1983. gadā).
- 20. martā — dzejnieks un dramaturgs Alfrēds Stradiņš (miris 1942. gadā).
- 21. martā — kritiķe un dzejniece Valērija Bērziņa-Baltiņa.
- 12. aprīlī — prozists un publicists Oļģerts Liepiņš (miris 1983. gadā).
- 7. jūnijā — folkloriste Vilma Greble (mirusi 1991. gadā).
- 27. jūlijā — prozists un dzejnieks Jānis Baltiņš (miris 1941. gadā).
- 28. jūlijā — prozists un dramaturgs Ģirts Salnais (miris 1974. gadā).
- 24. augustā — prozists un dramaturgs Voldemārs Pūce (miris 1981. gadā).
- 13. septembrī — prozists un dramaturgs Ontons Rupainis (Antons Rupainis; miris 1976. gadā).
- 24. septembrī — dzejnieks un prozists Arnolds Grants (miris 1942. gadā).
- 1. oktobrī — latgaliešu grāmatu izdevējs Jānis Šķirmants.
- 4. oktobrī — proziste un dzejniece Erna Ķikure.
- 12. oktobrī — dzejnieks, prozists, dramaturgs, literatūras vēsturnieks un kritiķis Arvīds Grigulis (miris 1989. gadā).
- 14. oktobrī — prozists, dramaturgs, dzejnieks, kritiķis un tulkotājs Anšlavs Eglītis (miris 1993. gadā).
- 17. oktobrī — prozists, dramaturgs un tulkotājs Valdemārs Kārklis (miris 1964. gadā).
- 30. novembrī — prozists Henrijs Moors.
- 25. decembrī — literatūrvēsturnieks Jānis Frīde (miris 1987. gadā).

85

- 25. janvārī — prozists Pēteris Ēteris.

80

- 20. janvārī — dzejnieks Andris Bērzs.
- 8. februārī — prozists un dzejnieks Gunars Janovskis.
- 9. februārī — kritiķis un literatūrvēsturnieks Voldemārs Kalpiņš (miris 1995. gadā).
- 10. aprīlī — dzejniece Zenta Liepa (mirusi 1988. gadā).
- 3. jūnijā — dramaturgs un dzejnieks Jānis Viesiens.
- 25. jūnijā — prozists Rihards Kraulis.
- 2. augustā — tulkotāja Vanda Vikane (mirusi 1985. gadā).
- 6. septembrī — dramaturģe Ērika Briede.

- 28. oktobrī — prozists Vizbulis Bērce (miris 1971. gadā).
- 9. novembrī — prozaīķis Mārtiņš Kalndruva (miris 1992. gadā).
- 16. novembrī — dzejnieks Jānis Radāns.
- 17. novembrī — tulkotāja Ieva Lase.
- 26. novembrī — proziste Velta Zunde.
- 21. decembrī — bibliografe Olga Pūce.

75

- 16. janvārī — prozists un dzejnieks Kārlis Zvejnieks.
- 21. janvārī — prozists Ilmārs Krasts.
- 6. martā — tulkotāja Tamāra Vilsone.
- 21. martā — prozists un dramaturgs Miervaldis Birze.
- 22. martā — prozists un dzejnieks Eduards Freimanis.
- 11. maijā — dzejnieks un tulkotājs Alfrēds Krūklis.
- 6. jūnijā — kritiķis un dzejnieks Valdemārs Ancītis.
- 22. jūlijā — dramaturgs un tulkotājs Alfreds Straumanis.
- 15. augustā — folkloriste Rīta Drīzule.
- 6. oktobrī — tulkotāja Ilga Melnbārde.
- 1. novembrī — dramaturgs Miervaldis Bumbieris.
- 11. decembrī — latgaliešu dzejnieks Joņš Karūdnīks.

70

- 3. janvārī — literatūrvēsturnieks Georgs Mackovs (miris 1963. gadā).
- 17. janvārī — tulkotāja Vizma Lāce.
- 16. februārī — prozists Raimonds Pormalis.
- 23. februārī — folklorists Ojārs Ambainis.
- 3. martā — dramaturgs Gunārs Grieze.
- 25. martā — literatūrvēsturnieks Aleksejs Apinis.
- 18. aprīlī — prozists Guntis Zariņš (miris 1965. gadā).
- 20. aprīlī — dzejnieks Harijs Heislars (miris 1985. gadā).
- 7. augustā — dzejniece un proziste Astrīde Ivaska.
- 28. augustā — prozists Viktors Lagzdīņš.
- 14. septembrī — proziste Skaidrite Andersone.
- 13. oktobrī — dramaturgs Raimonds Staprāns.
- 25. oktobrī — dramaturgs un prozists Harijs Gulbis.
- 4. novembrī — dzejniece, proziste un tulkotāja Daina Avotiņa.
- 11. novembrī — tulkotāja Lidija Sprinģe.
- 26. novembrī — tulkotāja Rute Runce.
- 25. decembrī — prozists un dramaturgs Zigmunds Skujiņš.

65

- 12. februārī — dzejniece Lolita Gulbe.
- 26. februārī — dzejnieks Olafs Stumbrs.

11. martā — literatūrvēsturnieks Ojārs Zanders.
19. martā — proziste un dzejniece Māra Kalmane.
22. martā — literatūrzinātnieks Valters Nollendorfs.
29. maijā — dzejniece Baiba Bičole.
30. maijā — dzejniece, proziste un tulkotāja Vizma Belševica.
7. jūnijā — proziste Dagnija Zigmonte.
9. jūnijā — literatūrvēsturniece Līvija Volkova un prozists Valters Zālītis.
11. jūnijā — literatūrvēsturnieks Ilgonis Bērsons.
19. jūnijā — prozists Ints Lubējs.
28. jūnijā — dzejniece Velta Kalčiņa.
21. augustā — dzejniece Pauline Zalāne.
22. septembrī — prozists J. Juzefs.
26. septembrī — kritiķe Anda Burtņiece.
29. septembrī — dzejniece Monika Zariņa.
29. novembrī — tulkotāja Daina Sedleniece un dzejnieks, prozists un dramaturgs Arnolds Auziņš.
6. decembrī — literatūrzinātnieks Viktors Hausmanis.
9. decembrī — literatūrzinātnieks Gunārs Bibers.
29. decembrī — proziste Aina Ozoliņa.

60

29. janvārī — prozists Valdis Indrups.
8. februārī — prozists Aivars Freimanis.
14. februārī — dramaturgs Ārijs Geikins.
2. martā — dzejnieks un prozists Viktors Līvzemnieks.
3. martā — dzejnieks Uldis Leinerts (miris 1969. gadā).
15. aprīlī — prozists Leons Spinga.
14. maijā — proziste Līga Streipa (mirusi 1991. gadā).
16. maijā — dzejniece Baiba Kaugara.
25. maijā — tulkotāja Irēna Birzvalka.
2. jūlijā — folkloriste Jadviga Darbiniece.
5. septembrī — dzejnieks un tulkotājs Knuts Skujenieks.
13. oktobrī — proziste un dramaturģe Māra Svīre.
19. oktobrī — literatūrvēsturnieks un grāmatu izdevējs Ivars Riekstiņš.
22. oktobrī — dzejniece un literatūrzinātniece Ausma Jaunzeme (mirusi 1978. gadā).
3. decembrī — dzejnieks Rūdolfs Liedags (miris 1988. gadā).

50

29. aprīlī — dzejniece Ināra Roja.
9. augustā — dzejnieks un tulkotājs Juris Kronbergs.
26. augustā — literatūrzinātnieks Arturs Prieditis.

SATURS

* <i>Šķipsna I. /Dzejoļi/</i>	3
Par Ilzi Šķipsnu	
<i>Šķipsna I. /Par sevi/</i>	5
<i>Šķipsna A. Atmiņas par manu māsu</i>	8
* <i>Šķipsna I. /Par Dreiņu lielo istabu/</i>	14
<i>Kronenberga R. Ilze Šķipsna pamatskolā</i>	17
* <i>Šķipsna I. Vēstures Rūtai Kronenbergai</i>	24
<i>Āboliņa S. Tipsis</i>	29
<i>Odre M. Mana skolas draudzene Ilze un mūsu klase</i>	31
* <i>Šķipsna I. Vēstules Mirdzai Jurevicai (Ūdrei). (M. Ūdres komentāri un «Post scriptum»)</i>	37
<i>Auns O. Saules koka meklētāju Ilzuku atceroties</i>	51
* <i>Šķipsna I. Vēstules Oļģertam Aunam. (O. Auna komentāri)</i>	55
<i>Vanags J. Ilze Šķipsna Kārļa Skalbes ģimnāzijā Fišbahā</i>	69
<i>Šķipsna I. Atvadas Fišbahas ģimnāzijai</i>	75
<i>Šķipsna I. Ak, Teksasa</i>	77
<i>Rotroks V. H. (Rothrock W. H.). Atmiņas par Ilzi. (Tulkotjs un papildinājis A. Šķipsna)</i>	81
<i>Saliņš G. Spožā Ilze</i>	85
<i>Eglītis Anšlavs. Atceros Ilzi Šķipsnu</i>	90
<i>Freimanis E. Neaizmirstamais zaudējums</i>	93
<i>Ivaska A. Kaimiņiene Ilze</i>	95
<i>Šķipsna I. Dažas pārdomas par Jaunsudrabiņa balvas laureātes Benitas Veisbergas romānu «Es, tavs maigais jērs»</i>	98
<i>Cirule M. Mudītes Austriņas trimdas laiks</i>	102
* <i>Austriņa M. Vēstules Kārlim un Lizetei Skalbēm</i>	110
<i>Zvirgzdiņš I. Imants Reitmanis un grāmatu apgāds «Imanta»</i>	125

MŪSU JUBILĀRI

150

<i>Lāms O.</i> Jura Mātera ideāli un ilūzijas	135
<i>Rancāne A.</i> Andrivam Jūrdžam — 150	151

100

<i>Briedis R.</i> Tēraudvēju aizrautais. (Robertam Eidemanim — 100)	159
<i>Balode M.</i> Darbam un tēvzemei veltīts mūžs. (Aleksandram Grīnam — 100)	175
<i>Bērsons I.</i> Aleksandrs Grīns — Homo Grisenbergensis un Skribanovics	190
<i>Grīns A.</i>	
Kā Antiņu runas vīri pārdeva savu valsti sumpurņiem	192
Jaunās Saeimas horoskops	195
Par meliem senāk un tagad	197
Sapnis Jaungada naktī	202
<i>Saulīte G.</i> Valdis Grēviņš — teātrim	207
* <i>Grēviņš V.</i> /Veltījuma dzejoļi/	209
<i>Bērsons I.</i> Literārais kalendārs 1996. gadam	219

* Arhīva materiālu pirmpublicējumi.

Pateicamies firmai SWH Rīga par palīdzību 1994. gada «Varavīksnes» realizēšanā. Atļaujamies izteikt pateicību arī to skolu vārdā, kuru bibliotēkas saņēma firmas dāvinātās grāmatas. Tencinām arī Baltiešu Humānistisko apvienību Zviedrijā (Baltiska humanistiska horeningen) par materiālo atbalstu 1995. gada izdošanā.

«VARAVIKSNES» veidotāji un izdevēji

Parakstīta iespiešanai 9.03.95. Reģistrācijas apliecība nr. 2-0610.
Formāts 70×108/32. Augstspiede. Metiens 1500 eks. Pas. nr. 7.
Līgumcena. Salikta un iespiesta a/s «Preses nams», LV-1081,
Rīgā, Balasta dambī 3.

L. 1. 10

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305067383

Kontroleksemplärs

95-2
L 36